Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

XXXIII

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
1940

Ved Henvendelse til Odensegade 2, Aarhus,
kan vore Medlemmer købe

Skriftprøver
fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarhunderde. Udg. af Dr. *Holger Hjelholt,*
til Favørpris 2 Kr. 75 Øre.

»**Danmarks Riges Breve**« (Rigsudgaven)
til Favørpris 8 Kr. pr. Bind.

Øm Klosters Krønike
ved *Jørgen Olrik.*
2. Udg. 1932. 2 Kr. 50 Øre.

Biskop Gunners Levned
ved *Hans Olrik.*
2. Udg. 1938. 50 Øre.

C. M. Smidt og Kr. Isager:
Øm Kloster. Vejledning for Besøgende.
2. Udg. 1934. 1 Kr.

J. Lind:
Klosterhaven i Øm.
2. Udg. 1937. 50 Øre.

AARHUS STIFTS

AARBØGER

XXXIII

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXXIII

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

1940

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar ved Statsbiblioteket, Formand,
I. Henningsen, fhv. Forstander for den jydske Handelshøjskole.
V. J. von Holstein-Rathlou, Bibliotekar ved Statsbiblioteket, Dr. phil.

Paa Titelbladet er gengivet Biskop Jens Iversøn Langes Sigil. Omskrift: ſ' iohannis dei gracia epiſcopi aruſienſis. St. Clemens med Korsstav i den højre og Anker i den venstre Haand. — Forneden Bispens Vaabenskjold med de tre Roser.

Sandflugtens Dæmpning i Vrads Herred

med Strejftog ind i Hammerum Herred.

Af Anth. Fuglsang.

I. Indledning.

Sand — Flyvesand!

Et lillebitte Legeme. Der gaar mellem 20 og 200 Sandkorn paa et Milligram. Det aflejrer sig ikke i Vandstrømme, hvis Hastighed er over saadan noget som een m/m i Sekundet.

Sand — et mikroskopisk Gran af en Kvartsblok, søndret af et Sammenspil af Kræfter igennem Aartusinder, skvulpet flydende om dybt i Jordens Indre, — sammenkittet under uhyre Pres, — indesluttet i Istidsfjældenes Isblokke, — kværnet i Ishavet, — skuret henover Danmarks Undergrund, — tørnet om i Smeltevandsfloder, — aflejret i Moræner. Sandet skyllede tilhavs eller nedfældedes i Jorden undervejs. I uhyre Tidsrum skyllede Sand, udfældet af Isen, mod Havet — en Verden af Sand.

Siden gylpede Havet en Del af sin Overflødighed op paa Landet. Det er dette Sand, som igennem mange Aarhundreder drev bosatte Folk bort fra vore Kyster, indtil det omsider blev bundet ved Menneskeagt og -vilje.

Sand bestaar af Grundstofferne Ilt, der jo er en Luftart, og af Silicium, der er et Mineral, i et Forhold af omtrent $^3/_5$ Ilt og $^2/_5$ Silicium[1]).

Som bekendt udgør Sand en meget væsentlig og tillige vigtig og værdifuld Bestanddel i Danmarks Ager-

[1]) S. A. Andersen: Det danske Landskabs Historie.

muld, hvor det i passende Mængder er en Velsignelse, iblandet andre Forekomster fra Mineral-, Plante- og Dyreriget.

Vore Indsande bestaar af Sand, der paa Vej fra Israndenes Smeltevand mod Havet, af en eller anden geologisk Aarsag undervejs ophobedes i betydelige Lag over visse Strækninger, og som siden, i Kulturtid, under ugunstige Vilkaar brød op, blev »levende« og knøg. Vanrøgt af Jorden og Ildebrande har været væsentlige Aarsager til disse Flyvesande.

Bønskrifter, foranlediget af Sandflugt inden 1792.

Fra Vrads Herred høres første Gang om Sandflugtens Hærgen i 1590. Det er et Andragende til Danmarks Regeringsraad under Christian IVs Mindreaarighed[1]). Niels Olufssøn og Mette Lassis har berettet, at de for nogen Tid siden er kommet til en af Kronens øde Gaarde i Vrads By, Silkeborg Len. Niels Olufssøn havde bygget sig et Hus paa Ødegaardens Mark, men Jorden er helt fordærvet af Sandfog, saa der slet intet Byg er vokset i Aar, og nu andrages om Fritagelse for en Del af Tienden til Præsten og noget af Afgiften til Silkeborg Len. Lensmanden, Frederik Rantzau, faar Andragendet forelagt med Anmodning om at undersøge Klagen paa Stedet og derefter handle mod Supplikanten efter Ret og Billighed.

Næste Gang er i 1592[2]), i et aabent Brev (Missive) til Frederik Rantzau og Mandrup Parsberg til Hagsholm, Lensmand paa Skanderborg [ham der huggede Tyge Brahes Næsetip af] om, at Kronens Bønder i Vrads By under Skanderborg og Silkeborg Len har klaget over, at deres Marker forringes og fordærves af Sand, som er blæst op paa dem og daglig formeres, saa det kan befrygtes, at Byen helt ødelægges af Sandfoget, ifald det ej forekommes. De har derfor begæret, at Kongens Bønder i de omliggende nærmeste Sogne maa hjælpe dem med at føre Lyng og Strøelse paa Sandet. De to høje Herrer skal derfor nu undersøge Klagerne og give nødvendige Ordrer til de omliggende Kronens Bønder, at de kommer de Vrads

[1]) Kancelliets Brevbøger $^{7}/_{12}$ 1590.
[2]) Kancelliets Brevbøger $^{14}/_{3}$ 1592.

Bønder til Hjælp i 3 Dage med at slaa Lyng og strø den paa de fygende Flyvesande.

Der gaar saa 28 Aar uden højlydt Klage. 1620 udgaar Missive til Lensmand paa Silkeborg, Christen Holck:[1])

Kronens Bønder i Vrads By og Sogn under Silkeborg har berettet, at de i langsommelig Tid, Aar efter Aar, og særlig sidste Vinter, har lidt stor Skade paa deres Mark- og Toftjorder, af Sandfog. De har anmodet om noget Afslag i deres Landgilde, ligesom Bønderne under Skanderborg for nogen Tid siden har faaet, og Kongen har bevilget Klagerne samme Afslag i deres Afgift som dem under Skanderborg. Det skal nu Christen Holck indføre i Lenets Jordebog.

Dernæst var det ogsaa galt med Kronens Part af Vrads Sogns Korntiende, som var bleven ledig. Ingen vil fæste den paa Grund af den af Sandflugten anrettede Skade. Christen Holck skal derfor udtage uvildige Dannemænd til at syne og taksere baade Kronens og Kirkens Part af Tienden og derefter sætte en passende Afgift, saa man desto bedre kan faa dem bortfæstede.

Professor Erik Nissen Wiborg (1759—1822),

hvis Navn fra første Begyndelse er knyttet til Sandflugtens Dæmpning i Danmark, var en Præstesøn fra Bedsted i Sønderjylland, der som Faderen ogsaa helst skulde have været Præst; men han gik fra efter 3 Aars teologisk Studium i København, fordi han var bleven bange for, at han ikke blev god til at tale Religion. Han kastede sig derefter over de fysiske, matematiske og naturvidenskabelige Videnskaber, og traf i sin Studietid sammen med Hovedstadens lærde Stadslæge, Dr. med. P. Chr. Abildgaard, der ogsaa var Danmarks ypperste Veterinær og den, der for egen Regning med uhyre Interesse, men meget smaa Midler, i 1776 havde grundlagt vor dansk Veterinærskole paa Christianshavn.

Abildgaard fik Interesse for den unge, søgende Student, der omtrent maatte klare sig selv efter Opgivelsen af det teologiske Studium — »en rask og flittig, fordomsfri ung Mand,« er Abildgaards Indtryk af ham.

[1]) Kancelliets Brevbøger $^{9}/_{10}$ 1620.

Efter Tilskyndelse af Stadslægen tog saa Wiborg fat paa at studere Veterinærvidenskab i 1782, saa at sige i Skyggen af Kvægpestens onde Aaringer, som iøvrigt ogsaa havde været Anledning til, at Abildgaard var bleven Veterinær. Allerede 1783 blev Wiborg Hjælpelærer ved Veterinærskolen og vandt samme Aar Videnskabernes Selskabs Guldmedalje for en Afhandling om Metoder til Undersøgelse af Luftens Renhed, og ligeledes samme Aar blev han Lektor ved Botanisk Have uden at have skrevet noget som helst om botaniske Emner. Han havde nu faaet Tag i Tilværelsens Lykkehjul, havde Evner, var flittig og praktisk anlagt, rejste med kgl. Understøttelse 3 Aar i Udlandet, kom hjem, blev Professor i Botanik, Direktør ved Botanisk Have og afløste 1801 Dr. Abildgaard som Direktør for Veterinærskolen, efter at Staten havde overtaget denne, og vandt europæisk Berømmelse som Veterinær og Skoleleder.

Men hvor i al den Karriere er hans Navn og Indflydelse at finde som Foregangsmand og Drivhjul i Sandflugtens Dæmpning? Vi lader Professor Wiborg selv tale. Efter en 25-aarig Virksomhed for Det kgl. Rentekammer i Sandflugtsdæmpningens Tjeneste, skriver han den 13. Februar 1811 til Rentekamret:

Ved et i Aaret 1786 af Det kgl. Videnskabernes Selskab udsat Prisspørgsmaal om Sandflugten i Danmark, foranledigedes jeg til at foretage en Rejse i Fædrenelandet for at erhverve mig Kundskaber om de derværende Sandflugter, efter at jeg Aaret tilforn havde berejst dem i Sverig for egen Regning.

Jeg savnede dertil Understøttelse. Vor allernaadigste Konge [Frederik VI], som daværende Kronprinds, satte mig i Stand til at opfylde mit Ønske, og det høye Kollegium bidrog ogsaa dertil ved at meddele mig Pas paa Befordring mod Betaling. Jeg rejste, skrev og vandt den af Videnskabernes Selskab udsatte Præmie.

Under 21' Martii 1787 blev der mig igennem Det kgl. Rentekammer tillagt allerhøyeste Befaling til at udarbejde et Skrift om Sandflugtens Dæmpning mod at erholde en Garantification af 200 Rdl. Paa min udenlands Reise forfattede jeg samme, og det forlod Pressen i Aaret 1788[1]).

[1]) Efterretning om Sandvexterne og deres Anvendelse til at dæmpe Sandflugten paa Vesterkanten af Jylland, til Brug for Klitbeboerne.

Ved kgl. Resolution af 8' Decbr. 1790 blev jeg allernaadigst anseet med 200 Rdl. aarligt og med Haab i Tiden at faa passende Gage for at have Inspektion med de Foranstaltninger som maatte træffes i Danmark til Flyvesandets Dæmpning, og for efter nærmere indhøstede Erfaringer at give Forslag til en Sandflugtsanordning. Denne allerhøyeste Befaling blev opfyldt og hiin Anordning udkom den 19' Septbr. 1792[1]).

I Aaret 1794 bekendtgjordes ved Trykken mit Prisskrift om Sandflugten, fornyet med de Erfaringer jeg tildels havde samlet i Ungarn og Holland, og dels faaet ved at beskæftige mig med Sandflugtens Dæmpning hos os selv.

Under 22' August 1795 udvirkede det høye Kollegium (Rentekammeret) mig en allernaadigst Gratifikation af 200 Rdl., og under 27' Martii 1801, blev det mig for 10 Aar siden (nemlig 1791) givne allernaadigste Løfte opfyldt, ved at forunde mig en aarlig staaende Løn af 400 Rdl.

Siden 9' Novbr. 1799 har det kgl. Rentekammer skienket mig den Tillid, at høre mig over alle Sandflugtssager og tillige meddele mig alle høystsammes Beslutninger angaaende dem.

Det høye Kollegium vil bevaagentligen undskylde, at jeg underdanigst fremlægger denne historiske Udsigt over mit Levneds Løb med Hensyn til Sandflugtsvæsenet! Det sker for at udbede mig en Naade.

Bestyrelsen for Sandflugtsvæsenet er nu saaledes indrettet og grundfæstet, at den gaar uden særlige Foranstaltninger. Mine Erklæringer, — med hvor megen Flid og Nøiagtighed jeg ogsaa giennemvandrede de vidtløftige Sandflugter — sige som oftest intet og er desaarsag undværlige. Jeg forhaler derved Sagernes hastigere Gang og taber Tiid for andre Embedssysler.

Mit underdanige Andragende er derfor, at det høye Kollegium derfor og paa Grund af dette — og i Betragtning af min mangeaarige Beskæftigelse med Sandflugten, vilde lette mig dette Arbejde ved kuns at æske mine Tanker, hvor der udkræves nogen Oplysning, grundet paa lokal Kundskab, eller med at foretage Reiser[2]).

Fuldkomnere Redegørelse for Professor E. Wiborgs Tilhørsforhold og Indflydelse, Sandflugtens Dæmpning vedrørende, kunde naturligvis ikke været givet. Og at Rentekamret ydede dets fortjenstfulde Førstemand den ønskede Honnør i en paaskønnende Svarskrivelse af $^{23}/_{2}$ er saa ligetil.

---

[1]) Forordningen blev ophøjet til Lov for Sandflugtens Dæmpningsforanstaltninger, og Skriftet af 1788 blev Lærebog for samme.

[2]) Rigsarkivet.

II. Sandflugtens Dæmpning i Følge Forordning af 19. September 1792[1]).

1795.

Den $^{18}/_{7}$ tilskriver Rentekamret Amtmand, Etatsraad Hansen i Ringkøbing, hvorunder Vrads Herreds Sandflugtsdæmpning sorterede, angaaende

Slæt i Store og Lille Nørlunds dæmpede Sandflugtstrækninger.

Da Rentekamret tillader, at der i Aar maa foretages Klittagslæt paa Flyvesandene ved St.- og L. Nørlund[2]), anmodes Amtmanden om ved Herredsfoged, Kommissær Møller, Højris, i Ikast, at foranstalte det fornødne i Overensstemmelse med følgende Regler:

1) Ingen anlagt Klit maa slaas førend den er $2^{1}/_{2}$ Aar gammel, og Hugsten begynder først i de østlige Klitter. 2) Klittaget maa alene slaas med Høle, da det altid bør afhugges over 2—3" over Sandet. 3) Ingen Klit maa afslaas i dens hele Bredde, men alene strimmelvis, 5 Al. Klittag bør staa, naar 5 Al. høstes, og saaledes vekselvis i hele Klittens Bredde. 4) Den første Hugst bør være endt inden 14. Juni, den sidste foretages inden 14de August. 5) De Strimler, som slaas et Aar, bør næste Aar staa urørte. 6) Det slaaede Klittag bør samme Dags Aften være bortkørt fra Sandene og al Paalæsning ske udenfor den plantede Klitte. ligesom og de høstendes Heste ikke maa opholde sig paa Sanden, mens der slaas. 7) Al Klittagsslæt udenfor de anviste Steder, og øvrige Uordener, som Høstfolkene maatte begaa i Klitten, straffes efter Forordningen. 8) Hvert Læs Klittag, saa stort som 2 Heste kan trække, betales med 2 Mark til Sandflugtskommissær Møller, der afleveres sammen med Kvittering paa Amtstuen. Dog, for at det ikke skal afholde Lysthavende, ifald Betaling straks skulde erlægges, tillige, at Betalingstiden saavel for første som sidste Slæt, maa udsættes til midt i Oktober. 9) Naar Klittaget skal slaas, lader Kommissær Møller de Lysthavende indkalde en vis Dag for at opgive hvor mange Læs enhver attraar. Indkaldelsen sker ved Plakater, indeholdende de Vilkaar, paa hvilke Taget erholdes, og at bestilt Tag er betalingspligtigt, selv om det ikke afhentes. Enhver der møder for at faa Klittag maa være forsynet med 4 Stokke,

---

[1]) Udarbejdet paa Grundlag af Aktstykker i Rigsarkivet: Rentekammerets Journaler, Kopibøger, Breve, Indberetninger m. m. 1792—1812.

[2]) Store Nørlund ligger i Ejstrup S., Vrads H. Lille Nørlund i Ikast S., Hammerum H. Nørlund Sande (nu Nørlund Plantage) breder sig paa begge Sider af Herredsgrænsen.

hvorpaa hans Navn og Antal Læs, der ønskes, er indskaaret. 10) Sandflugtskommissæren lader enhver, som er antegnet til Klittag, ved Klitfogden udvise et Stykke i Klitten, som udmaales i Forhold til de forlangte Antal Læs og indpæles med de 4 Stokke, samt forelæse ham Plakatens Forholdsregler. 11) Klitfogden udmaaler omtrent 1500 Kv.al. af en 3-aarig Klit og 700 Kv.al. af en 4-aarig, for hvert Læs Klittagshø, der forlanges. 12) Indfinder sig flere Lysthavende til Klittag end Klitten kan taale at afgive, bør de Sogne, som har taget Del i Arbejdet til Flyvesandets Dæmpning fortrinligen være berettiget. 13) Klitfogden holder Bog over deres Navne, som er antaget til Klittag, over de dem anviste Steders Kvadratmaal, og over de Læs Tag de har faaet. 14) Hvad slaaet Klittag der bliver tilbage i Klitten, enten i Tilfælde at vedkommende har købt for meget eller at Betaling for det afslaaede var umulig at erholde, besørger Klitfogden hjemkørt og sat i Hisse, hvoraf Halvparten tilstaas for hans Umage og den anden Halvpart sælges for kongelig Regning.

I Betragtning af det Tab som de 4 Beboere i Store- og Lille Nørlund har lidt ved Flyvesandet, tillader Kamret, at de uden Betaling, for det første vorde anvist saa stor en Strækning i Klitten, tilstrækkelig til at afgive 50 Læs Klittagshø, ligesom det og tillades de to Beboere i St. Nørlund at slaa de derværende Strækninger, som er bevoksede med Sandstar. Hvad Klitten foruden de 50 Læs kan afgive, foranstaltes solgt for kongelig Regning ved Herredsfoged Møller, af hvem Kamret forventer samme Virksomhed, som han hidtil har udvist ved Flyvesandets Dæmpning.

Først i September afgaar fra Rentekamret til Møller følgende:

Da Landvæsenskommissær og Koloniforvalter Gjørup paa Alheden har indberettet, at han ikke tror sig i Stand til for i Aar at tilvejebringe mere end 400 Tdr. Klittagsvipper af Flyvesandstrækningerne paa Alheden, saa vilde Hr. Herredsfogden, da der til adskillige Flyvesandstrækningers Besaaning behøves for indeværende Aar ialt 1000 Tdr. Vipper, saa snart muligt er og for billigste Pris foranstalte saa mange Tdr. Vipper indsamlet, som Sandstrækningerne ved Store- og Lille Nørlund kan taale at afgive. Forventende nærmere Efterretning for at kunne føje Anstalter i Henseende til Vippernes Transport m. v.

Om Vippehøst i Nørlund Sandene.

Kommissær Møller har været ude i Sandene og taget et Skøn over Høsten, som Fattigfolk indenfor en vid Radius var i Færd med at afklippe. I højt Humør meddeler han i Skrivelse af $^{21}/_{9}$ Rentekamret:

Det fornøjer mig meget, at Sandstrækningerne ved St.- og L. Nørlund er i saadan Flor og Fredning, at der i dette Efteraar uden Skade kan indsamles 600 Tdr. Vipper, hvoraf 400 Tdr. kan modtages hos Nørlundernes Beboere den 8. Oktober, til hvilken Tid jeg venter Indhøstningen færdig af denne fortræffelige Sandvækst. De øvrige 200 Tdr. Klittagsvipper vil medgaa til Sandflugterne i Vrads Sogn, hvis Dæmpning jeg har lovet Amtmanden at besørge i Forening med Landsdommer, Herredsfoged Hoff[1]), saavel som til de i Fjederholt og Hammerum Herred værende Sandflugter[2]).

Da jeg modtog det høje Kollegiums Ordre om Indsamling af saa mange Klitvipper, som Sandstrækningerne her kunde undvære, havde jeg allerede ladet afskære til eget Brug i de Sande, jeg har under min Bestyrelse, 200 Tdr. Vipper, ved de nærmestliggende Sognes Beboere, og nu lader jeg af de mest uformuende Indfødte — Hus- og Boelsmænd — indsamle 400 Tdr. mod 13 Skilling for Tønden at afskære, som er den billigste Pris, jeg har kunnet opnaa, og vist ikke havde erholdt under 1 Mark, hvis jeg ej havde henvendt mig til de fattigste Strømpefabrikanter(!), som bor Sandene nærmest.

Af Klittaget paa bemeldt Nørlund Sandstrækninger lod jeg medio August begge Nørlundernes Beboere udvise — efter Kamret Tilladelse til 50 Læs, — og for kongelig Regning sælge 70 Læs mod 2 Mark Betaling pr. Læs, som er alt, hvad Klitterne kan undvære, da saa faa af samme har den udfordrede Alder. Opsigten med Klittagets Afhugning og Bortførelse af Sandene, Vippernes Afskæring og Indsamling, tager saa megen Tid for Klitfogden og mig, og da det træffer i Klitfogdens Rugsædetid, taber han ikke saa lidt ved saa mange Dages Fraværelse. Jeg vover derfor at indstille, om ikke Klitfogden, Søren Hallundbæk, som Belønning for sin Troskab og nøjagtige Opsigt med Nørlundernes vidtløftige Sandstrækninger, ikke maa nyde Betaling for 30 Læs, med 2 Mark Læsset, af det bortsolgte Klittag?

Herredsfoged Møllers smukke Tanker vedrørende den flinke Klitfoged gav Rentekamrets Konsulent, Professor Wiborg, gærne sin Tilslutning, da han fra Rentekamret fik Møllers Skrivelse under sin ransagende Lup, men — hm — men — hans (Møllers) Forbøn for Klitfoged Søren Hallundbæk burde have megen Vægt, men da den foreslagne Godtgørelse beløber 10 Rgdlr., synes den at kunne taale nogen Nedsætning, da den ellers kan foraarsage hyppige Ansøgninger fra andre Klitfogder, som kan ansøge med lige saa megen Føje.

---

[1]) Ejer af Silkeborg Gods.
[2]) Hvor Møller alene bestyrede Sandflugterne.

Imidlertid maa jeg erindre, at saa vidt jeg veed, har denne Klitfoged endnu ingen Løn faaet.

Professorens Hukommelse skadede intet. Søren Hallundbæks Navn fandtes ikke paa nogen Lønfortegnelse i Rentekamret. Generøst tilstod da Kamret Møllers Forbøn. og Søren Klitfoged blev naturligvis glad ved at modtage de mange Penge som Opmuntring for udvist Flid, da de omsider udbetaltes igennem Møller.

Der skulde jo bruges mange Sække til Indsamling af Vipperne og til at transportere dem, naar der nu efter Meddelelsen til Rentekamret kunde ventes Ordre paa Vipper fra forskellige Steder. Herredsfoged Møller havde talt med sin høje Foresatte, Amtmand Hansen, derom. Klitvæsnet var et fattigt Væsen, der ikke ejede en Sæk, men plejede at laane sig frem, de forholdsvis faa Stykker, der hidtil havde været Brug for. Men nu — nu var gode Raad dyre. Seks Hundrede Sække, deraf 400 til Transport langvejs ud omkring. Det var næsten ikke at tænke paa. Amtmanden overlagde og skrev saa sine Tanker om Sække til Rentekamret, og da han havde modtaget det Svar, han ventede, skrev han fra Herregaarden Rydhave, Ryde Sogn, til Herredsfoged Møller, Højris $^{15}/_{10}$, om det fornødne i Vippernes Transport i Sække, — og da de Sække ikke er forhaanden, saa beder jeg Deres Velædelhed vil se, ved Laan at anskaffe de fornødne Sække i den Tid, Transport og Returnering udfordrer. Vedkommende Kancelli forsikrer billig Godtgørelse for den eller de Sække, som maatte blive forvildede. Til Vippernes Indpakning behøver de at leje Folk, og derefter forventer jeg nærmere Underretning om de Omkostninger, som med Transporten maatte blive forbunden.

Møller var vellidt og stod sig godt med Befolkningen i sin Jurisdiktion. Han fik Sækkene samlet sammen. Ved Modtagelsen lod han hver enkelt Sæk taksere for ved Tilbagelevering at kunne bestemme Forringelse eller Ødelæggelse.

Da han 15 Maaneder senere havde Vished for, at alle de Sække, der kunde ventes returneret, var kommet tilbage, lod han $^{10}/_{2}$ 1797, efter Indkaldelse af alle paagældende til Højriis for at modtage de tilbage-

komne Sække, disse syne og taksere. Fem Sognes Mænd gav Møde: Ikast, Sunds, Gjellerup, Rinds og Tjørring. Til at syne og taksere Sækkene blev Sognefogderne i Ikast og Gjellerup udtaget.

En Hoben Sække dels manglede, dels var ødelagte, dels forringede. Varsomt maatte der gaas frem. Det endelige Resultat blev, at Tjørring Sognemænd for 136 borteblevne og sønderrevne Sække takseredes at have tilgode..... 2 Rgd. 5 Mk. 4 Sk.
Sunds Sognemænd for 66 borteblevne og ødelagte Sække..... 2 - 1 - 8 -
Rind Sognemænd tilkendtes for deres 69 ødel. og beskad. Sække 1 - 3 - 8 -
Gjellerup Sognemæd for 67 havarerede og ødelagte Sække..... 2 - 5 - 8 -
Ialt... 9 Rgd. 3 Mk. 12 Sk.

Ikast Sognemænds Sække var allesammen kommen tilbage og ingen af dem i saa ringe Stand, at der kunde beregnes dem nogen Skade. Møller indsendte saa til Rentekamret Regning ifl. Taksation og anmodede om, at de paagældende snart maatte faa Beløbene anvist i Samling sognevis, til Sognefogderne.

Nu vender vi tilbage til Efteraaret 1795 for at faa noget at vide om, hvor alle de mange Vipper fra Nørlund Sandene blev af.

Til Landvæsenskommissær Gjørup i Viborg afgik $^{20}/_{10}$ 20 Sække Klitvipper, indeholdende 100 Tdr., altsaa 5 Tdr. stoppet i hver Sæk, — ikke sært, at Amtmanden havde benævnt Sækningen som en Indpakning. — Senere afgik til samme Gjørup 52 Sække, indeholdende 250 Tdr. Vipper, og igen $^{9}/_{11}$ 83 Sække med 116 Tdr. — Herredsfoged Tranberg, Holstebro, kvitterer $^{23}/_{11}$ for modtagne 20 Tdr. Vipper. Og endelig et fortroligt lydende Vennebrev fra Kollega, Sandflugtskommissær Petersen, Skjernbrogaard, til Møller, sammen med en Pakke Sække under Forsegling, som aflægges i Gilleruplund til snareste Besørgelse:

Høystærede Ven!

Næst efter at sige min Ven mange forbindtlige Tak for de saavel hertil sendte 20 Rgdlr. som de til Gammel Mølle leverte

10 Tdr. Halmvipper, har jeg herved den Ære at sende 18 ledige Sække tilbage under min Forseigling. — Vær med Deres yndige, gode Kjereste (Kone) venskabeligt hilset fra

En særdeles forbunden Ven

Skjernbrogaard, den 17. November 1795. Petersen.

Udskrift af Kommissionsprotokol over Vrads Herreds Sandflugter.

Anno 1795 den 1. Oktbr. var Sandflugtskommissionen, Landsdommer Hoff til Silkeborg, Herredsfoged Møller, Høiriis, og Landinspektør Christensen, Rørbech, mødt paa Sandflugterne ved Vrads By, Store Hiøllund og Bredlund Sande, for at træffe den bekvemmeste og mindst bekostelige Maade til disse Sandflugters Dæmpning. Efter nøje Syn over Sandenes Beskaffenhed befandtes, at der til Sandflugten ved Vrads By vilde medgaa 40 Tdr. Vipper, til Hjøllund Sande 6 Tdr, og til Bredlund Sande 12 à 14 Tdr., som i dette Efteraar nedlægges paa de Steder, Professor Wiborg i sin Indberetning til Rentekamret d. $^{30}/_{10}$ 1791 har beskrevet. Og da Herredsfoged Møller lover at forskaffe 60 Tdr. Klittagsvipper fra Nørlund Sander, som Vrads Sogns Beboere dér indsamler i næste Uge, ligesom og at Plantningen derefter bliver foretaget straks, hvortil Landsdommer Hoff forskaffer de fornødne Folk af Vrads efter Møllers Begiering.

Til Opsynsmand over Vrads Sande, naar Plantningen er foretaget, udnævntes Niels Andersen i Vrads, til St. Hiøllund Sande Anders Andersen i Hiøllund, og til Bredlund Niels Eskesen af Bredlund. Som Klitfoged at have Opsigt over Tilsynsmændene eragtede Kommissionen meest duelig og bekvem Sr. Rasmus Nørskou i L. Hjøllund, der som nærværende lovede den nøiagtigste Opsigt med Sandklitternes Fredning.

Hoff. Møller. Christensen.

Om Vippernes rige Grøde i Nørlund Sande. Regnskab. — Sække. — Nemesis.

Lille Nytaarsaftensdag staar Møller ved sin Pult paa sin Gaard, Højris, som hans Svigerfa'r, P. Nørschou, 1779 havde købt til ham. Saa ofte der levnes ham Tid fra de egentlige Embedsforretninger, er han enten ude i Sandene eller beskæftiget med Tanker om Sandflugtens Dæmpning, der har hans store Interesse. Altid har han noget paa Hjerte vedrørende Sandet, og inden Aaret gaar ud, skal Rentekamret underrettes.

Store og Lille Nørlund Sandflugt er ganske dæmpet og i en Del Aar lover en rig Høst af Klittagsvipper og Græs. Det var det køjkongelige Rentekammerkollegiums Præsident, Hs.

Exell. Hr. Gehejmeraad, Greve Reventlow, ved sin personlige Nærværelse paa Sandene den 28. Septbr, sidst Øjevidne til, og det godtgøres yderligere med, at der i Efteraaret er indsamlet 710 Tdr. Vipper, hvoraf 460 Tdr. er afgaaet til Landvæsenskomm. Gjørup, 30 Tdr. til Kommissær Petersen, 20 Tdr. til Byfoged Tranberg, de øvrige 200 Tdr. er forbrugt til Vrads og Hammerum Herreders Sandflugter.

Af disse 710 Tdr. er de til Giørup, Petersen og Tranberg indsamlet for den kgl. Kasses Regning og af mig betalt med 13 Sk. pr. Td. De 200 Tdr. har de to Herreders Beboere afskaaret uden Betaling, — til Vrads, Hiøllund og Bredlund 60 Tdr., Nørlund Sander 60 Tdr, Fjederholt Sande 50 Tdr., Hjortsballe 10 Tdr., Tjørring 4 Tdr., Sinding Sande 6 Tdr., Høgild Sande 6 Tdr. og Stoubæk Sande 4 Tdr.

Vrads, Bredlund, Hiøllund og Fjederholt Sander formodes ikke at behøve mere Saaning af Vipper, Nørlund Sander ejheller.

Men i Hjortsballe og de andre smaa Sande vil næste Efteraar udlægges 40 Tdr., og dermed haaber jeg, at Plantningen i Hammerum Herred i de derværende Sander kan være tilendebragt, mens ved Tyvkjær og Overisen i Vrads Herred findes 2 Sandflugter, som de to sidste Aar haardelig har udbredt sig. De bør derfor snarest beplantes og dertil vil medgaa 30 Tdr. Vipper, som jeg lader komme fra Nørlund Sande og besørge nedlagt.

Ved Gl. Arnborg i Hammerum Herred er en temmelig slem Sandkilde udi en lang Aabrink, der har aabnet sig og sidste Sommer har ført en betydelig Mængde Sand ind i Byen og paa dens Mark, ved Gaardene. Nu er Sandkilderne dækkede med flade Hedetørv og omgærdet med et Dige af 500 Al. Længde, som jeg lod Sognets Beboere forrette i November sidst.

Hermed min specielle Regning paa hafde Udgifter, 23 Rgdlr., med de bortsendte 510 Tdr. Vipper, Indsamling, Nedpakning og Afsendelse, saavel som tilstaaede Diætpenge. For de Dage, jeg har anvendt ved Opsyn ved Vippernes Indsamling, Pakning og Afsendelse forlanges intet.

Beløbet for de fra Nørlund Sandklitter bortsolgte Læs Klitgræs har jeg fradraget paa Regning, de mig derefter tilkommende 78 Rgdl. 70 Sk. beder jeg anvist mig paa Ringkøbing Amtstue, og hvis Klitfogden ifl. min Forestilling udi min Tjenesteberetning af $^{21}/_{9}$ sidst, naadigst tilstaas Betalingen for 30 Læs af det solgte Klitgræs, hvorom jeg paa det indstændigste beder, kunde samme ligeledes anvises.

Sluttelig giver jeg mig underdanigst Frihed at forestille, om det ikke var rimelig, at jeg af grovt Blaarlærred lod sy 50 store Sække, hver til 6 Tdr. Vipper, for deri at befordre Klittagsvippernes Transport herfra, thi at laane Sække hos Bønderne lader sig næppe mere gøre, da de jeg nu i Efteraaret med Møje fik samlet endnu ikke er kommet tilbage fra Skagen! — (De til Koloniforvalter Giørup i Viborg leverede Vipper var af ham videresendt til Skagen).

Høiriis, den 30. December 1795. Møller.

Juni Termin 1796 anviste Rentekamret Møller hans Tilgodehavender, ligeledes Søren Hallundbæks 10 Rgdlr, for de 30 Læs Klitgræs, som foran meddelt. Rentekamret har nok fundet det troligt, at det ikke oftere vilde være tilraadeligt at laane Sække hos Bønderne. I hvert Fald bifaldt Kamret samtidig Anskaffelsen af de 50 rummelige Sække — dog at Bekostningen bliver saa sparsom som muligt.

1796.

Misforstaaelse. — »Skrivefejl«.

Sandflugtskommissionen havde i sin Skrivelse af $^{1}/_{10}$ 1795 vedrørende Vrads Sogns Flyvesande begaaet en Bommert i Slutningen, i Omtalen af ansatte Mænd. Hvor mange af Læserne mon opdagede Bommerten og studsede, inden de læste videre. I en titelsyg Tid havde det stort at sige, at hver fik nøjagtig hvad ham tilkom. Amtmand Hansens gamle Øjne lod passere, hvis de overhovedet havde set, men Professor Wiborg var der straks — han savnede ogsaa i samme Skrivelse en Sætning om, hvorvidt der var tilstaaet nogen af de paagældende Klitfogder Løn eller ej. Og da Rentekamret havde konstateret Bommerten under ganske samme Synsvinkel som Wiborg, faldt det ganske af sig selv, at der uopholdeligt, d. v. s. $^{26}/_{4}$ 96, afgik Skrivelse til Amtmanden, hvori han faar et lille Hib, fordi han ingenting havde bemærket derom om i sin Kommissionsberetningen ledsagende Skrivelse. Og saa faar da Amtmanden oplyst, at Sandflugtskommissionen for Vrads Herred har misforstaaet Forordningens § 3, der klart siger, at det er Opsynsmanden, der har Tilsyn med Klittogderne. I Stedet har Kommissionen ansat en Klitfoged til at have Opsyn med Opsynsmanden. — [I Komm's Skrivelse hed det nu: Tilsynsmændene]. Den gamle i Ringkøbing anmodes om at gøre Kommissionen opmærksom paa Fejltagelsen samt at tilholde den at give Besked om Løn eller ej til de ansatte Klitmænd.

Kommissionen fik saa sin Fadæse foreholdt i en Amtmandsskrivelse. Den har næppe anset det fornø-

dent at haste med Tilsvar. Først midt i Juli beretter den ganske ligevægtig, at det beror paa en Skrivefejl, som har foranlediget den Irring om en Fejltagelse ved Ombytning af Titulatur af de ansatte Personer ved Vrads Sander — og at ingen af dem er tilstaaet nogen Løn.

1797.

Nørlund Sanders Rigdom.

I Anledning af at Rentekamret forrige Efteraar havde beordret Møller at levere til Skagen nogle Hundrede Tønder Vipper, meddeler han $^{17}/_{3}$, at han ved Hjælp af de Sandene nærmest boende havde ladet indsamle ialt 300 Tdr., og det ganske uden Betaling, ja, Beboerne havde endog tilbudt at klippe endnu flere, i Fald han forlangte det. Men da jeg ikke fik flere Ordre, og ikke skulde levere til andre end Landsdommer Hoff og til Sandene i mit eget Distrikt, saa ophørte jeg med Indsamlingen.

Af disse 300 Tdr. fik Hoff med Kamret Tilladelse de 100 Tdr., og da en Del af Vipperne ej var klækkelig[1]), lod jeg ham faa 16 Tdr. mere. (De 100 Tdr. Klittagsvipper nedlagdes i en Sandflugt i Haarup, Linaa Sogn.)

Til de smaa Sandflugter i mit Distrikt — Hjortsballe, Høgild, Tjørring og Sinding — leveredes 36 Tdr., og dermed er disse Sande beplantet til Fornødenhed. Til Sandflugterne i Vrads Herred leveredes 108 Tdr., og Sandflugtskommissionen i Ginding Herred blev efter Amtsmandens Forlangende leveret 16 Tdr. De tiloversblevne 24 Tdr. skulde være nedlagt i Sepstrup Sande, hvis ikke Vinteren havde forhindret det. Men til Efteraaret skal denne og Tyvkjær liden Sande blive beplantet med Strandhavre — og saa ved jeg ikke om flere Sandflugter i Vrads Herred, der udfordrer Vipper.

Møller meddeler, derefter, at Rentekamret kan gøre viss Regning paa de Halmvipper, der i Nørlund og

---

[1]) svange?

Vognlund kan høstes, vel en 1000 Tdr. Det værste vil blive at faa denne Masse Vipper afklippet. Folk har man ikke saa godt ved at faa her, som paa Kolonierne (Alheden og Randbøldal) og de vil i al Fald blive kostbare. Derfor synes jeg, at Vippernes Indhøstning hurtigst og bedst sker ved de nærmestliggende Beboere, hvortil kan tages (regnes) alle de Sogne i Ringkøbing og Silkeborg Amter, indenfor 2—3 Miles Nærhed. En Gaardmand maatte levere 3 Tdr., en Boelsmand og en Husmand 1 Td. Vipper.

Mange Aar vil Nørlund Sander ikke kunne give trivelige Vipper, fordi Sandkilderne nu er stoppede, (ved Dæmpningen) og Halmgræsset altsaa komme til at mangle Tilførsel af Sand, Rødderne fortørres, og andre Græsvækster vil kvæle Klittaget.

Som Halmvipperne aftager, hvor Tilførsel af Sand mangler, vil heller ikke mange Aar vedvare nogen synderlig Høst af Klitgræs, der desuden, som Erfarenhed har lært mig, vanskelig lader sig sælge i denne Egn, hvor Bonden har skikkelig Høavl, helst naar et frugtbart Aar, som afvigte, indtræffer.

Møller takker for de 10 Rgdlr., som Kamret tilstod Søren Hallundbæk for Troskab og god Opsigt, og tilføjer, at Klitfogden venter sig lignende Belønning for afvigte Aar, da han i Gjern Herred (i Haarup) hos Landsdommer Hoff har mattet anvende mange Dage sidste Efteraar ved de her nedlagte 116 Tdr. Vipper, med at undervise (Folkene der), i hvilken Orden og paa hvilken Maade Udstrøningen bør ske.

Saa lumskelig bemærker Møller — med Tanken paa sin gode Forbundsfælle i Sandene, Søren Hallundbæk —: var der sidste Efteraar blevet solgt nogle flere Læs Klitgræs, vilde jeg have bedt Rentekamret om at opfylde Klitfogdens Forventning om nok en Belønning, men da der kun blev solgt for 5 Rgdlr., vover jeg det ikke. Men Møller havde anvist sin Klitfoged at tage nogle Læs Klitgræs hjem til sin Vinterfodring, og disse ønsker Møller da, at Rentekamret vil lyse i Kuld.

Sækkegodtgørelsen! — Ejerne af de forkomne og opslidte Sække, blandt dem jeg laante af Bønderne i

Efteraaret 1795, venter sig den Betaling, Vurderingen har bestemt ifl. Amtmandens skriftlige Løfte.

Regning vedlægges paa de 50 Sække, som han har betalt Købmand Kr. Husted i Ringkøbing 48-5-12 for imod Kvittering og for Laan af en Vogn til Ringkøbing efter disse Sække, 9 Mile, 3 Rgdl, i Vognleje.

1799.

Professor Wiborg inspicerer.

Fra L. Hiøllund indberetter Wiborg $^{27}/_{9}$ til Rentekamret:

Den 26. d. Md. berejste jeg Sandflugterne i Vrads Sogn og skulde desaarsag indberette følgende:

1) Sandflugten ved Vrads By findes vel beplantet og godt fredet. Den kan ved mere Plantning og god Fredning endnu nogle Aar være aldeles dæmpet. Den kan forsyne sig selv med Vipper. Da Klitfoged Niels Andersen har paapasset denne Sandflugt saa vel, har han fortjent en liden offentlig Opmuntring; han ønsker nu, at Embedet maa overdrages en af hans Naboer.

2) Store Hiøllund Sande er vel beplantet og vel fredet i den vestre Ende mod Klitfogdens egne Jorder, den østre Ende, som støder tildels mod hans Naboes Marker, var derimod slet fredet. Klitfoged Anders Nielsen synes derfor at være partisk, og jeg tror det vil gavne, om hans Embede blev overdraget hans Nabo, Anders Jensen.(!)

3) Sandflugten ved St. Bredlund var vel bleven beplantet, men alt Hjelmrøret var afædt. Klitfogden, Niels Eskildsen, var flyttet til Faurholt og har derfor ikke kunnet paaagte denne Sandflugt. Kommissionen maatte derfor erindres om at beskikke en ny.

4) Vesten Vrads Sandflugt er foretagen en Hedebrand, som er gaaet lige til Sandflugten, paa den vestlige Side af Sandbakkerne, hvor dens Følger kunde være bleven højst farlige. Gærningsmanden, som skal være en Bonde, maatte derfor gøres udfindig og tiltales ifl. Anordningens § 17. Det er højst vigtigt, at slige Hedebrande paases, da de er i Almindelighed Aarsagen til de derværende Sandflugter.

Opsynsmanden, Rasmus Nørskou, i L. Hiøllund, som med Varme tager sig af Sandflugtens Dæmpning, har intet Eksplr. af Sandflugtsanordningen. — Wiborg beder Kamret om at et saadant maatte blive tilskikket. Han var Gæst hos Nørskou, mens han besaa Sandene.

Fra Inspektionen i St. og L. Nørlund Sande lyder det opstemt:

Det fornøjer mig at at kunne indberette til Rentekamret, at Sandflugten her, som for 9 Aar siden truede flere Beboere med Ødelæggelse, er nu aldeles dæmpet. Hr. Kammerraad, Herredsfoged Møller, mener, at den kan udlægges til Græsning næste Aar, og saavidt mine Kundskaber gaar. tror jeg, at dette kan ske uden Fare. Wiinholt[1]) og jeg har undersøgt Jordbunden flere Steder paa denne Strækning og fundet adskillige større Pladser aldeles utjenlige til Fyrreskovs Opelskning, saa man ej her kan faa megen sammenhængende Skov. Den er derfor alene at bruge til Græsning, og jeg ønskede, at Ejerne af den maatte nyde denne næste Aar for at udslette den Fordom, man her har om, at Sandflugterne bestandig skal fredes.

Professoren takker af hos Seigneur Rs. Nørskou for at gæsterere paa Højris hos Herredsfoged Møller. Fra Ikast beretter han videre:

Sandflugterne ved Tyvkjær og paa Isenbjerg, Ikast Sogn i Vrads Herred,[2]) har jeg fundet vel beplantet, men slet fredet. Jeg underrettede mig om Aarsagen dertil hos Herredsfoged Møller og fik den Oplysning, at Klitfogden (Søren Hallundbæk) ej har faaet nogen Løn siden de ham under $^{14}/_{5}$ 1796 tilstaaede 10 Rgdl., og da Kammerraaden ikke har faaet noget Svar paa sin til Rentekamret indgaaede Pro Memoria af $^{17}/_{3}$ 1797, saa har han bestandig maattet vedligeholde Klitfogden med Løvter, hvorved denne er bleven ligegyldig i sit Embede, og kan med Rette ikke revses!

Det kgl. Rentekammer vil heraf se, hvor nødvendig det er, at der foranstaltes det fornødne derom, dersom disse Sandflugter skal dæmpes.

Underdanigst

E. Wiborg.

Ogsaa hos Landsdommer Hoff er Wiborg Gæst under sin Rejse. Fra Linaa taler han fra Leveren i Skrivelse af $^{22}/_{9}$:

Ved at berejse Hedestrækningerne mellem Vrads og Them stødte jeg paa en betydelig Sandflugt paa Sepstrup Mark. Den gaar med sin sydøstlige Spidse ind paa Faurholt Enge og fordærver dem. Man skal efter Sigende en Gang have nedlagt Vipper i den, som har været raadne, og en anden Gang kørt Vipper til den, som aldrig blev nedlagt. Hvis Skylden har været, kan jeg ikke opgive, men da Sandflugtens Dæmpning i Vrads Herred ej drives saadan som den burde, fordrister jeg mig underdanigst til at foreslaa, at den derværende Konmission maatte hæves og Herredsfoged Møller paa Høiriis blev ansat

[1]) Overforster paa Frijsenborg.
[2]) Hammerum Herred.

som Ene-Sandflugts-Kommissær i Vrads Herred, ligesom han er det for Hammerum Herred.

Denne Skrivelse er i Rentekamret paategnet: Udleveret i Kammer Konseillet, den 10. Oktober af

Frydensberg.

Og 14. Oktober 1799 resolverer Hs. Maj. Kongen efter Rentekamrets Forestilling af 26. forr. Md. at:

Opsigten over Sandflugterne i Vrads Herred, Ringkøbing Amt, vil Vi allernaadigst indtil videre anbetro Landvæsenskommissær og Herredsfoged Møller alene, uden Med-Kommissærer, og ville vi allernaadigst tillægge ham 2 Rgdlr. daglig i Diætpenge for de Dage han herefter anvender paa Tilsynet ved Sandflugterne i Vrads og Hammerum Herreder.

in fidem

Gundelach.

Udnævnelsen udgik fra Rentekamret først i December direkte til Møller, som da laa tilsengs af en haardnakket Forkølelse, der holdt ham nede til sidst i Januar 1800. »Jeg var saa syg«, meddeler han sin Amtmand i Brev, idet han underretter denne om sin Udnævnelse en Ugestid efter, at han var kommen op af Sengen, og fortsætter: »Til Foraaret berejser jeg Vrads Herred for at faa Kundskab om Sandflugternes Forfatning. Sandflugterne i Hammerum Herred er standsede. Og samtidig vedlægger han sin Regning til Rentekamret over 4 Dages Klitsyn sidste Efteraar, 4 Rgdlr.

1801.

I Frederik V.s Regeringstid (1746—66) nyvaktes, samtidig med Alhedens Opdyrkning og Befolkning, ogsaa Sansen for Opelskning af Skov paa øde Strækninger, hvor Jordbunden var til det, og den Interesse holdt sig. Sandflugtsdæmpningen i Jyllands Indsande og Skovs Opelskning var for Regeringen to Sider af samme Tanke, nemlig Landvinding og Frugtbargørelse.

Herredsfoged Møller havde Hu til denne Frugtbargørelse. Der var ikke saa langt mellem Højris og Alheden. Han kendte Alhedens Bestyrer Giørup og dens Skovrider Michaelsen. Han havde set Alhedens pletvise Forvandling, og lyttet sig baade til det ene og

det andet, som forbandt sig med noget i hans Hu i Relation til hans Sanddæmpningsvirksomhed, hvor han havde noget at røgte. Han spurgte, og han fik fortalt, og de mægtige Sandstrækninger ved St. og L. Nørlund var dæmpede og laa nu og ventede. — En og anden Gang havde han ogsaa antydet til Amtmanden og Rentekamret, at han havde noget tilhu's med disse Sande. Michaelsen havde set dem og taget et Skøn, Wiinholt ligeledes, og saa var det hændt nu sidste Foraar, at Skovrider Michaelsen var kommen til Højris samtidig med, at Møller fra Rentekamret havde faaet Anmodning om at lade udsaa 100 Pund Birkefrø, der beroede hos Michaelsen, i Nørlund Sandstrækninger, efter Skovriderens Anvisning.

Birkefrøene blev saaet, og Michaelsen og Møller asede omkring derude i Sandene, gravede ned her og der for at undersøge og se sig tilrette, og aftalte saa, at Skovrideren hos Rentekamret skulde udvirke nok en Sæk Birkefrø til Udsaaning i kommende Efteraar. Frøene kom, og de blev ogsaa saaet, og nu laa der 200 Pund Frø i Strimler i Sandet og sundede sig paa, om de skulde spire eller dø. De to Udsaaninger foretoges i Aaret 1800.

Straks efter Nytaar 1801 rapporterer Møller, lig en glad Barnemoder, til Amtmanden om de spæde Liv derude i Nørlund:

Det Frø, som blev saaet i Foraaret, kom temmelig godt op, en Del af Skuddene vokste til 1 à 2″ Højde, uagtet den kolde og tørre Sommer. — Bedre Held haaber jeg at faa med det Frø, der nedlagdes sidste Efteraar, og jeg tør næsten indestaa for Væksternes heldige Fremgang, da samme har Ly for Vesten- og Nordvestenvinde af nogle lange Sandbanker, der er begroet med Klittagsgræs eller det saakaldte Marehalm, naar kuns en nøjagtig og god Fredning kan tilvejebringes, og for den vil jeg være ansvarlig, hvis Det høj kgl. Rentekammer vil ansætte Klitfoged Søren Hallundbæk — [ja, den Søren] som bor en Fjerdingvej fra det Sted Udsaaningen er sket, som Opsynsmand over Planterne og den hele dæmpede Nørlunds Sandstrækning. — Deres Højvelbaarenhed kender denne Mand og veed, at det er ham, jeg har at takke for den sjældne Fredning, Nørlund Sander har nydt, men at ansætte ham uden Løn var ubillig, helst da han for 7 Aars tro Opsigt med møjsommelige Sandflugter ikke har nydt mere end 15 Rgdlr., de smaa Ducører undtagen, som jeg har givet ham til Opmuntring.

Vil Deres Højvelbaarenhed have den Godhed at foreslaa Søren Hallundbæk til Opsynsmand — — og gunstig anbefale ham en aarlig Løn af 24 Rgdlr., bliver jeg ansvarlig for hans Duelighed og Troskab.

Sandflugterne i Vrads og Hammerum Herreder har jeg berejst afvigte Foraar og Efteraar de Dage, medfølgende Regning nævner. I Hammerum Herred gives ingen Sandflugter mere, som for nærværende Tid trænger til Dæmpning, undtagen en liden Strækning østen Rind Præstegaard, men i Vrads Herred udfordres 200 Tdr. Klittagsvipper til de nærværende Sanders Dæmpning. som skulde have været nedlagt sidste Efteraaar, om de havde været at faa. Næste Efteraar haaber jeg bemeldte Herreders Klitter skulde frembringe det fornødne Strandhavre, og de Vrads Herreds sandfugne Steder moxen forsynes.

Da Amtmanden videresendte Møllers Beretning, var den ledsaget af den ønskede Anbefaling af Søren Hallundbæk, som den rette Mand til at vogte Ymperne paa Nørlund Sande. Og da Professor Wiborg ligeledes giver sin Tilslutning til, at Søren ansættes som Foged over »Skovanlægget« paa Nørlund dæmpede Sandflugt med 24 Rgdlr. i Løn, beskikker Rentekamret ham i Juni samtidig med, at Amtmanden anmodes om at tilkendegive Møller, at han kan overgive St. og L. Nørlund Sande til Lodsejerne til Græsning, og endelig ikke glemme at erindre Møller om at faa Ejernes Underskrifter paa, at de selv overtager Forpligtelsen til at dæmpe, om nye Sandbrud skulde komme.

Atter dette Foraar udsaaedes 100 Pd. Birkefrø i Nørlund »Skovanlæg«. Overførster Brüel, Sorø, beser om Sommeren Anlægget, og beretter derom midt i August til Kamret: — det i Foraaret 1800 paa Nørlund Sandflugt udsaaede Birkefrø er kommet fortræffelig op, og de unge Birke vokser frodigen. Af det i dette Foraar udsaaede Frø er ligeledes en Del kommet op, men de unge Birke staar, da de i Foraaret ingen Regn fik, og Nattefrosten endnu i Juli skadede dem, ikke saa godt og tætte, som de der blev saaet Aaret før.

1802.

Straks efter Nytaar indberetter Møller, at eftersom alle Sandflugter nu er dæmpede i Hammerum Herred, haaber han om faa Aar at kunne berette om det samme

i Vrads Herred, hvor der i Efteraaret 1801, i Tyvkjær og Overisen Sander strøedes 80 Tdr. Vipper, og hvis han nu til Efteraaret kan faa de fornødne Vipper af sine dæmpede Sandflugter, skal Resten af de sandfugne Steder blive forsynede. Hegn og Fred har allevegne været god. De unge Birkeplanter i Nørlund tegner meget godt, og er holdt i bedste Hegn og Fred. — Møllers medsendte Regning lyder paa 40 Rgdlr. for 1801, for 20 Dage, men sine Ekstrarejser har han ikke beregnet, og disse har han ikke haft saa helt faa af — ud til Birkene i Nørlund.

Wiborg er meget fornøjet, da han faar Beretningen i Hænde, baade med Sandflugternes Dæmpning og med Birkebeplanningen — der kan man se, hvilken Nytte Dæmpning kunde stifte, naar den allevegne blev dreven med samme Iver og Uegennytte som her.

Og fra Rentekamret udgaar derefter $^{9}/_{3}$ til Amtmanden Kamrets Befaling om at tilkendegive Møller det høje Kollegiums Fornøjelse over, hvad han i sin Beretning fra 1801 har meddelt, idet der falder Ros af ikke blot til Møller, men tillige til Søren Hallundbæk for Flid og Virksomhed.

Da Overførster Brüel bliver bekendt med al den strømmende Virak over Møller og Birkeplanterne, føler han sig forbigaaet, og han gør Kamret opmærksom paa, at han allerede i August forrige Aar, efter Besøg i Nørlund, havde indberettet, hvad der var at sige om disse.

Rentekamret skynder sig at anerkende Brüels Virksomhed angaaende Ymperne i Nørlund og udbeder, at Overførsteren tjenstlig vil oplyse, hvor mange Pund Birkefrø ialt, der er udsaaet. Dette sker ret omgaaende, ialt 302 Pund er medgaaet. — Æren er atter sat paa Plads for Bordenden, og Sjælen har Ro.

Atter et Aar er ved at ebbe ud. Næstsidste Dag gør Møller Rede for sin Virksomhed i Sandene og for deres Tilstand, i Beretning til Rentekamret. Han fortæller i Amtmandens Øre. Han skal jo først se den.

De meget faa Steder i Hammerum Herred, hvor de dæmpede Sandflugter endnu faar tilført fornødent Sand til en maadelig Høst af Vipper, vil om nogle Aar slet ingen Vipper kunne

give. Dette, saavel som den vaade og kolde Sommer, gjorde det umuligt for mig sidste Høst at faa indsamlet mere end 50 Tdr. modne og tjenlige Klitvipper, som blev nedlagt i Sepstrup Sande i Them Sogn, hvor der endnu behøves 30 Tdr. til næste Aar.

Udi Isen og Tyvkjær Sandflugter vil der endnu nedlægges 70—80 Tdr. Vipper, og til en Sande i Harild, Ejstrup Sogn, som i de sidste Aar har vist betydelige Udbrud, behøves tilvisse 20 Tdr. Bliver næste Aars Sommer saa blid, at Klittagsvipperne til rette Tid kan vorde kærnesatte, haaber jeg at kunne høste de fornødne Vipper til alle sandfugne Steder i begge Herreders dæmpede Sander og i nogle Sandklitter ved Vrads By, som har tiltaget meget i Vækst. Skulde denne min Formodning fejle, skal jeg betimelig indberette det og udbede mig saa mange Tdr. tilsendt, som jeg nødvendig behøver.

Jeg maa ellers give Opsynsmændene og Klitfogderne det bedste Vidnesbyrd for deres Troskab. Deres Højvelbaarenhed har selv set den heldige Fremgang, hvorved St. og L. Nørlund, Fruergaard, Bjerregaard og Vognlund m. fl. Steders Marker blev reddet fra Oversvømmelse af Sand.

Blandt de Vækster, der er fremkommen af de 300 Pd. Birkefrø, der er nedlagt i Nørlund Sandflugt, findes af de nu 3aarige Skud en Del som er fuldelig 1½ Al. høje, og som har en skøn, stor og lige Vækst, der indgyder mig for hver Gang jeg ser det, en glad Følelse; kuns at de skadelige Vestenvinde ikke skulle tilintetgøre mit Haab, naar de unge Vækster om nogle Aar fremstaar over de smaa Klitter eller Banker, hvorimellem de er opvokset, og som for deres spæde Vækst er saa gavnlig.

1803.

Tre Uger ind i det nye Aar videresender Amtmanden Møllers Rapport »med sidste fra Holstebro ankommende Post«. Halvfemte Maaned derefter erklærer Wiborg til Møllers Bekymring for de smaa Birke i Nørlund, naar de bliver lidt større, at denne Bekymring kan være grundet, hvorfor han anbefaler, at denne Birkeskov bliver udviklet mod Øst saa meget som muligt. — Og saaledes foranlediget lader Rentekamret en god Maaned derefter Møllers bekymrede Tanke, med Professorens Erklæring, gaa videre til Forstinspektør Brüel med Anmodning om at udtale sig, hvilket sker 4 Ugersdagen derefter, nemlig $^{28}/_{7}$. Brüel tror ikke Vestenvinden vil kunne ødelægge Træerne, og henviser til Kompedal Sandflugt, hvor der ogsaa er saaet Birkefrø ovenpaa Sandbankerne, og disse vokser frodigere frem og er lige saa høje og friske som de i Dalene.

Naar Birketræet naar en Alder af 25—30 Aar, da taber deres Grene en Del i Plasticitet, og man kan da først kende Vestenvindens Virkninger, men da er det ogsaa Tid at afdrive dem.

Efter Brüels Mening skulde der aarligt saas nogle 100 Pd. Birkefrø i disse øde Sandstrækninger.

I April lod Møller 100 Pd. Birkefrø udsaa i Nørlund Sande.

Af Herredsfoged Møllers Beretning om Tilstand og udført Arbejde i hans Sandflugtsdistrikt ved Udgangen af Aaret 1803 anføres:

Jeg havde saa ganske ventet at blive færdig i Efteraar med alle i Vrads Herred værende Sandflugters Dæmpning, og intet skulde have hindret mig derudi, hvis jeg havde faaet de af Deres Højvelbaarenhed (Amtmanden) under $^{30}/_{12}$ forlangte 60 Tdr. Vipper[1]), men da disse udeblev, og Sandene i mine egne Distrikter kuns indbragte 60 Tdr., som blev nedlagt udi de Sande, man ansaa for farligst, nemlig 30 Tdr. i Sepstrup, 8 Tdr. ved Risager Mølle, 10 Tdr. i Harild og 12 Tdr. i Isen Sandflugter, saa udfordres til næste Aar ungefæhr 80 Tdr. Vipper til Isen, Tyvkjær, Harild og Kolpendal Sandflugter.

Skulde det Antal Vipper ikke erholdes fra mit Distrikt, giver jeg mig den Frihed at rekvirere de manglende betimelig. — [Husk det nu, Møller!].

Ved at berejse Klitterne i Hammerum og Vrads Herreder de Dage min medfølgende Regning nævner, har jeg med sand Fornøjelse fundet Sandvæksterne tilbørlig fredet, ligesom og den unge Birkeplantage paa Nørlund Sande, hvis Planter staar i en skøn Vækst.

Fra 30. Juni til 18. November har jeg været ofte ved Birkeplantagen paa Nørlund Sandflugt, men undertiden er det sket ved Lejlighed og med Fremmede, som ønskede at se de unge Planter, derfor anføres kuns Diætpenge for 3 Dage. —

1804.

Gamle Amtmand Hansen syg. Nøjagtigt et halvt Aar henlaa Møllers Beretning hos Amtmanden, inden den kom afsted til Rentekamret — med Undskyldning for den skete Forsømmelse, »som er aarsaget af mit Helbreds vaklende Tilstand, da Gigten siden Marts Maaned

[1]) Møller har Uret her; han havde ikke under denne Dato forlangt, men skrevet, at hvis han kom til at trænge, skulde han i Tide sige til, og det havde han ikke, Hukommelsen har aabenbart svigtet.

forr. Aar har raset i Legemet, og næsten i hele sidste Vinter indtil den hen i Foraaret anfaldt de ydre Dele, saa at jeg i nogle Uger ej kunde saa meget som skrive mit eget Navn. De savnede Klittagsvipper (som Møller med Urette havde skudt ham i Skoene) søgte jeg virkelig at fremskaffe fra Kommissær Petersens Distrikt, men der kunde ingen undværes.(?)«

Nørlund havde sat Tanker i Bevægelse hos forskellige interesserede i de vældige Arealer, som nu var dæmpede, og hvori Staten havde vist synlig Interesse. Beboernes Tanker, Lodsejernes, var sat i Sving — hvad kunde al denne Storhed og Bissen om derude af Stadsfolk og Embedsmænd kanske betyde? — De fire Ejere, hvoraf de to besad en mindre Strækning, Store Nørlund, og de to den langt større Strækning, Lille Nørlund, har været stærkt optaget af at færte og taksere Chancerne. Ingen af disse vidste saa nøje, hvor store Arealerne var. Det var nok bedst at faa dem opmaalt, skønt det vilde koste en grov Hoben Penge.

Ejerne af L. Nørlund Sande var Brødre. Den ene vilde Opmaaling, den anden ikke, thi han havde ikke Raad, men hans Stemme gjaldt ikke, thi naar blot en enkelt i et Jordfællesskab forlangte Opmaaling og Udskiftning, skulde den efterkommes.

Den fattige Broder skrev da den 31. Oktober en

Supplik til Kongen:

Da min Broder, Anders Pedersen, som bor i Gaard med mig i Lille Nørlund, vil have al vores Udmark opmaalt, der bestaar af en Længde Overdrev i 2 Miles Omkreds af Heder, Moser, Sander og ubrugelig Jord, hvilket jeg som en fattig Mand, der sidder med Kone og smaa Børn, ikke kan udholde denne Bekostning i denne Dyrtid, der maa købe Korn til Livsophold m. v.

Altsaa supplicierer jeg allerunderdanigst om Den Kgl. Majestæts allernaadigste Naade: Om der ikke kunde ske en Forlindring i de Omkostninger, som jeg for min Part skal give Opmaaleren, Taxieringen og Udsætningen m. v. Paa det jeg ikke rent skal blive sat i alleryderste Armod. Da jeg tilforns haver givet min Andel til Opmaalingen paa Agger Marken og Engjorden.

Underdanigst forventende den høye Øfrigheds Naadige forbøn og Rekommandation.

Allerunderdanigst

Peder Pedersen.

At Supplicanten er en fattig Mand og ej uden yderste Armod kan undvære den Bekostning ialt, da Uddriften til han Gaard er ringe og tildels ubetydelig og vidtløftig, altsaa var at ønske om han kunde naa allernaadigst Bønhørelse.

Fonnesbech, den 1. November 1803.

Peder Bondgaard - Chr. Andersen Fonnesbech
begge af Ikast Sogn.

Finanskollegiet saa paa Ansøgningen og overgav den derefter til Rentekamret, hvor den behandledes Lillejuleaftensdag, hvorefter der en Uge ind i det ny Aar, 1804, afgik Anmodning til Amtmand Hansen i Ringkøbing om at fremskaffe Oplysning om, hvad Omkostningen ved Opmaaling etc. vilde beløbe. Oplysningen blev givet af Herredsfoged Holst, Brædstrup, der $^{22}/_{2}$ tilskrev Amtmanden:

At den Hede og det Overdrev som gaves til L. Nørlund, er af en saa vidtløftig Strækning, kan jeg med Grund forsikre, og at denne Ejendom er af megen liden Værd efter Arealet. Det er ogsaa en Sandhed, at Supplikanten Peder Pedersens Vilkaar anses for maadelige og langt ringere end hans Nabo, Anders Pedersens (Broderen) af enhver som kender ham. Den Underretning har jeg almindelig erholdt ved at søge Oplysning, og derfor tror, at han kan trænge til den ansøgte Hjælp.

Rentekamret faar saa oversendt Holsts Oplysning med Amtmandens Erklæring om, at Anders Pedersens Paastand om Udmarkens Opmaaling er grundet i Loven, og dens Fremme kan altsaa ikke nægtes, men da Udmarken er saa vidtløftig, saa er det let muligt, at Peder Pedersen med sin Ruin endog ej kan udrede den dermed forbundne Bekostning. Amtmanden indstiller derfor, om Manden kan hjælpes, thi hans Trang dertil synes ej at kunne nægtes.

Rentekamret har endnu et Spørgsmaal, som $^{10}/_{7}$ afgaar til Amtmanden:

Forinden Kamret resolverer paa Peder Pedersens Ansøgning om Hjælp til Omkostningerne ved Opmaalingen af hans Gaard og Hede og Overdrev, hvorover vi har modtaget Hr. Amtmandens Betænkning, maa vi tjenstlig udbede os underrettet om der i hans Hede og Overdrev findes nogen Sandflugt? —

Dette Spørgsmaal blev sendt Møller til Besvarelse. Men i Stedet for at meddele, at Sandflugten var dæm-

pet, anmodede han kgl. Landmaaler Christensen, Rørbæk, om at beregne L. Nørlund Hede. Allerede d. 2. Aug. kunde Christensen meddele, at Hedens Areal var beregnet til 3190 Td. L. geometrisk Maal, og Sandene til 911 Td. L., samt at være efter Akkord til ham, hver af Debitorerne at betale 50 Rgdlr.

Den 12. September lod Møller Oplysningerne gaa videre til Amtmanden, der først den 7. Marts 1805 afsendte dem til Rentekamret. Da det stillede Spørgsmaal imidlertid ikke var besvaret, spurgte man igen: Findes der nogen Sandflugt paa Peder Pedersens Ejendom? med den Tilføjelse, at Resolutionen vilde komme til at bero paa den ønskede Oplysning.

Denne Ordre parerer Amtmanden ved at underrette Peder Pedersen om Kamrets ønskede Oplysning, og dets Resolutions Afhængighed af Oplysningens Natur.

Det har nok været med rystende Fornemmelse, at den fattige Mand med de over 4000 Tdr. Land Hede og Sandstrækning har søgt Bistand til at rykke i Marken under de givne Vilkaar. Skrivelsen er en fornyet ydmyg Ansøgning — om ad Amtmanden — hvori de ønskede Oplysninger gives: — »mens siden Sanden blev besaaet er ingen Sandflugt, men hvor stor samme Sande er, erfares af Landmaaler Christensens Beregning. Det er al den Oplysning, jeg kan give, allerydmygst forventende og ombedende den høje Øvrigheds Højmodigste Forbøn, at jeg allernaadigst kan som en fattig Mand naa Bønhørelse om Forlindring«.

Ogsaa denne Skrivelse forlægges hos Amtmanden, indtil Rentekamret rykker den sidste Augustdag for Underretning. Saa afgaar den under $^{9}/_{9}$, ledsaget af den gamle Embedsmands uforstyrrelige: »Ved at indsende Ansøgningen, maa jeg give mig den Ære at melde, at der findes paa Nørlund Grund den bekendte gamle Sandflugt i de saakaldte Nørlund Sande, som nu skal være dæmpet, og hvorom vil findes den bedste Oplysning i de ved Rentekamret havende Papirer om Sandflugten. (!!) Herredsfoged Møller har ellers i Skrivelse til Rentekamret af $^{30}/_{12}$ forr. Aar, som følger med et andet Brev fra mig af D. D. ytret, at Nørlund Sande kunde tjene til Beplantningssted, til hvilket Brev

jeg her maa referere mig«. — [En solid Tilrettevisning med Pointe: Se jer for derinde, saa behøver I ikke altid at gøre en i Gaarde gammel Kavaller og Embedsmand Ulejlighed].

Sagen er iøvrigt nu ved sin Afslutning.

Den 21. Septbr. 1805 faldt Afgørelsen i Skrivelse til Amtmanden, hvori denne anmodes om at tilkendegive Supplikanten, Peder Pedersen, til Efterretning, at da L. Nørlund Sandflugt allerede er dæmpet, og Forordn. af $^{19}/_{9}$ 1792, blot i Tilfælde, at der paa de Ejendomme, som skulle udskiftes, findes Sandflugtsstrækninger, og til Opmuntring for vedkommende til snarere at faa de paa deres Ejendomme værende Sandflugter dæmpede, tillade, at de halve Opmaalings- og Udskiftnings Omkostninger af den kgl. Kasse maa udredes, saa kan Kamret ikke tilstaa Supplikanten nogen Hjælp til Opmaalingen og Udskiftningen af den til hans Sted henhørende Hede og Overdrevsjord.

Herredsfoged Møller, Højris, rapporterer i sin Aarsberetning for 1804, $^{30}/_{12}$:

Da alle Sandflugter i Hammerum Herred er fuldkommen dæmpede, bør jeg vel atter næste Foraar ved lovligt Synsforretning overlevere samtlige til Græsning, for vedkommende Lodsejere, da Beliggenhed og Jordbund gør dem uskikkede til Skovplantning.

Nørlund dæmpede Sandflugt i Vrads Herred er det eneste Sandflugtsted af alle Sander under min Opsigt, jeg finder tjenlig til Skov[1]). En Del af de 4-aars Planter har naaet en Højde af 2 - 3 Al.

Sepstrup, Overisen, Tyvkjær og Skarrild behøver endnu 50—60 Tdr. Vipper, og jeg beklager, at de ikke efter min Indberetning forrige Aar blev mig leveret nu i Efteraar! Dæmpede Sandflugter give jo kuns lidet Frø. Jeg fik i Aar kun ialt 42 Tdr., som blev nedlagt i Tyvkjær, Isen, og Harild Sandei.

Ved at berejse Sandflugterne i Vrads Herred de Dage min Regning nævner, bragte jeg i Erfaring, at der til disses Dæmpning vil medgaa endnu tilvisse 80 Tdr. Strandhavre eller Klittagsvipper, hvilke næppe bliver at faa her, hvorom jeg til sin Tid skal gøre Anmeldelse. [Glem det nu ikke igen, Møller].

Alle Sandflugter har jeg fundet godt fredet. Søren Hallundbæk er en virksom og nøjagtig Opsynsmand. —

[1]) Se Amtmand Hansens Henvisn. til Rentekamret af $^{9}/_{9}$.

1805.

Til denne Indberetning for 1804 har Professor Wiborg det at sige, at sidst han besaa den dæmpede Sandflugt ved St. og L. Nørlund, fandt han ikke blot Sandene velfredede, men ogsaa den her saaede Birk at være i god Stand, og han henstiller til Rentekamret, om ikke denne Birkebeplantning fortjener at udvides?

Rentekamret optager Wiborgs Henstilling og spørger i Skrivelse til Amtmanden under $^{17}/_{9}$ 1805, om hvem denne dæmpede og beplantede Ejendom, St. og L. Nørlund, tilhører, hvor stor en Strækning eller hvor hvor mange Tdr. Land af samme, der allerede er besaaet, og hvor mange Pd. Birkefrø, der ialt er udsaaet. Amtmanden henvises til at indhente Oplysningerne hos Herredsfoged Møller og tilbagesende dem sammen med sin egen Betænkning derover.

Wiborg havde ikke faaet alt med i sin Erklæring af $^{9}/_{9}$ til Kamret, vedrørende Herredsfoged Møllers Beretning for 1804. Han fortsætter under $^{24}/_{9}$:

— At de Vipper, der kan plukkes i Møllers egne Distrikter, efter Forholdene der, godt kan klare den Besaaning, der endnu mangler, hvorved den betydelige Transport med Omkostninger fra det Petersenske Distrikt spares.

Med Hensyn til de dæmpede Sandflugters Aflevering til Ejerne, henstiller Wiborg, at Møller gives Underretning om Maaden, hvorpaa Aflevering er sket i Vejle Amt.

Rentekamret følger sin Konsulent, og adviserer Amtmanden at foretage den videre Tilkendegivelse — den sidste til Amtmand Hansen, inden han takker af.

Sammen med Beretning for Aaret 1805 følger Møllers Oplysning vedrørende Nørlund Sande:

De Ejendomme, hvori er saaet Birkefrø, tilhører Ejerne af L. Nørlund, Brødrene Anders og Peder Pedersen; den besaaede Strækning indeholder ungefähr 24 Tdr. Land, der er i samme saaet 400 Pd. Birkefrø i Aarene 1800 til 1804 inkl. Planterne efter de to første Aars Udsaaning tegner godt, de staar for Størstedelen i frodig Vækst og har en smuk, før og lige Stamme. Tredje Aars Udsæd er ogsaa for det meste kommet frem, men af det, der blev saaet i 1804 er kuns lidt at se. Men Birkefrø kan holde sig 2—3 Aar i Jorden og endda naa op deraf.

Møller formener, at der af Lodsejerne kunde købes 6 á 800 Tdr. Land af det mest passende for Besaaning, ifald Rentekamret

skulde finde for godt, efter Prof. Wiborgs Forslag om Udvidelse, men en Jordbundsundersøgelse er da tilraadelig forinden.

Han meddeler, at de dæmpede Sandflugter i Hammerum Herred bliver afleveret til Foraaret ved en lovlig Forretning overensstemmende med Forordningen af 1792[1]).

Aarsberetningen er kort. — Sandflugterne i Vrads Herred er saavidt dæmpede, at ingen Skade kan ske. Dette Efteraar er mellem Gludsted og L. Hjøllund nedlagt 16 Tdr. Vipper, som var alt, hvad jeg fandt tjenlig at lade afklippe til Udsaaning, da den fuglige og kolde Sommer har frembragt Misvækst. Endnu behøves ungefæhr en 60 Tdr. til nogle af Vrads Herreders sandfugne Steder.

»Ved Klitsynet har jeg med Fornøjelse fundet de ubesaaede Strækninger forsvarlig fredet, saa jeg aldeles ingen Føje har til Klage over mine Opsynsmænd eller Klitfogder«. Møllers Regning er paa 24 Rgdlr.

1806.

Etatsraad Hansens Efterfølger som Amtmand, Kammerjunker Rosenørn, skriver $^{4}/_{1}$ til Rentekamret:

— Under $^{17}/_{9}$ f. A. har Rentekamret i Anledning af Professor Wiborgs Forslag om, at Skovplantningerne paa St. og L. Nørlund dæmpede Sandflugt maatte blive udvidet, forlangt nærmere Oplysning om bemeldte Plantages Størrelse, samt om Kvantumet af det udsaaede Frø. Vedlagte Skrivelse fra Herredsfoged Møller ($^{22}/_{12}$ 1805) giver fuldstændig Underretning derom.

Da jeg har haft Lejlighed til paa Stedet at overtyde mig om det gode Haab, det anstillede Forsøg giver, kand jeg ikke andet end ansee den foreslagne Udvidelse tilraadelig og ønskelig, saa meget mere som der nok ikke hidtil er gjordt Forsøg med Skov Plantning i Jylland paa Jordbund af lignende Beskaffenhed. Men jeg kan ikke andet end tilraade Møllers ytrede Ønske om Undersøgelse af Jordbunden for at sikre den bekvemmeste Beliggenhed for en udvidet Plantage ved en forstkyndig Mand, hvilket Kammerraad Brüel ved sine aarlige Besøg paa Alheden efter min Formening lettelig vil kunne foretage.

Overførster Brüel faar da fra Rentekamret Besked om paa sin Rejse til Alheden til Sommer, at tage St. og L. Nørlund Sander i Øjesyn med en Udvidelse for Øje af 6 à 800 Tdr. Land for kgl. Regning, samt undersøge Jordbundens Beskaffenhed m. v., og derefter meddele Rentekamret om Sagen.

---

[1]) Her afvises Wiborgs Henstilling om Vejle Amts Maade at aflevere paa. Møller er vel nok Jurist.

Søren Hallundbæk død.

Under $^{16}/_{7}$ meddeler Herredsfoged Møller Amtmanden til videre Bekendtgørelse til Rentekamret:

Opsynsmanden ved Sandflugterne i Hammerum og Vrads Herreder, Søren Hallundbæk, der saa trolig gik mig til Haande ved Dæmpninger og Fredninger, og ikke mindre ved Birkeplantagen i Nørlund Sande, er død for nogen Tid siden. Hans Søn, Peder Sørensen, som erholder sin Faders Gaard, og som det sidste Aar udi den Gamles Svaghed ofte har forrettet Opsigten, finder jeg i alle Maader skikket til at indtræde i sin Faders Sted, hvortil jeg og har ansat ham, og jeg haaber, at Rentekamret paa Deres Højvelbaarenheds gunstige Anbefaling vil tilstaa ham den samme aarlige Løn af 24 Rgdlr., som hans afgangne Fader. Uden denne Erstatning for Tid ved Opsigten, vil han ikke vedblive med den Iver og Virksomhed, der udfordres.

Klitfoged Niels Eskesen i Sepstrup har i 6 Aar vist den nøjagtigste Opsigt ved Sandflugterne i Vrads, saa jeg skylder ham det bedste Vidnesbyrd, men ogsaa han vil kjedes ved Arbejdet, hvis Rentekamret ikke tilstaar ham et aarligt Honorarium af 8 Rgdlr., den korte Tid Opsigten ved Vrads Sandflugter endnu bliver nødvendig. Jeg vover at anbefale denne Godtgørelse for hans Møje, og tør vente, Deres Højvelbaarenhed vil understøtte denne min underdanige Begæring, saa meget mere, som jeg ved Besigtigelsen af enhver Sandflugt i Vrads Herred fandt endog det ubetydeligste sandfugne Sted i allerbedste Hegn.

Nørlunds Birkeplantage bliver stedse holdt i det fuldeste Hegn, og den synes at trodse det ublide Vejr og de rasende Stormvinde, men saaledes forholder det sig ikke med Fyrren, hvoraf var 6 Stk. blandt Birkene, som alle er udgaaede afvigte Foraar.

Af Sepstrup og Vrads Sandflugter venter jeg til Efteraaret at kunne lade afskære 20 à 30 Tdr. Vipper, som skal blive nedlagt paa de Steder, der mest trænger til det.

Møllers vedlagte Regning var paa 8 Rgldr.

Amtmanden er Møller følgagtig med at anbefale til Rentekamret, saavel de 24 Rgdlr. til Sønnen af den i Midtjyllands Indsande saa fortjente Søren Hallundbæk, som de 8 Rgdlr. til Klitfogden i Vrads Herred, at han ikke skal kedes ved sit møjsommelige Arbejde.

Da Prof. Wiborg faar Sagen tilsendt fra Rentekamret, til Erklæring, vurderer han —

at Kammerraad Møller stedse har vist en besparende Økonomi ved Bestyrelsen af Sandflugtsdæmpningen i sit Distrikt, saa der kunne vel ej være noget mod hans Forslag at indvende;

dog maa jeg bemærke, at dette Tilsyn herefter vil formentlig være nødvendig for Birkeplantagen. Skulde St. og L. Nørlund Sandflugter ikke anvendes hertil, saa kan en stor Del af bemeldte Sandflugter udlægges til Ejerne, hvorved Opsynet formindskes, hvorfor hiins Lønning tildels ophøre. Jeg skulde derfor underdanigst foreslaa, at Peder Sørensen Hallundbæk, bliver kun intermistisk ansat, med Løfte om en Belønning indtil Anvendelsen af hin Sandflugt blev bestemt. — Og hvad Niels Eskesen angaar, skulde jeg underdanigst ytre, at han fik en liden Belønning for sin udmærkede Flid, og at hans Løn blev ansat til 4 eller 6 Rgdlr.

Hvorefter Rentekamret resolverede indtil det nærmere bliver bestemt, hvorledes der med Skovudvidelsen paa Nørlund skal forholdes, tilstaas Peder Sørensen 24 Rgdlr. aarlig, og Niels Eskildsen 6 Rgdlr.

Aflevering af dæmpede Sandflugter i Hammerum Herred.

Den $^{13}/_{11}$ overgiver Herredsfoged Møller ved Afleveringsforretning paa Vognlund Sande i Rind Sogn ved to uvildige, edsvorne Synsmænd, Knud Holde af Ikast og Thomas Christensen af Gjellerup, efter foretaget Syn, til Brug for Ejerne, Peder Vognlund og Søren Bjerregaard, der begge var tilstede, hele den dæmpede Strækning, ungefæhr 1000 Tdr. Land, mod selv i Fremtiden at være ansvarlig for samme Sandflugt i Fald ny Sandudbrud maatte fremstaa. Ejerne modtog med Taknemlighed deres dæmpede og beplantede Ejendom, og underskrev deres Forpligtelser.

Samme Dag afleveredes Fjederholt Sandflugt i Rind Sogn til Lodsejerne, Hans Lund, Peder Waadde og Lars Nielsen, ungefæhr 300 Tdr. Land.

Den $^{25}/_{11}$ foregik Aflevering paa Høgild Sandflugt i Rind Sogn, 80 Tdr. Land, til Lodsejerne, Erik Overgaard, Peder Lindvig og Chr. Jepsen, alle Høgild, som med Glæde og Tak overtog Forpligtelsen til hver især at holde deres modtagne Lodder i Hegn.

Den $^{26}/_{11}$ afleveredes Sandene ved Stoubæk og Hallundbæk i Hodsager Sogn til Brug for Ejerne, Jens Stoubæch, Peder Christensen, Peder Pedersen og Peder Nielsen, ialt 16 Tdr. Land. Den $^{27}/_{11}$ afleveredes Hjortsballe Sandflugt som dæmpet til Ejerne, Jakob Skaarup i V. Høgild, Søren Nielsen, ibidem, og Hr. Westrup i

Kidris Mølle, ialt 80 Tdr. Land, og samme Dag afleveredes Tjørring og Sinding Sandflugter i Hammerum Herred, ialt 40 Tdr. Land, til Ejernes Brug og Raadighed, Hans Lundgaard, Chr. Kortborg, Hans Østergaard, Peder Brogaard, Knud Vestergaard, Jesper Jensen og Anders Troulsen, der alle var tilstede, under den sædvanlige underskrevne Forpligtelse.

Herredsfoged Møllers Beretning for 1806, af $^{30}/_{12}$ omhandler foruden de foretagne Afleveringer af dæmpede Sandflugter, kun Meddelelse om en beskeden Høst af 15 Tdr. Vipper, der er nedlagt i Gludsted og Sepstrup Sandflugter. Hans Regning paa 37 Rgdlr., hvoraf de 10 gaar paa Afleveringerne. Et halvt Aar senere har han Beløbet i Hænde.

1807.

Nytaarshilsen.

Allerede Nytaarsdag har Prof. Wiborg Møllers Beretning til Erklæring, som samme Dag afgaar til Rentekamret med Hilsenen: —»jeg smigrer mig med, at det har været Det kgl. Rentekammer behageligt at erfare, at der ved Kammerraad Møllers Bestræbelser er bleven dæmpet og afleveret 1516 Tdr. Land Sandflugt til Ejernes egenraadige (!) Brug«.

Overførster Brüels Undersøgelse og Erklæring angaaende Nørlund Sande.

— Jordbunden bestaar af Flyvesand, hist og her blandet med Morr-Jord. Der ligger den bekendte Al 3 à 4″ under Overfladen, og er disse Strækninger følgelig ikke anvendelige til Skovs Opelskning. Hist og her i smalle Strimler af dæmpede Sandflugter ligger Al'en 1—1½ Al. dybt. Her er det, der er saaet Birkefrø paa fire Steder, men disse Strimler ligger saa adsplittede, at der aldrig vil kunne frembringes en sluttet Skovstrækning. De omtalte med Birk besaaede Strimler udgør 3—3½ Td. Land. Paa de tre Steder staar Birkene enkelte, og en Del er gaaet ud, men paa den fjerde Strimmel staar de nogenlunde sluttede og i Fremvækst.

Efter Brüels Mening bør disse fire Strimler, hist og her liggende, ved at besaa Mellemstykkerne, kombineres saaledes, at den hele Strækning kommer til at udgøre 12 Tdr. Land. I Mellemstykkerne skulde saas Gran og Fyrr, og paa det øvrige Terræn, indtil 12 Td. Ld., ligeledes Birk, Gran og Fyrr. Denne

Strækning maatte da indhegnes og observeres i en Del Aar, og skulde saa Planterne vise Fremvækst, kunde med Indtagelsen af flere Tdr. Land continueres, men at købe 6 à 800 Tdr. Land af denne elendige Strækning, (!) kan ikke tilraades. — Sluttelig opsummerer Brüel det bedrøvelige: — De der staaende Birke har i det sidste Aar lidt overordentlig meget, hvor Stormene og Kulden har Lejlighed til at virke paa Planterne, derfor og fordi Compedal Sandflugt giver Anledning nok til at gøre Forsøg, formenes, at blot 12 Tdr. Land ialt besaas, hvortil vil udkræves yderligere 160 Pd. Birkefrø, 60 Pd. Granfrø og 60 Pd. Fyrrefrø.

Og saa falder Rentekamrets Hammer til Slag over alle forjættelsesfulde Tanker om en smuk Fremtid for Nørlund Sande, i Skrivelse af $^{25}/_{7}$ til Amtmanden om: — at man ikke agter at anvende mere til Skovs Opelskning paa Nørlund Sandflugt, hvorefter de allerede besaaede Strækninger kan overleveres Beboerne, og den Klitfoged Peder Sørensen tilstaaede Løn bortfalder samtidig«.

I Leding for Nørlund Birke.

Straks efterat Herredsfoged Møller var bleven bekendt med denne Resolution, skrev han til Rentekamret:

— at Nørlund Sandflugt ikke i det store er skikket til Skovs Opelskning, har Oberfyrster Brüel og jeg været enige i, men da Indhegning ikke lader sig gøre, da der er en Mil til nærmeste Sted, hvor Digetørv kan tages, kan Opsyn ikke undværes, skønt det ikke kan betale sig. At overlade de mange Tusinde store og smaa Birke, hvoraf en Del er 2—3 Al. høje, af en skøn, rank og velproportioneret Stamme, til Ejerne af L. Nørlund, som straks lader deres Kreaturer ødelægge samme, vilde være et højst ubehageligt Syn for enhver Skovelsker og fornemmelig for mig, som med saa megen Omhyggelighed har sørget for de unge Planters Fremvækst og Fredning, hvilket har medtaget en Del af den Tid mine egne Forretninger stundom har fordret

Jeg vover derfor at indstille til det høje Collegium, om ikke Klitfogdens Opsigt maa vedblive til næste Aars Aprils Udgang, og at det maa være mig tilladt nu i det kommende Efteraar og til Foraaret, ved min Gaard, i et dertil indhegnet og bekvem Stykke Jord, at (hjemkøre og) udplante saa mange af disse Planter, som jeg finder fornøden til en liden Skovs Opelskning, og at overlade, hvad jeg ikke selv behøver, til een og anden Have- og Skovelsker i Omegnen? — Det forstaar sig, at Opsigten med Birkeplantagen paa Nørlund Sandflugt bliver fra i Dag for min Regning, hvis Rentekamret opfylder denne min underdanige Begæring, som jeg tør vente understøttet af Amt-

manden, der selv har set og ytret Glæde over Nørlund Birkeplantages skønne Fremvækst. —

Amtmanden anbefalede da ogsaa paa det indstændigste, at Rentekamret vilde tillade Møller at flytte Birkene til Højris efter hans Forslag, »da den totale Tilintetgørelse er fuldkommen sikker og uudblivelig, hvis de overlades Lodsejerne«.

Fra Rentekamret gaar Møllers Andragende til Erklæring hos Brüel $^{20}/_{12}$, der i første Række henholder sig til sin under $^{12}/_{5}$ afgivne Indstilling, og dernæst ytrer Ønske om, at de græsningsberettigede endnu i nogle Aar tilholdes at holde deres Kreaturer fra den med Birke beplantede Del af Sandflugten . . . . . Han kommer slet ikke ind paa Møllers Begæring.

Der ligger paa følgerigtig Plads blandt denne Sags Dokumenter et udateret Indlæg uden Signatur, formentlig af Prof. Wiborg, som gaar ud paa, at det ej kan lønne sig for Kongens Regning at vedligeholde det ubetydelige Skovanlæg paa Nørlund Sandflugt, end mindre udvide det, dog synes det ønskeligt at forebygge dets Ødelæggelse, navnlig af Hensyn til dem, der har Fordom mod Skovanlæg paa de jyske Heder. Saa vilde Møllers Forslag være at foretrække. Men endnu hensigtsmæssigere vilde det være, om enten de to Beboere, der ejer L. Nørlund, eller Herredsfoged Møller, i Fald han kunde og vilde forud købe Grunden af Ejerne, vilde paatage sig for egen Regning at opelske og vedligeholde Skovanlæget, saa de af Brüel foreslaaede 12 Tdr. Land burde have de af ham nævnte nødvendige Frø, 160 Pd. Birke-, 60 Pd. Fyrre- og 60 Pd. Granfrø udleveret. Endelig — i Fald Ejerne faar Skoven — skulde de forpligte sig til at erstatte Omkostningerne, dersom Anlæget ødelægges ved Ufred eller Mangel paa Tilsyn. Fik Møller det derimod, behøvedes ikke en saadan Forpligtelse, da den vilde være selvfølgelig for ham. Sluttelig foreslaas, igennem Amtmanden, at indhente begge de nævnte Parters Erklæringer angaaende det i Indlæget foreslaaede.

$^{31}/_{12}$ skrev Møller sin Beretning for Aaret 1807 og afsendte den straks efter Nytaar til Amtmandens

videre Besørgelse og eventuelle Bemærkninger. Den er efter hans hidtil anvendte Maade, men han kom godt op at køre.

1808.

Birkeplantagen paa Vippen.

Under $^{16}/_{1}$ anmodede Rentekamret Amtmand Rosenørn om at indhente Erklæring hos Ejerne af L. Nørlund, — »om de vil forpligte sig til saavel at fremelske Skov paa Mellemstrækningerne mellem Birkestrimlerne og tillige udfylde Strækningen, saa den bliver paa 12 Tdr. Land? — da Kamret i saa Fald vil skænke dem de nødvendige Frø tillige med Planterne, der allerede staar paa Strækningen, og paa Vilkaar af, at de forpligter sig at erstatte den anvendte hele Bekostning i Tilfælde af Mangel paa Fred og Tilsyn.«

I Tilfælde af, at disse Beboere ikke er villige, anmodes Amtmanden om at indhente Møllers Erklæring til Forslaget om, at han køber Birkeplantagens 12 Tdr. Land.

Amtmanden underrettede imidlertid begge Parterne samtidig.

Den $^{11}/_{12}$ forelaa fra Anders og Peder Pedersen, L. Nørlund, Erklæring om, at de som Ejere af L. Nørlund Birkeplantage fra anstundende 1. Maj vil antage sig bemeldte Plantage, og for egen Regning hegne, frede og opelske Planterne saa godt som det er dem muligt, under de af Rentekamret bestemte Vilkaar, men de tør ikke forbinde sig til at modtage de anbudne Frø, da de ej veed om de ubesaaede Strækninger mellem de besaaede er tjenlige til Skovs Opelskning. Desuden evner de ejheller Omkostningen ved Udsaaningen.

Amtmanden underretter øjeblikkelig Møller om Brødrenes Tilsvar, og da gør Herredsfogden paa Højris en Gestus, der sætter hans Karakter paa hæderfuld Plads, og som gav Nørlund Plantage et Ansigt mod Omverdenen, som dengang og siden har været af Betydning.

Møllers Svar til Amtmanden lyder:

Spørgsmaalet — efter Beboernes Erklæring — er for mit vedkommende bortfaldet. Ikke desmindre vil jeg som Skovelsker have et vaagent Øje med denne min Yndlingsplantage og for egen Regning lade saa mange af de aabne Pladser besaa, som maatte findes tjenlige dertil, naar Rentekamret vil skænke Frøet.

I denne Skikkelse modtog da Rentekamret den ønskede Erklæring.

Og $^{2}/_{4}$ meddelte Kamret saa Amtmanden, at Brüel var tilskrevet om at overlade Herredsfoged Møller 160 Pd., plus 60 Pd., plus 60 Pd. Frø i Henhold til hans Erklæring af $^{13}/_{2}$, til Udsaaning i Nørlund Birkeplantage.

Saaledes blev denne store Indsande, der forhen var en Gru, naar den tog til at fyge, klædt.

Fjorten Dage senere fik Møller Besked om at aflevere til Beboerne L. Nørlund dæmpede Sandflugt med Birkeplantage, efter afholdt lovlig Synsforretning, ved April Maaneds Udgang.

Irring i Toppen.

Den 18. Juni 1808 anmoder Rentekamret Amtmanden om at fremsende Sandflugtskommissær Møllers Indberetning for 1807. Amtmanden tilskriver Møller hvorledes dette kan forholde sig. Møller forhaster sig ikke, for han veed, at han har Ryggen fri. Den $^{9}/_{8}$ svarer han, at han tilsendte Amtmanden sin Beretning, efter at han Nytaarsaftensdag havde skrevet den, idet han tilføjer en Sætning om Kludderet med Niels Eskesens Lønning for 1806, der ikke er bleven ham anvist.

Og samtidig benytter Møller Lejligheden til at rapportere:

Jeg har i afvigte Juli Maaned berejst alle Sandflugter i Vrads Herred og atter modtaget fuldkomment Bevis paa Opsynsmandens og Klitfogdernes Omhyggelighed for Klitarbejdet med Hegn og Fredning for Kreaturer. I Sepstrup, Overisen og Gludsted Sandflugter skal til Efteraaret blive nedlagt alle de Vipper, som Distriktets Sandklitter kan afgive.

Udi Nørlund dæmpede Sandflugt lod jeg sidst i April og først i Maj udsaa i saa godt tilberedt Jord som muligt, de mig af Skovrider Michaelsen efter Rentekamrets Ordre udleverede 160 Pd. Birkefrø, 60 Pd. Granfrø og 60 Pd. Fyrrefrø, og jeg har ved Eftersyn fundet, at Gran- og Fyrrefrøet er hyppigt fremkommet, men Birkefrøet vil som sædvanlig ikke lade sig se før næste Foraar. Efter Rentekamrets Mening burde jeg have overleveret bemeldte Sandflugt med dens Birkeplantage til Lodejerne ved April Maaneds Udgang, men jeg har ikke ilet dermed, da Opsynsmand Peder Hallundbæk uden Betaling har lovet at have Opsigt med samme til November Maaneds Udgang, hvilken Tid jeg ved en ordentlig Synsforretning afgiver Sandflugten og dens Plantage til Ejerne.

I sin ledsagende Skrivelse til Amtmanden haaber Møller, at det maa tilgives ham, at Indberetningen af $^{21}/_{12}$ 07, ikke er kommen Amtmanden i Hænde, »da jeg ved mine Kontorbetjente kan bevise dens Afgang herfra, kuns ikke om det skete med Posten eller ved Lejlighed, hvilket burde været anmærket af mig«.

Amtmanden meddeler saa Rentekamret, at den lange Udeblivelse af den forlagte Indberetning er anmeldt at være, at den allerede af ham (Møller) den 2. Jan. skal være afsendt hertil, og formodentlig paa Vejen maa være forkommet, da jeg ved nøjagtigt Eftersyn har forsikret mig om, at jeg ikke forhen har modtaget samme.

Det viser sig imidlertid, at baade havde Amtmanden modtaget Indberetningen og afsendt den til Kamret, der rigtigt havde modtaget den, men ikke i den Form, som Kamret vilde have det herefter. Thi under $^{20}/_{8}$ meddeles Amtmanden:

At Sandflugtskommissær Møller i Stedet for at meddele den befalede skematiske Indberetning om Sandflugtens Tilstand i hans Distrikt for 1807, blot har indsendt en Fortegnelse over det Arbejde, som er blevet forrettet til Sandflugtens Dæmpning, efter de trykte Fortegnelser (Skemaer) som blev sendt $^{4}/_{7}$ f. Aar til Hr. Amtmanden. — Men da ej alene skal indsendes ommeldte skematiske Indberetning, men tillige specificeret Fortegnelse over det Arbejde, som aarligt forrettes, saa anmodes Hr. Amtmanden om tjenstlig at skaffe det manglende tilveje fra Møller, med Amtmandens Betænkning derom. — Samtidig

gør Rentekamret en Bemærkning vedrørende de 6 Rgdlrs. Løn til Klitfoged Niels Eskesen, hvor de kan være bleven af? —

I Løbet af en god Maanedstid faar saa Amtmanden tilvejebragt den foreskrevne Beretning fra Møller. Ved sin Indsendelse af denne, bemærker Amtmanden:

Hvad den tilføjede Anmærkning angaar, at Klitfoged Niels Eskesens Løn, 6 Rgdlr. for Aaret 1806 ikke er ham udbetalt, da viser det høje Collegiums Skrivelse til mig under $^{13}/_{6}$ 07, at bemeldte 6 Rgdlr. ikke var anvist til Betaling, hvortil jeg ikke veed Anledning, men hvis Pengene forsætlig er tilbageholdt, vil den til sin Tid indsendte Indberetning formentlig kunne oplyse samme.

Møllers: Skematisk Oversigt over Sandflugterne i Vrads Herred. $^{31}/_{12}$ *1807.*

Store og Lille Nørlund Sandflugt. Selvejere. Udstykket. Dæmpet, ca. 3000 Td. Ld. Overleveres til Efteraaret.

St. Hjøllund Sandflugt.	Selvejere.	I Fællig.	Dæmpet.	70 Tdr.	Ld.
- Bredlund	—	—	—	80	- -
Overisen	—	—	—	100	- -
Tyvkjær	—	—	—	90	- -
Sepstrup	— mngl. 20 Td. Vipp.	—	— Næsten —	300	- -
Gludsted	— mngl. 8 Td. Vipp.	—	— do. —	80	- -
Harrild	—	—	—	60	- -
Vrads	—	—	—	170	- -

Disse 8 Sandflugter trænger til nogen Tids Fredning inden de afleveres.

Klitfoged Niels Eskesens Løn for 1806 er ikke bleven ham anvist.

At jeg ikke før nu har indberettet Sandflugtens befundne Tilstand i Vrads Herred ved disses Eftersyn i Juni, haaber jeg undskyldes, da intet var at anmelde som krævede Rentekamrets Resolution. Alle sandfugne Steder har været tilbørligt fredede og de ny nedlagte Vipper er i god Vækst. De i Vrads Herred ikke tilstrækkelig dæmpede Sandflugter, nemlig Bredlund, Sepstrup, Overisen og Gludsted, kan endnu modtage 50—60 Tdr. Vipper, men da der kun var at erholde 19 Tdr. dette Efteraar i Vrads, Tyvkjær og Sepstrup Sande, som er de eneste, som endnu i nogle faa Aar kan frembringe kærnesatte Klittagsaks, lod jeg af disse nedlægge i Sepstrup Sande 10 Tdr. og i Bredlund 9 Tdr.

Ved at berejse alle de sandfugne Steder i Vrads Herred de omtalte Dage i Juni, fandt jeg Nørlund Birkeplantage og alle Sandklitterne saa godt fredede, at jeg bør give Klitfogderne det bedste Vidnesbyrd.

1809.

Prof. Wiborg betænker $^{4}/_{1}$, at St. og L. Nørlund Sandflugter med Birkeplantage samt Harrild Plantage, som dæmpede bliver overdraget paa sædvanlig Maade, — at det udfindes, hvor Niels Eskesens Løn er afbleven, og — iøvrigt smigrer jeg mig med, at det kgl. Rentekammer vil føle Vigtigheden af Sandflugtsforanstaltningerne ved at se en saa ødelæggende Sandflugt som den ved Nørlund, dæmpet.

Herredsfoged Møller er sent paa Vej med sin Beretning for 1808, $^{11}/_{1}$ 1809, hvad saa Aarsagen har været. Men at han ikke estimerede Rentekamrets Paafund med de her Skemaer med trykt Tekst og Rubrikker, der skulde udfyldes, viser formodentlig hans tilsyneladende ret respektløse Brug af dem. Skemaer opfordrer til Korthed og han følger Opfordringen:

Alle skadelige Sandflugter i Vrads Hered er nu dæmpede, Sepstrup og Gludsted alene undtagne; de behøver endnu nogen Hjælp.

I Eistrup Sandflugt anv. 10 Tdr. Vipper, som 20 Folk 1 Dag har nedl. over 10 Tdr. Ld.

I Them Sandflugt anv. 14 Tdr. Vipper, som 20 Folk 1 Dag har nedl. over 14 Tdr. Ld.

Revy over dæmpede Sandflugter. — Honnør!

Herredsfoged Møller er nu saa vidt fremme med sin betroede Sandflugtsdæmpning, at Tiden synes ham inde til at lade Aarenes Anstrængelser passere forbi.

I Skrivelse af $^{31}/_{3}$ meddeler han Rentekamret, at de dæmpede Sandflugter i Hjøllund, Bredlund, Overisen og Tyvkjær kan afgive de fornødne Vipper til de endnu knap dæmpede Sande: Sepstrup og Gludsted, saavidt han da skønner, i det tidlige Foraar.

Men paa det jeg ikke længer skal komme Staten til Byrde med Diætpenge, erklærer jeg herved underdanigst, at jeg fra i Dag ingen Diætpenge beregner for Tilsynet med de under min

Bestyrelse resterende Sandflugter i Hammerum og Vrads Herreder, ligesom jeg ikke for egen Fordel paatog mig 18 tildels vidtløftige Sandflugters Dæmpning, hvis Areal er en 5000 Tdr. Land, og heraf den største — St.- og L. Nørlund nemlig — truede Omegnen med Oversvømmelse af Sand, hvortil dens mange Sandkilder indeholdt tilstrækkelige Forraad. Og denne forhen saa frygtelige Sandflugt, som gjorde den derigennem gaaende Vej inpassabel i stormende Vejr, nu er tilstrækkelig dæmpet, saavel alle sandfugne Steder, undtagen Sepstrup og Gludsted, og det med den mindst mulige Bekostning. Af mine egne Diætpenge har jeg aarligt udgivet en Del til de Klitfogder, som ingen Løn fik, for at opmuntre til at holde Hegn over besaaede Sande. Overbevisningen om her at have gavnet, er den Belønning jeg har attraaet — og attraar — efter 15 Aars møjsommeligt Arbejde ved Sandflugterne.

Haaber at det kgl. Rentekammer vil finde den Oplysning, som fordres i Skrivelse til Amtet af $^{14}/_{1}$. — (Det er Møllers forsinkede Beretning Kamret har efterlyst).

Den $^{18}/_{11}$ var der paa Vrads Sandflugt Afleveringsforretning ved Herredsfoged Møller med Synsmændene Peder Sørensen af Arreskov og Chr. Jensen af Kampenbjerre, til Ejerne, Niels Andersen, Vrads, og Anders Andersen, St. Hjøllund, under de sædvanlige Forpligtelser om Ansvar for muligt fremtidige Sandudbrud.

Den $^{20}/_{11}$ afleveredes efter Syn af Iver Henriksen af Grødde og Morten Jensen af Lægdsgaard, Over Harrild dæmpede Sandflugt, til Ejerne, Chr. Sørensen, Jens Hansen og Otto Pallesen. — Sandene, som før var sandskinnende, er nu begroet med Lyng og Græsvækster.

I sin Beretning for 1809 af $^{14}/_{12}$ opgør Møller Indtægten i Fredeklitterne i sit Distrikt, til det samme runde Tal som sædvanlig, nemlig 0, — et Bevis for, at han stod i ret Forhold til ikke blot sine Medarbejdere, men ogsaa til Befolkningen, der højagtede Møller, saa langt hans Navn som Embedsmand gjaldt. Men Udgiften i hans Distrikt havde ogsaa altid været lav, nu kun 24 plus 6 Rgdl., efter at han selv havde givet Afkald paa Diætpenge.

Der var i Aarets Løb plukket 28 Tdr. Vipper, som var nedlagt i Sepstrup Sande, Them Sogn med 16 Tdr. og i Gludsted Sande, Ejstrup Sogn, med 12 Tdr.

1810.

I Gludsted Sande lagdes atter dette Aar 10 Tdr. Vipper over et Omraade af 12 Tdr. Land af 10 Mand fra N. Snede. Naar denne Sande næste Aar atter faar 10 Tdr. Vipper, mener Møller, den har nok. — Sepstrup Sande meldes ganske dæmpet. — Bredlund Sande holdes endnu i Hegn, skønt den er dæmpet. — Ingen Mulkter, derfor heller ingen Indtægter. — (I alle andre Sandflugtsdistrikter vrimler det med Mulkter af Fæ og Folk. Klitfogder og Opsynsmænd, for Forsømmelser, ikke undtagne).

I sine Bemærkninger til denne Beretning, siger Wiborg:

At dette Distrikt, uagtet dets Sandflugter er næsten dæmpede, kan forsyne sig selv med Hjelmrørsvipper, hvilket ikke er Tilfældet med det Steenstrupske Distrikt (Ribe Amt) af lige Beskaffenhed, beviser, at man i det Møllerske søger Vipperne med større Omhyggelighed. At nu kun een Sandflugt i dette Distrikt har udkrævet Plantning i afvigte Efteraar, og alle de øvrige, som udgør 690 Tdr. Land, kun til Fredning. At Fredningen i Distriktet er god, uden at der er falden Mulkter, kan tildels ses heraf, at det kan forsyne sig selv med Vipper.

Da Wiborg i en Skrivelse til Rentekamret i September 1809 havde indstillet Møller til en Belønning for hans Fortjeneste af Sandflugtens Bekæmpelse, skrev man til ham, at det efter de ved Kamret værende Efterretninger ikke var klart, om alt, hvad der er udrettet i bemeldte Herreder, ene kan tilskrives Møller, og at man derfor anmoder Hr. Professoren, der selv har berejst Sandflugtsdæmpningerne, og kender hvad der er udrettet, om at meddele Oplysning om samme Møllers Fortjeneste i Henseende til Sandflugtsdæmpning.

Professoren gaar med Ildhu til dette Job, $^{13}/_{2}$ 1811:

I Aaret 1791 kom jeg efter det høje Collegiums Befaling til St.- og L. Nørlund for at undersøge den derværende Sandflugt. Allerede i flere Miles Afstand øjnedes den som en Hedebrand højt i Luften. Beboerne mødte mig grædende og viste mig deres Ejendommes Ødelæggelse. Det blæste en haard Nordvest, og man turde ej bringe mig ind paa Sandflugten af Frygt for at

køre vild. Rejsen blev (alligevel) foretaget, og da jeg kom ind paa denne Flyvesandsstrækning kunde jeg næppe aabne et Øje. Alle Genstande forsvandt. Man saa kun en Røg af Sand, som gjorde Solen kobberfarvet. Alle mine Dæmpningsforslag holdt Beboerne for utilstrækkelige. Ni Mile havde jeg til Stedets Amtmand, og her ventede jeg mig ej mere Tillid ifl. indkomne Erklæringer om mit Skrift om Sandflugtsdæmpning. (Udkom efter kgl. Befaling 1788.) I denne min Fortvivlelse søgte jeg Stedets Præst og fandt den retskafne Olding, Pastor Bruun i Ikast. Med forekommende Høflighed tog han imod mig, uagtet han mistvivlede om en heldig Udgang af mit Projekt. Han viste mig til sin Nabo, Herredsfoged Møller, som en uegennyttig og nidkær Embedsmand, der havde foretaget adskillige ny og nyttige Indretninger i sin Egn.

Min Modtagelse der var som jeg ventede. Han (Møller) brændte af Iver for at standse hint ødelæggende Onde, men holdt det for uovervindeligt. Uden at have Fuldmagt af sin Øvrighed, lovede han mig straks at iværksætte mine Planer, og kunde gøre det, fordi han havde Almuens Tillid og Agtelse. De blev udførte, medens man derom korresponderede, og hans Forarbejde hjalp betydelig til Sandflugtens hurtige Dæmpning. Han blev ifl. Anordning af 19/9 1792 Medlem af den i dette Distrikt nedsatte Kommission, hvori han snart udmærkede sig som Hovedhjulet, og blev derfor 1794 Ene-Kommissær i Hammerum Herred.

At Store- og Lille Nørlund Sandflugt blev saa hastig dæmpet er hans Daad og ingen andens! Uden ham vilde alle mine Planer have været frugtesløse. En Sandstrækning af omtrent 3000 Tdr. Land blev forandret til en Hede med en liden Birkelund. De tabte Marker genvandtes og den omliggende Egn frelstes fra at vorde ødelagt af Sandflugt. — Iøvrigt har Kammerraad Møller været en af de Sandflugtskommissærer, som søgte at opnaa det befalede Øjemed uden vidtløftige Skriverier, uden det strængest nødvendige Pligtarbejde, og uden store Klitfogedlønninger, som have Sted i andre Distrikter.

Vetrinærskolen, den 13. Februar 1811.

E. Wiborg.

Foruden det Bidrag til en Selvkarakteristik, Wiborgs ovenstaaende Indlæg yder, er det en betagende Skildring af Nørlund Sande i Udbrud, inden den ved Herredsfoged Møllers »brændende Iver« blev overmandet »til en Hede med en liden Birkelund«. Kan det siges pragtfuldere hvad de to Mænd, der hin Dag i 1791 mødtes, hjalpes ad med at udrette paa dette Sted — Nørlund. Nutidsbeboerne i disse Egne har en priviligeret Anledning til at mindes Kammer-

raad Møller paa Højris — Egnens Mand, der stillede sig i Gabet mod det ødelæggende Flyvesand.

1811.

Fredag den 23. Novbr. afleverede Herredsfoged Møller i Overværelse af Synsmændene Iver Henriksen, Grødde, og Morten Lægdsgaard, til Lodsejerne Niels Bøgskov, Niels Hansen, Peder Bøvl, Otto Højt, Søren Jensen, Mikkel Espersen og Peder Rost, Overisen dæmpede Sandflugts 100 Tdr. Land. Taknemlige modtog de deres før af Sand oversvømmede, nu med Lyng og Klittag begroede, Ejendom tilbage i deres eget Værge mod at underskrive den forordningsmæssige Forpligtelse.

1812.

Dette Aar, den $^{5}/_{11}$ afleveredes Tyvkjær Sandflugts 90 Tdr. Land til dens to Lodsejere, Ole Møller af Kjærshoved og Anders Hvirgel af Tyvkjær, under Iagttagelse efter Forordningen.

III. Sandflugtskommissær Caspar Møller,

Kammerraad, Herredsfoged i Hammerum Herred, antages at være Søn af Sognepræst Peter Müller ved Skt. Kathrine Kirke i Ribe, døbt 2. Marts 1749. Han blev 1780 gift med Peder Nørschous Datter, Kirsten, fra Lethenborg i Hylke, og fik med hende i Bryllupsgave Gaarden Højris i Ikast Sogn, som Svigerfaderen Aaret forud for 2560 Rgdlr. havde købt ved Tvangsauktion; han lod Skødet udfærdige til Svigersønnen. I 1784 tog Caspar Møller dansk juridisk Eksamen med Karakter: bekvem, og Aaret efter sukcederede han den afgangne Herredsfoged i Hammerum Herred. I 1796 udnævntes han til Landvæsenskommissær, i hvilken Anledning han fik Kammerraadtitlen.

I Aaret 1800 blev Møller Medejer af Hovedgaarden Aabjerg i Hing Herred. I 1803 købte han Tvis Kloster og Aaret efter Østergaard i Salling, som udparcelleredes.

Siden holdt han sig til Højris, hvor han blev regnet

blandt Foregangsmændene med Hensyn til Landbrug. I 1786 havde han faaet Bevilling paa at bygge en Vejrmølle ved Højris, hvori han indrettede et Grube- og Perlegrynsværk.

Uden Tvivl har Møller ogsaa været estimeret som Embedesmand, hvilket synes klart at fremgaa bl. a. af hans Arbejde i Sandflugtsdæmpningens Tjeneste. Det har faldet mig for Brystet at læse i Hardsyssels Aarbog for 1932, at Evald Tang Kristensen til Journalist i Skive, Peter Schou, der i Aarbogen fortæller om Mads Schou paa Holtbjerg, har fortalt — i Forbindelse med en Krønike om Mads Schou — »og da Herredsfogden paa den Tid var den berygtede Caspar Møller paa Højris, som ikke var saa nøjeregnende med Hensyn til Ret og Skel, og som siden — i 1825 — hængte sig paa Grund af Bedragerier«.

Denne Pamflet, sat paa død Mand, har intet virkeligt paa sig. Paa min Forespørgsel til Landsarkivet i Viborg, har Landsarkivar Svend Aakjær velvilligt oplyst, at Commissair Casper Møller, boende paa Høyries, er indført i Ikast Kirkebog som død 19. Decbr. 1824 i en Alder af 74 Aar. Der findes ingen Tilførsel om, at han skulde have begaaet Selvmord. — I Skifteprotokollen udviser Skifte efter Caspar Møller intet Krav fra det Offentlige paa Boet. Man kan saaledes formentlig regne med, at der hverken foreligger Selvmord eller Misligheder.

Dermed være Herredsfoged Møllers Minde renset i historisk Omdømme.

Møllers Hustru døde 1786. I Maj 1790 giftede han sig paany med Ellen Marie Vissing fra Gaarden Krogsdahl, som Faderen, Nikolai Vissing, ved Vindskibelighed som Ridefoged og Bestyrer af Godset, havde tjent Penge til at købe. Hun døde 1797, efterladende 4 smaa Børn.

I »Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i økonomisk Henseende. 8. Stykke, Ringkøbing Amt« 1833, skriver J. C. Hald S. 236:

»Afdøde Herredsfoged og Landvæsenskommissær Møller til Højris i Ikast Sogn hævdede en udmærket

Plads blandt Egnens dygtigste Landmænd i den lange Række af Aar han levede og virkede, nemlig fra 1780, da han købte Gaarden, og lige til sin Død 1825[1]).

Hedejordsopdyrkning drev han i det store med sielden Kraft og Sagkundskab, og paa den opbrudte Hede kunde man see den skjønneste Kløver at prange ved Siden af høi Lyng paa Grøftekanten. I Ager og Eng lod han kaste henved 85,000 Al. Grøfter og gjorde herlige Anlæg til Engvanding. Han var den første i Egnen, der brugte tilstrækkelig Mergling paa allerede dyrket Agermark. Alene i Sommeren 1815 lod han ved Holstenere udkøre 11,000 Læs Mergel fra en bequem Mergelgrav midt i Marken. Gaardens Besætning blev i hans Tid forøget til det tredobbelte. Den af ham anlagte smagfulde Have er bekiendt som een af de skiønneste i mange Miles Omkreds«.

Herredsfoged og Landvæsens- samt Sandflugtskommissær, Kammerraad Caspar Møllers Virke i og for en vid Radius, med Gaarden Højris som Midtpunkt, er vel værd at mindes og opfriske.

[1]) Altsaa forkert.

Claus Andersen Throndhjem.

Af August F. Schmidt.

I 1669, den 26. April, fik Gosmer og Halling Sogne i Hads Herred en ny Præst, Nordmanden Claus Andersen Throndhjem, der havde Navn efter sin Fødeby, hvor han saa Lyset i 1642. Hans Fader, Anders Clausen, var Rektor i Trondhjem, senere Lector theol. Moderen, Anna Pedersdatter Alfsen, var Laugmand Peder Alfsens Datter i samme By. Som sine Brødre, Anders, Frederik og Peder Andersen Claudianus, blev Claus Andersen holdt til Bogen. Han blev Student fra Bergens lærde Skole 1664, og efter at have taget theologisk Embedseksamen blev han i 1669 udnævnt til Præst for Gosmer og Halling Sogne. Samme Aar ægtede han Cecilie Uch. I syv Aar havde Parret deres Hjem i Gosmer Præstegaard, der dengang som nu hedder Præstholm.

I denne Tid udnyttede Pastor Trondhjem flittigt Lejligheden til digterisk Virksomhed, idet han da skrev sit eneste bevarede, selvstændige Arbejde, det i 1676 udkomne: »Heptaëmerinon eller Guds Hvile paa den sivende Dag efter hand hafde det store og forunderlige Himmelens og Jordens Systema i de sex Skabe-Dage ved guddommelige Mact og Vissdom oprettit, dannit og prækteligen fremstillet. Til et Supplementum, Continuation og Anhang paa det berømmelige Hexaëmeron Aröboense samlet og paa Alexandrinske Rjm sammenskreffvet«.

Som det fremgaar af den lange Titel, hvoraf det anførte kun er et Uddrag, har Throndhjem haft til Hensigt at fortsætte og fuldføre Anders Arrebos

berømte Værk: »Hexaëmeron«, en fri Bearbejdelse af Franskmanden Du Bartas Digt om Skabelsen[1]), tillige den første store Kunstdigtning i Renæssancens Stil paa Dansk[2]), afbrudt ved Arrebos Død $^{12}/_{3}$ 1637, hvorfor Skildringen af den syvende Dag, da Gud hvilede efter fuldbragt Værk, ikke blev udarbejdet. Denne Slutning paa Hexaëmeron mente saa den for Arrebos Digtning med Rette begejstrede Gosmer Præst at turde give.

»Heptaëmerinon«, der er paa 299 Sider in 4° indledes med Christian V's til Pastor Trondhjem givne, personlige Privilegium af $^{9}/_{7}$ 1673, hvori det bestemmes, at hvad han i de følgende 16 Aar i Trykken lader udgaa, »selge oc affhende«, forbydes alle og enhver at lægge Hindringer i Vejen.

Herefter følger saa en lang Dedikation til selve Kong Christian V, holdt i en svulstig og naturligvis — for Tilfældet — ogsaa meget underdanig Stil. Forfatteren giver heri gode Oplysninger om sit Arbejdes Indhold og Mening. Han vil fortælle om den Dag:

»Som aff Arøboe bleff leffnet,
Da hans Liffvis Traad fuld brat bleff forstøcket, brast og reffnet«.

Til Kongen yttrer han sig i disse Vendinger:

»Store Cimber-Lands Monarch, Naade-Himlens klare Stierne,
Du Guds Fryctis Skrjn og Arck, Dyde-Soel og Visdoms Kierne,
Tappre Helt for alle Helter, høyberømt aff Mandoms Drifft,
Jeg mig for din Fod nedvelter, og dig skiencker dette Skrifft.
— — —
Det er mig den største Løn for min Møye og Umage,
At min Konge, for min Bøn, vil min Bog i Haanden tage,
Og et naadigt Øye sencke paa de Bogstaff-fyldte Blad,
Som jeg tør min Herre skencke i den nys erobrit Stad[3]).
Lad forbundne Herrers Bud ønske Seyervindings Lycke,
Jeg, som tacker Himlens Gud, saa min Glæde Taarer trycke
Mig aff Øyne, for den Seyer Kongen allevegne faar,
Jeg med Fryd i Kongens Leyer, med stor Tack til Gud fremgaar.

---

[1]) Hexaëmeron ɔ: »Det, der varer seks Dage« (d. v. s. Skabelsen). Heptaëmerinon ɔ: »Den syvende Dag«.
[2]) Carl S. Petersen: Dansk Litteraturhistorie I (1916—29), 511—12. Hans Brix: Analyser og Problemer IV (1938), 5—65.
[3]) Under den skaanske Krig blev i 1675 en svenske Besiddelse i Tyskland, Byen Wismar, erobret af den danske Hær.

Til Lyck-Ønskning denne Bog Seyer-Herren jeg forærer,
Tag den naadig Herre dog an i Mildhed; Bogen lærer
Hvordan Gud har søgt sin Hvjle i de rette Christnes Siæl,
Meere skal til Trycken jle, naar kun det optagis vel« . . .

Heptaëmerinon er egentlig en poetisk Udsigt over den jødiske Historie med alle Haande udførlige Exkurser, bl. a. om hedenske Religioner og Skikke. Trondhjem skriver løs paa Grundlag af Det gamle Testamente, han ytrer sig meget strengt mod de hedenske »fabelske Poeter« og spækker sin Hviledagshistorie med Rejsebeskrivelser fra alle Egne. Han har delt sit Værk i to Partier. I det udkomne er Indholdet afdelt efter Salomons Tempels Bygning i Forgaard og Mellemgaard. Anden Del, der aldrig udkom, skulde fortælle om Menneskenes Tabernakel hos Gud, handlende om, hvorledes Menneskene skal hvile tryggelig hos ham, »naar det effter Døden skal iklædis med den Bolig, som er aff Himmelen«.

Den nære Sammenhæng mellem Hexaëmeron og Heptaëmerinon er det for Claus Throndhjem af Betydning at henlede Opmærksomheden paa:

»Hvorlunde Mactens Gud den vide Verdens Bygning
I førsten dannede ved Ord og Overskygning.
Det er O! Arøboe afpenslit ved din Pen,
Men til Guds Hvile-Dag jeg mig vil vende hen.
Jeg har med Arøboe al Verden omkring-agit,
Omseglet Ocean, omsvæfvit Himle-tagit,
Jeg vaar i Ormens Hul, i sumpig Fiske-Hus,
Og af Guds Under-værk drack mig Forundrings Rus.«

Det var ikke uden Besvær og Studium, Præsten i Gosmer skrev sit Værk, som det har været ham en Hjertesag at udarbejde saa godt som muligt, hvorfor han ingenlunde har taget sig Arbejdet let. Han siger selv i sin Fortale, at Rimkunsten flyr sine Mestre nok at skaffe, »inden den faar sine Rim ret sat i Lafve«. Det har ikke været nogen Skæmt for ham at gøre den besværlige Rejse med Arrebo Verden omkring, men intet kunde holde ham fra at skrive om den Dag, da Gud hvilte, og Adam fandt Ro i ham.

Heptaëmerinon er i Margen fyldt med lærde Anmærkninger og Forklaringer, der for os er fulde af

Naivitet, men undertiden ogsaa indeholdende en Hentydning til en eller anden folkloristisk eller kulturhistorisk Detaille. Eksempelvis kan nævnes fra Side 137, at katolsk troende »signer Vand sampt Olie og Salt«. Hertil føjes flg. Note: »I Papisteriets mørcke Tjd dreff Sathan meere saadant Kogle-Spil end nu«. I de flg. Linjer læses:

»Af deris Æt til Hielp blir Dieflen tit indkalt.
Men hvo det andit Bud alvorligen vil holde,
Hand vare sig heel vel for Sathans Sigt og Solde!«

Marginalnoten hertil lyder: »See Sathan begiærede at sigte eder som Hvede, siger Frelseren til Peder, Luc. 22, 31, ved Sathans Sigt oc Solde meener jeg derfore ej allene dem, som ville vise igien it Styld ved Sold og Sax[1]), men og Alskens Frjstelser som Sathan paafører«. Side 277 er et Eksempel paa hin Tids Bibelfortolkning. Talen er om Profeten Jonas, hvis »Indslugelse« forklares som »en Afritsning til Christi Begraffvelse, og hans Udkastelse aff Fiskens Bug, en Affmalning til Christi Opstandelse, som Jesus selff vidner i Matth. 12. Dette meener jeg, at Jonas ved en prophetisk Aand har vidst, og maaskee prædickit for Hedningen om Christo«.

Heptaëmerinon er i høj Grad et Udtryk for Forfatterens Livssyn, der naturligvis helt og holdent er afhængig af Bibelen, til hvis Skriftsteder der idelig henvises i Noterne. Throndhjem meddeler med Flid af sin Viden og af sine Iagttagelser vedrørende Mennesker og deres Adfærd. Man tør tro, at ikke lidet af den Forkyndelse, der har lydt i Gosmer og Halling Kirker i 1670erne, omarbejdet til Versets Form, har

[1]) Hermed hentyder Throndhjem til en udbredt Maade at fange Tyve paa. Man tog et Sædsold, som blev hængt paa Spidsen af en arvet Saks, og medens Soldet saaledes hang mod Saksen ved Træspaanen, nævnede man da Navnet paa alle sine Tyende, et efter andet agtpaagivende, om Soldet rørte sig ved noget Navn, og sigende derhos, hvad man havde ham eller hende mistænkt for. Dette Orakel var særdeles almindeligt, og i Sagnene om Saks og Sold berettes ofte, at den skyldige bekendte og blev fanget. (jfr. Feilbergs Jysk Ordbog, Artikel Saks).

fundet Vej til det bredt anlagte Digtningsværk om den første Søndag efter Skabelsesugen. Som en Prøve paa en begavet luthersk Landsbypræsts Tankeindhold og Livsforstaaelse i Protestantismen første Aarhundreder har Heptaëmerinon da ogsaa Værdi.

Claus Throndhjem, der Side 138—40 i sit Arbejde erklærer sig som Modstander af astrologisk Grillefængeri, er dog ikke utilbøjelig til at tro (S. 141), at Gud særlig har udvalgt ham til den Gerning, han udfører som Digter. Herren har streget i hans Haand og givet ham et Ansigt, hvis Ydre viser Hjertets Beskaffenhed og Tankernes Renhed. Paa anden Maade viser den Almægtige, hvorledes man af et skulende Blik kan skelne en Tyv fra ærligt Folk, af Ildøjne kan udpeges en Manddraber o. s. fr. Det paagældende Afsnit er typisk for Throndhjems Stil og skal derfor anføres her:

»Jeg nægter ey, Gud jo har Stræget i min Hand,
Det, hvilcket nogenlund Naturen vjse kand.
Mit Ansict Herren saa har skicked, at det røber
Mit Hiertis Danlighed, og vjser hvor det løber
I sine Tancker om. Nazianzenus var
I denne Kundskab klog; Nicetas skreiffvit har,
At samme lærder Mand om Juliano dømde,
Af Ansict og Geberd, af Tale som ej sømde.
At hand en grum Tyran og Mamelucke bleff,
Hand og offentlig det om Juliano skreff.
Saa kand man nogenlund (ja nogenlund jeg siger)
Af Ansicts Linier udgrandske Karl og Piger,
En Skøgis Hore-stiern, og Skuulen hos en Tyf,
Manddraberens Ild-Øy kand ej for Lærde lyfv.
Men denne Videnskab forlangt vel ofte stræckis,
Hvorved dens Fyndighed og Troning tit maa svæckis;
Trods! Linjar af min Hand kand mig min Lycke spaa,
Og hvordan mig min Iid og Møje skal afgaa.«

Paa Heptaëmerinons sidste Side staar følgende udmærkede Epilog:

»Nu byder Tjden mig fra Trycken det at leffne,
Som ligger skrefvet alt ved Jesu Aand oc Efne.
Tag Læser det for got, som du nu skuer prent,
Og, hvis mig vindis Ljf, du meere snart forvent.
Naar Freden svinger ud sin gyldene Styr-fane,
Naar Konst beherske skal den blodig Martis Bane,
Naar Sværdet hængis op, og Spiud til Segle bljr,
Da er det Leylighed, at jeg dig Resten gjr.« —

Sammenlignet med Arrebos originale og vældige Vers, maa det Værk, som Gosmerpræsten i 1676 udsendte, falde mat til Jorden. Det gjorde da heller ingen Lykke og kom ikke til at opfylde sin tilsigtede høje Bestemmelse som Hexaëmerons værdige Fortsættelse. Trods det, at Throndhjem er en ret behændig Rimer, der behandler det nye Kunstvers (Alexandrineren) med en vis Rutine, naaede han dog aldrig frem til litterær Anseelse. Hans tørre og strengt orthodoxe Læredigt har intet af Arrebos poetiske Inspiration. Hans Gram siger med Rette, at »hvad han tog fejl udi, var, at han tænkte sig at være Poet og var det ikke«[1]). Jørgen Sorterup siger i sin Cacoethes Carminificum: »Arrøboes Hexaemeron ville Mag. Claus Andersøn completere med Guds Hvile paa den 7de Dag; sed qvantum distat ab illo« [ɔ: men hvor langt staar han ikke under ham][2]). Og hos Tøger Reenberg[3]) hedder det i Digtet: »Forsamling paa Parnasso«, hvor der tales om, hvem der skal indtage en Førsteplads paa det danske Digterbjærg, med spottende Ord:

— — — En Præst for Retten kom,
Det samme Sted at arve.
Han supplicerte med en Bog,
Han havde sammenskrevet
Paa Arøboes Maneer, endog
Med Kongens Segl bebrevet.
Hvad meere var, af lærde Mænd
Berømmet: Derfor meente,
At ingen viiste hannem hen
Fra Sædet, han fortiente.
Da Bogen produceret blev;
Ney! svarte vor Apollo,
Hans Riim er tvunget: Derfor skrev
Paa den Supplique: Nullo[4]

Heptaëmerinon gav, som man vil forstaa, ikke Claus Throndhjem den Plads i Litteraturen, han havde

[1]) Julius Paludan i Dansk biografisk Lexikon XVII (1903), 352—53.
[2]) Rahbek og Nyerup: Bidrag til den danske Digtekunsts Historie III (1805), 268—71.
[3]) Poetiske Skrifter II (1769), 115 f.
[4]) Supplique: Bøn(skrift). Nullo: i dette Tilfælde i Betydningen nej.

drømt om, og nogen stor Udbredelse vides hans Værk ikke at have faaet. Ifølge Palle Birkelunds Undersøgelser fandtes Heptaëmerinon dog i 16 af 110 Skifter fra Aarhus fra Slutningen af det 17. Aarhundrede. De 110 gennemsøgte Skifter havde nemlig specificeret Fortegnelse over Bøger, saa man kan af dem se, hvilke Værker, det var, Folk læste o. Aar 1700. Naar det nu vides, at man i mindst 16 Hjem i Aarhus havde Throndhjems Værk, maa denne særlig store Udbredelse (den hyppigste efter Bibel og Salmebog) naturligvis søges i Forfatterens nære Tilknytning til Byen og Egnen[1]). Gav Heptaëmerinon ikke Penge og litterær Berømmelse, gavnede Udgivelsen af Bogen dog Præsten i Gosmer rent praktisk, idet man kan gaa ud fra, at hans Bog var den direkte Anledning til, at han blev forflyttet fra sit yndigt beliggende Landsbykald til det fornemmere og, som man skulde synes, bedre aflagde Embede som Præst og Provst ved Aarhus Domkirke, hvortil han blev kaldet 25. November 1676 (Fortalen til Heptaëmerinon er dagtegnet 29. Juli 1676). Det var, saa vidt man kan se, dog ikke paa de absolut bedste Vilkaar, Throndhjem fik sit nye Embede, idet Chr. V. Hertel oplyser[2]) at han skulde betale sin Formands, Magister Johs. Rhumanns Enke, hvad »hende til Pension der af Kaldet, efter den derom oprettede og den 18. Juli 1677 af Kongen confirmerede Contract kan tilkomme«.

Aarhustiden var ikke uden Ærgrelser og Bekymringer for Claus Throndhjem. Saaledes nævner Fr. Nannestad i Hilaria Aarhusiensia (1748), S. 174, at Domkirkens Præster kunde efter Throndhjems Udnævnelse ikke komme overens om Fordelingen af de smaa Embedsindtægter, der tilkom dem. I den Anledning beordrede Kong Christian V den 27. Marts 1679, at Erik Rosenkrantz og Biskop Erik Grave skulde bilægge Stridigheden og give Regler for Embedsindtægternes Fordeling. Claus Throndhjem ejede (fra $^{9}/_{6}$ 1677) Sydfløjen af den katolske Bispegaard

[1]) Palle Birkelund: Noget om Læsning — (Aarbøger, udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1939, 22.

[2]) Beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke II (1810) 408—09. Jfr. Wibergs Præstehistorie I, 42.

Nord for Domkirken[1]). I 1680 var Christian V i Aarhus, han boede da i Bispegaarden og gik til Fods rundt i Byen. Ved denne Lejlighed har Kgl. Majestæt maaske erindret Tilegnelsen af Heptaëmerinon, saa Besøget har sikkert været i høj Grad angenemt for Digterpræsten, hvis Anseelse i Byen ved samme Lejlighed uden Tvivl i ikke ringe Grad blev hævet.

I den følgende Sommer efter sin Ankomst til Aarhus, den 21. Juni 1677, blev Provst Throndhjem Magister[2]) og da han syntes at have haft mange Interesser og været i Besiddelse af en vis Lærdom, er det forstaaeligt nok, at han trods sin udvidede Embedsvirksomhed ikke helt opgav Skribentvirksomheden, men fortsatte den, omend som Oversætter, idet han iflg. en Oplysning af Claus Fasting har oversat den i 1683 udkomne, tyske Andagtsbog: »Himmelske Kierligheds Kys« af Dr. Henric Müller. Denne Bogs lange Titel indeholder i sit Ordvalg (. . . »udi hvilcken er inbefattet 8 Capitler, som en Forsmag paa Resten, som skal følge«) Reminiscenser fra Heptaëmerinon[3]). »Himmelske Kierligheds Kys« er paa 212 Sider og giver Skildringer af Guds almindelige Kærlighed, af hans skabende Kærlighed, af hans opholdende Kærlighed o. s. fr., udformede i Tidens gængse religiøse Stil, bygget paa Bibelcitater og i sin Aandsform strengt luthersk orthodox.

Naar den lovede anden Del af Heptaëmerinon aldrig saa Lyset, skyldes dette sagtens økonomiske Grunde. Det udkomne Værk lod Throndhjem trykke paa egen Bekostning, og der er god Grund til at tro, at han herved har lidt et føleligt Pengetab. Dette behøvede dog antagelig ikke at svie til ham Resten af hans

[1]) Ejler Haugsted: Udgravningerne Nord for Domkirken. Aarhus Stifts Aarbøger, 20. 1927, S. 244 f. C. J. F. Thomsen: Realregister S. St. 30. 1937, S. 97.

[2]) S. Birket Smith: Kjøbenhavns Universitets Matrikel II, 1667—1740 (1894), S. 74.

[3]) Ifgl. Jens Worms »Lexicon over lærde Mænd« II, (1773) 69, skulde Henric Müllers Bog være oversat af den religiøse Skribent, Præsten Pd. Møller (1642—97), men ser man S. 521 hos Worm, hvor Throndhjems Biografi findes, staar han der som Oversætter af »Himmelske Kierligheds Kys«, hvilket er det rigtige (jfr. H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon VIII, 1930, S. 236).

Levetid, saa der er vel Aarsag til at formode, at han ikke har været nogen god Økonom, naar det vides, at han døde i betydelig Fattigdom den 8. Januar 1684, kun 42 Aar gammel. Biskop Jens Bircherod skriver herom i sin Dagbog, at Claus Andersen Throndhjem døde i saa stor Armod, formedelst sin onde Oeconomie, at der ikke fandtes det i hans Hus, som han kunde komme i Jorden for[1]). Han blev begravet i Aarhus Domkirke. Efterfølgeren, Magister Morten Christensen Herløv, blev udnævnt til Embedet 26. Januar 1684.

Claus Throndhjems Hustru, Cecilie Uch, døde i 1682 fra sin Mand og fire smaa Børn. Hun blev begravet faa Uger før den 6. Juli 1682.

Denne Oplysning, der skyldes C. J. T. Thomsens minutiøse Studier i Aarhus Bys Ejendomshistorie[2]), retter her en Fejl, der ellers gaar igen i alle Oplysninger om Pastor Throndhjem, idet man hidtil har ment, hun døde i 1689. Med denne Sag forholder det sig saaledes, at man har bygget paa Oplysninger i Erich Pontoppidans »Marmora Danica« II (1741), 110, hvor det angives, at Cecilie Uch døde 1689. Som Indledning til Throndhjems Gravstensindskrift over sin Hustru har Pontoppidan disse Ord (her oversat fra Latin): »Paa en Gravsten læses den behændigt formede Indskrift, som Mag. Claus Throndhjem, der i sin Tid var Provst og Præst ved St. Clemens Kirke, forfattede over sin afdøde Hustru«. Indskriften lyder hos Pontoppidan saaledes:

Hac Pietas Probitasq; cubat Virtutis in Urna, Cælica Coecilia, Ah! vivere digna diu, Claudius Andreæ cognomine Trondhemiensis, Ut juxta recubet, nocte dieq; petit, 1689.

Oversættelse:

I denne Dydens Urne ligger Fromhed og Retskaf-

---

[1]) Personalhistorisk Tidsskrift 9. Række I, 141. Jfr. smsts. 6. Rk. III, 4. Axel Hjeresen i Aarhuus Stiftstidende $^{22}/_{10}$ 1939. Betegnende for Throndhjems pekuniære Forhold er det, at han i Skiftet efter Thomas Bogbinder paa Broberg af $^{30}/_{12}$ 1680 angives at skylde denne Bogbinder og Boghandler 13 Sletdaler, 1 Mark, 4 Skilling (Palle Birkelund, anf. Aarb. 1939, 40).

[2]) Se Aarhus Stifts Aarbøger 1937, S. 97.

fenhed, den himmelske Cæcilia Uch, et langt Liv værdig. Claus Andersen, med Tilnavnet Throndhjem, beder Dag og Nat om, at han maa komme til at ligge ved Siden af. 1689. —

Det er tydeligt nok, at 1689 er en Læsefejl for 1682. Totallets nederste Krølle har antagelig i Pontoppidans Tid været saa afslidt eller paa anden Maade molesteret, at man har antaget Tallet for en Nier. Da C. V. Hertel udarbejdede sin »Beskrivelse over Aarhuus Dom- og Cathedral-Kirke« II (1810), var Gravstenen forsvunden, saa han har uden videre afskrevet Pontoppidans Aarstal 1689 (der iøvrigt stemmer daarligt med Indskriftens Ord), men har dog rettet Læsefejlen Ah hos Pontoppidan til Uch, idet Hertel (anf. Værk, 409) har kendt Navnet paa Claus Throndhjems Hustru, men ikke hendes Dødsaar. En omhyggelig Gennemlæsning af Gravskriftens Indhold skulde dog have vakt Mistanke hos baade Pontoppidan og Hertel, men de har næppe overvejet Sagen saa nøje, at de har — lige saa lidt som senere Skribenter, der har beskæftiget sig med Throndhjem — fundet Anledning til at søge nærmere Oplysninger om Cecilie Uchs Dødsaar. Hun gik bort netop i den Tid, hendes Mand var optaget af at oversætte »Himmelske Kierligheds Kys«, der blev fremlagt »Læseren til en Forsmag paa Resten«, som med det første, om Gud vilde det, skulde følge. Dog, heller ikke denne Fortsættelse skulde Claus Andersen Throndhjem faa frem. Han døde selv et Aarstid efter Udsendelsen af sin Oversættelse.

Med denne og med Forsøget paa at løfte Arven efter Anders Christensen Arrebo har den gamle Aarhusprovst erhvervet sig en lille Plads i vor Litteraturhistorie, men ingenlunde i den levende Litteratur, idet hans Bøger nu er ganske glemte. Det har dog været ganske underholdende at stifte Bekendtskab med hans to Arbejder, og af lokalhistoriske Grunde maa det anses for gavnligt at her er samlet paa eet Sted saa mange Oplysninger som muligt om hin digterisk begavede lutherske Præst, der maa have raget betydeligt op over Mængden af sine Embedsbrødre.

Folkesagnene om Niels Ebbesens Hjemsted.

Af Hans Ellekilde.

Det er sørgelig lidt, vi med absolut historisk Vished ved om Niels Ebbesen, ikke meget mere end selve det nøgne historiske Faktum, at han i Natten til den 1ste April 1340 dræbte den holstenske Greve, Grev Gert i Randers, at han og hans Mænd slap lykkelig bort fra Randers over Randers Bro, næsten uden Tab, og at han og hans to Brødre samme Aar Allesjælesdag den 2den November faldt under Belejringen af Skanderborg. Vi ved ikke med absolut Vished, om han sejrede i sit Fald ved Skanderborg, eller om hans Fjender, som de selv paastaar, beholdt Valpladsen og lagde hans Lig paa Stejle og Hjul som Hævn for, at han havde dræbt deres Helt Grev Gert. Folkevisen om Niels Ebbesen, der i Skildringen af Drabet i Randers indtager en historisk værdifuld Mellemstilling mellem den jyske og den lybske Krønikes Vidnesbyrd om Drabet, lader os i Stikken, naar det gælder Niels Ebbesens Skæbne efter Daaden i Randers, maaske fordi den i Virkeligheden er digtet umiddelbart efter Drabet for at tænde det jyske Folk i Lue, og endnu ikke kender Sejren ved Skern Aa den 2den Maj og den vældige Kamp ved Skanderborg den 2den November. Visen ender vistnok oprindelig med Niels Ebbesens Hjemkomst til sin egen Gaard »Norinsriis« efter Drabet og kender ikke Niels Ebbesens senere Skæbne, saaledes som de historiske Kildeskrifter. Snarest opfatter Visedigtningen Kampen ved Skanderborg som et Nederlag for de Danske, hvis vi

lytter til den sørgmodige Tone i det formentlig senere tildigtede Slutningsvers i Opskrift A.

> Gud naade din Sjæl, Niels Ebbesøn,
> men(s) du i Livet var:
> saa mangen Tysk i Danemark,
> den samme Vej skal gaa.

Men holder vi os nu til den samtidige Skildring af Begivenhederne i Randers, i Betragtning af, at Folkevisen er opskrevet over 200 Aar efter Begivenheden i seks indbyrdes afvigende Hovedopskrifter, hvis Grundform de store Folkeviseforskere er hjærtelig uenige om, saa er det desværre meget magre Oplysninger om Niels Ebbesen personlig, som Jyske Krønike byder os. Vi faar intet at vide om Niels Ebbesens Hjemsted, ud over at han bryder ind i Randers over Randers Bro, og han kaster Plankerne af Randers Bro i Aaen efter Drabet paa Grev Gert. Hans Gaard maa da snarest ligge Syd for Randers, Syd for Gudenaaen, og ikke Nord for Randers eller Gudenaaen. Ligeledes holder Jyske Krønike os i Uvidenhed om Niels Ebbesens Familieforhold og om den nærmere Grund til, at netop han med et Følge paa 47 Mand foretog Drabet af Grev Gert i Randers, med saa stort Held, at kun en Mand mistede Livet. Om den nærmere Aarsag til Drabet fortæller Sjællandske Krønike, at Greven havde undsagt Niels Ebbesen, altsaa truet ham paa Livet, men vi faar ikke nærmere at vide om Aarsagen til denne Undsigelse. Sjællandske Krønike ved endnu mindre om Niels Ebbesens Hjemsted og hans Familieforhold end Jyske Krønike.

Vil vi vide noget afgørende om Niels Ebbesens Hjemsted, er vi nødt til at gaa til det stedlige Folkesagn, fortalt af Bønderne i Niels Ebbesens formentlige Hjemsogn Folby i Aaret 1623, ikke mindre end 283 Aar efter selve Drabet. Sagnet er optegnet af Præsten i Søften og Folby, Rasmus Rasmussen Samsing, til Kristian den fjerdes Livlæge Ole Worm. Rasmus Samsing havde paa det Tidspunkt været Præst i Søften og Folby i tre Aar. Originalen forefindes i Gl. kgl. Saml. 739 i Fol., og Indberetningen er trykt med sin origi-

nale Retskrivning i Danske Samlinger 2, Række VI, S. 151, ved Oluf Nielsen. Her gengives Indberetningen med mere nymodens Retskrivning, men naturligvis med sit originale Ordvalg (sml. Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III, S. 490).

»Gamle Bønder siger, efter deres Forfædres Sagn, at udi Sabro Herred paa en Gaard udi Riis, liggendes i Folby Sogn, som kaldes Hoffgaard, skulde have boet Niels Jepssøn, som ihjelslog Greve Gert udi Randers, (hvorom i Kæmpeviserne); hos samme Gaard ses endnu store Grøfter (d. v. s. Grave) og gamle Rudera, hvor synes nogen Bygning at have standen.«

Ligesom Svend Grundtvig er jeg overbevist om, at vi her fra Bønder, født o. 1550, har et ægte og godt gammelt Sagn, indesluttende den historiske Kærne, at Ris Hovgaard i Folby Sogn, Sabro Herred, godt $3^1/_2$ Mil syd for Randers lige ved Skanderborg—Randersvejen er Niels Ebbesens Hjem, den Gaard, hvorfra han drog ud for at fælde Grev Gert, og som han søgte tilbage til, efter at han havde udført sin Daad. Ris Hovgaard opfylder den Betingelse, den samtidige Jyske Krønike stiller. at Niels Ebbesens Gaard ligger Syd for Randers, Syd for Gudenaaen. Men Rasmus Samsings værdifulde Oplysning lader sig ogsaa bringe i den fuldeste Samklang med Niels Ebbesens-Visens Hovedopskrift A fra Rentzels Haandskrift Nr. 19. Her kaldes i Vers 67 Niels Ebbesens Gaard for »Norinsriis«, tolket med fuldkommen Sikkerhed af Svend Grundtvig som Norring-Ris, idet Norring er en Naboby til den lille By Ris i Folby Sogn. Vi genfinder dette Navn i Folby Sogns senere Overlevering som Navn paa det Voldsted, hvor Niels Ebbesens Gaard Ris Hovgaard eller Norringris formentlig har ligget. Dette Norringris betyder Norring Skov, den syd for Norring liggende Skov; men den er hos Arild Hvitfeld o. 1600 forvansket til det landskendte Navn Nørreris. Det næste Sagnvidnesbyrd fra Folby Sogn er en Præsteindberetning til Hans de Hofman, vistnok fra Præsten Hans Rosenquist Terkilsen Nissen, der var Præst i Søften-Folby fra 1742 til sin Død 1794. Et Uddrag er trykt i Hofmans Storværk, Danske Fundationer 1756, II, S. 154, og lyder saaledes:

I Foelbye Sogn er en Bondegaard kaldet Riis Hofgaard (Hvitfeld p. 467 nævner Nørre-Riis) og berettes, at Svend Felding skal sammesteds være fød. Her er og en Skandse, som skal være en Levning af det Sted, hvor Niels Ebbesen skal have boet, som ihielslog Græve Gerhardt i Randers A. 1340.

I Danske Atlas IV 1768, S. 209, findes der Uddrag af samme Præsteindberetning, lidt afvigende: I Nørring-Riis Skov ligger Rudera af en Gaard og Skandse, kaldes Riishofgaard, der siges Svend Felding at være født, og Niels Ebbesen at have boet, som slog Greve Gert i Randers.

Værdien af dette Sagnvidnesbyrd o. 1750 øges derved, at Præsten ganske aabenbart ikke kender sin Formand Rasmus Samsings lige anførte Vidnesbyrd fra 1623. Skønt hans historiske Autoritet, Arild Hvitfeld kalder Niels Ebbesens Gaard Nørreris, har Præsten alligevel Mod til at anføre sin Menigheds Opfattelse, at Niels Ebbesens Gaard hedder Riis Hovgaard og ligger i Nørringriis Skov.

Det tredieældste Sagnvidnesbyrd stammer fra en Mand, der aabenbart hverken kender Hvitfeld eller Danske Atlas, nemlig Forvalteren J. L. Tommesen (1771—1839) paa Frijsenborg. Han mener at anføre en »Mærkværdighed, der maaske ikke er mange bekiendt uden for denne Egn«. Det sker i et Brev af 18. Januar 1807 til Professoren i Landøkonomi G. O. B. Begtrup, der samler Stof til sit Værk »Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Nørrejylland I—III 1808—12. Professor Begtrup har overladt Nationalmuseet Brevet, og det findes nu i 2den Afdelings topografiske Samling (Sabro H., Folby S.), men Professor Begtrup fandt ikke Lejlighed til at bruge det i sit lige nævnte Arbejde. Saa vidt jeg ved, har det ikke tidligere været offentliggjort, og det er i al Fald indtil videre det ældste kendte Vidnesbyrd om Niels Ebbesens berømte Eg. Brevet har følgende Ordlyd:

Paa denne Administration i Foldbye Sogn, Riis Bye, der og kaldes Norring Riis eller Naaring Riis, boede fordum Niels Ebbesen, der i Randers, Aar 1340, dræbte den Holsteenske Greve Geert. Den vestre Deel af Volden og Graven om hans Borg, er endnu at see, og en Bondegaard er bygt paa det øvrige deraf, som er sløifet. — Naturen — kun den — har sat ham et Minde i en stor Eeg, som er opvoxen paa Voldens øverste Kant. At Niels Ebbesen har boet der, er ikke alene blant

civilicerede Folk i Egnen, en almindelig Meening, men ogsaa Beboerne paa Stædet veed at paavise hvor Niels Ebbesen boede, hvilket formodentlig ved Tradition er kommet til deres Kundskab. Byen bestaar af 3de hinanden fraliggende Gaarde, hver med 2 Beboere, og er beliggende ved en Skov, af hvilken, og af den i Nærheden beliggende større Bye Norring, eller Naaring, som den nu skrives, hiin formodentlig har faaet sit Navn. Norring Riis er beliggende tæt østen for Landeveien imellem Schanderborg og Randers, 3½ til 4 Mile fra sidstmeldte Stæd.

I en Afhandling om Præsten Ole Anchersen Secher i Aarhus Stifts Aarbøger XXII, 1929, S. 125—166 — han var Præst i Søften-Folby 1798 til 1820 — oplyser Carl Westergaard S. 141, at han i Folby Sogns Ministerialbog for 1808 har skrevet »Et bekjendt Sted i Riis Bye«.

Sydvest for Zeuthen ligger Riis-Bye, som hører til Foelbye Sogn, og ej alleene derved mærkværdig, at denne Byes 6 Gaardmænd ere og have altid været meget sædelige og skikkelige Mænd. Jeg troer det kommer især deraf, at de deels have ej mere end de netop behøve, deels og deraf, at disse 6 Mænd boe afdelt i 3 Gaarde — i hver Gaard boe 2 Mænd — og dermed undgaar de alt sjælefortærende Sladder og Lediggang. — Disse 3 Gaarde ligger endnu 4 à 5 Bøsseskud fra hinanden, og i een Linie, nær den store Riis-Skov. Deres forskjellige Beliggenhed gav dem tre forskjellige Navne. De to Gaarde hedde Østerriis. — De to mellemste Mellemriis — og de to søndre Gaarde Hougaarden. Denne sidste er i Historien mærkværdig, og dens Navn Houg-d er formodentlig blevet den tildelt fra dens udmærkede Beboer — Niels Ebbesen.

Endnu sees noget lidet af Voldene omkring Gaarden, og dens hele Beliggenhed synes at sige: her var en Fæstning. — Store og stejle Bakker — fra alle Sider af Gaarden, derpaa lave udtørrede Steder og nærmest ved Gaarden atter Bakker — Voldene ere nu sløjfede — da jeg kom hertil [1798], vare de temmelig høje — en stor og lang Broelægning langt ud fra Gaarden synes at bebude en stor Mands Herresæde, men alt er nu ved Bondens Afbenyttelse bleven næsten ukjendeligt. Beboerne fortæller om deres Formand, men vide dog næppe hvo han var. En stor Eeg staar ved Gaarden, som enhver betragter med højtidelig Beundring, fordi man i Tankerne seer i denne Eeg det eneste troværdige Minde af Niels Ebbesen, man taler med den som med hans Efterladte. Men — hvorvidt man i denne Enthusiasme er frie for Sværmerier, eller gaar uden for de af Naturhistorien afpælede Grændser, tør jeg ej bestemme — kun dette vist: Egen er meget gammel — hele Stedet og dets Beliggenhed er mig al Tid interessant, og aldrig uden med Ærbødighed betraadte jeg nogensinde den store Niels Ebbesens Gaardsplads (Efter Afskrift ved Gaardejer Povl R. Povlsen, Tinning Vesterholm, 1940).

En tilsvarende Beretning ved O. A. Secher er 16. Dec. 1808 sendt til Nationalmuseet og findes nu i Topografisk Arkiv, under Sabro Herred.

Faa Aar senere fremkommer det ældste kendte Billede af Niels Ebbesens Voldsted. Det er et Kobberstik, tegnet af Premierløjtnant Edvard Storch 1811 og stukket af Kobberstikkeren H. Grosch (1763—1843)[1]). Dette Kobberstik bærer følgende Titel: »Nuværende Levninger af Niels Ebbesens Borg Nörreriis mellem Randers og Aarhuus, Hans Majestæt Danmark og Norges Konge Frederik den siette allerunderdanigst tilegnet af Edvard Storch, Prem.Lieutn. »Man ser en stor smuk østjydsk Bondegaard umiddelbart til venstre for et Voldsted med en mægtig Eg, der bærer en Plade med Niels Ebbesens Navn. Kobberstikket har givet Anledning til Rasmus Nyerups smukke lille Arbejde »Nørreris. Niels Ebbesens Minde. Text til den Hans Kongelige Majestæt allerunderdanigst tilegnede kobberstukne Forestilling af de endnu synlige Minder af Niels Ebbesens Borg 1811«. Det hedder her:

»Man skuer her Ruinerne af de Volde og Grave, som fordum omgave hans Herregaard, der ved Tidens Længde er bleven forvandlet til tvende Bøndergaarde. Paa Levningerne af Voldene hæver sig en gammel Eg, hvis tildels saftløse og næsten hentvinende Grene synes at vidne om en Ælde, der strækker sig saa langt tilbage i Fortiden, at Helten vel kan have hvilet i dens Skygge. Denne Mærkværdighed ved Ebbesens Bolig har for ikke længe siden faaet nyt Krav paa Efterslægtens Opmærksomhed. En af Danmarks kjækkeste Søkrigere, en af Deltagerne i anden Aprils Farer og Hæder, Søren Bille, har deri indgravet det ene, men indholdsrige Ord: Tak, Niels Ebbesen! Rasmus Nyerup afslutter sin Fremstilling med de Ord: »Vel er der i Roum Sogn i Rinds Herred, Viborg Stift en Bondegaard Nørris kaldet, som af nogle ansees for at være Ebbesens Bopæl, men for denne Hypothes er der næppe saa mange Grunde, der tale. Nærheden ved Randers synes derimod at hævde hint Sted i Folby Sogn en Adkomst til at ansees for den Plads, ingen dansk Mand bør nærme sig, uden med en Bille at føle den inderligste Taknemlighed, og at offre til den Mands Manes, som dengang i Forsynets Haand var et Redskab til Danmarks Frelse«.«

Paa en Sommerrejse i 1829 besøgte Chr. Molbech dette Voldsted og giver i et udførligt Brev til Dr. A. L. J. Michelsen, Professor i Historie i Kiel, en nærmere

[1]) Gengivet S. 77.

Beskrivelse deraf, siden trykt i Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst 1829, III, S. 624—25.

I Folby Sogn ligger ved Udkanten af en Skov tre Bøndergaarde, som under eet føre Navn af Riis eller Nørring-Riis, og hvoraf een, der ligger østligst, kaldes Øster-Riis, den anden Mellemriis, og den tredie, der ligger mest vestlig, endnu, efter Korter og Jordebøger, har Navn af Riis-Hovgaard; og det er her, Nogle efter en ikke usandsynlig Tradition, antage, at Jyllands Befrier, Niels Ebbesen, har havt sin Gaard. Umiddelbart uden for Bondens Gaard, hvor den indhegnede Skov omslutter en ubetydelig Krog eller Jordplet, seer man endnu et forhøiet Voldsted, i hvis ene Hiørne en mægtig og ærværdig, endnu frisk, skiøndt Aarhundreder gammel Eeg breder sin stolte Krone over en Plet, hvor man i øvrigt forgieves søger noget andet Minde. Hertil trænger vel ikke Stedet eller Manden, hvis Erindring man her kalder tilbage; men dog vil man vanskeligen kunne opvise et Sted, der mere naturligen synes at opfordre Niels Ebbesens Landsmænd, som endnu, hvor afsides det end ligger, hver Sommer i Mængde besøge det, til at lade en jydsk Granitblok opreise i Nærheden af den gamle Eeg, og en Indskrift, saa kort, som mulig, nævne den uforfærdede Befrier, hans Daad og Aaret. Stedet opfordrer hertil, ogsaa ved dets Skiønhed; ikke blot den herlige Eeg paa Borgvolden, men Bøgeskoven, der fra to Sider venligt og beskiermende omhegner det, indvier det ganske til en national Helligdom for Erindringen. Hvad enhver Dansk, som besøger det, i det mindste vil ønske, er at denne Jordplet maatte fredes og mod et ubetydeligt Vederlag unddrages Fæstebondens Raadighed; thi det er meer end sørgeligt, at see Pladsen, hvor man tænker sig, at Niels Ebbesens Gaard stod, omrodet af Svin — og det ikke vilde.

I en Note til denne Skildring fremhæver Molbech med Rette Nørring-Riis som det rette Navn paa Niels Ebbesens Hjem overfor Hvitfelds Nørreriis, og han siger om Konkurrenten Nørris i Roum: »jeg veed ikke, om her findes nogen egentlig local Tradition; heller ikke, om der er Borgvolde, eller (som hist i Navnet Riis-Hovgaard) anden Vished om, at der fordum har været en Herregaard«. Molbech fremhæver naturligvis, hvad vi, der anser Ris Hovgaard for Niels Ebbesens Hjemsted altid bør huske, »at man i øvrigt ikke har authentisk Vished om Stedet, hvor Niels Ebbesens Eiendomsgaard har ligget, er bekiendt nok«.

I Dansk Folkeblad den 18. Aug. 1837 meddeler Molbech, at Voldstedet, kaldet Niels »Ebbesens Borg« ved Omsorg af Grund-Eieren Hr. Greve Friis til Frisenborg, er blevet fredet og for Fremtiden unddraget fra Overlast eller Ødelæggelse. Faa Steder vare mere passende til at sætte en Mindesteen, end dette.

Nogle Aar før Molbech skrev disse Ord havde Ingemann i sin Roman Prins Otto af Danmark efter Ævne søgt at slaa fast overfor den danske Offentlighed, at

det saakaldte Brattingsborg i Klejtrup Sogn, Rinds Herred, var Niels Ebbesens Borg. Men han kan alligevel ikke lade være at tage Hensyn til den stærke Overlevering om Niels Ebbesens Hjemsted i Folby Sogn, og som den slette Historiker Ingemann er, søger han at klare Vanskelighederne ved en Kombination af Hypoteserne, ikke ved et afgørende Valg imellem dem. Han har ikke med egne Øjne set Voldstedet i Folby Sogn, men giver paa anden Haand en Beskrivelse af det.

Ebbesen eiede tvende Gaarde af Navnet Nørreris. Den ene var ubefæstet og laa ved Hald Sø(!) i Viborgegnen en halv Mil fra Brattingsborg eller Klejtrupgaard, hvorfra han havde foretaget det berømte Tog til Randers; men hans gamle befæstede Fædreneborg, Nørreriis, der er bleven udødelig med Ebbesens Navn, laa mellem Aarhus og Randers og har til de sildigste Tider bevaret sin Berømmelse hos Almuen, skjøndt der nu kun er Spor tilbage af Borggravene tillige med den Voldbakke, hvorpaa Borgen har staaet, og hvor en gammel, ærværdig Eg i fem hundrede Aar er bleven holdt i Ære af det taknemlige Folk... I det sydøstlige Hjørne af Volden stod hin mærkelige Eg, som Ebbesens Fader, Ridder Ebbe Galt, havde plantet den Dag, hans Søn, Niels, blev født og som endnu den Dag i Dag staar frisk og grøn paa Levningen af den gamle Voldbakke.
(Samlede Skrifter, 2den Afd., XI 1851, S. 224).

Det er ikke et ægte Folkesagn, der her anføres, men Ingemanns egen Digtning, som dog har haft Mulighed for at trænge ind i Folkeoverleveringen. I al Fald meddeler Tang Kristensen i Danske Sagn IV, 1896, Nr. 127, efter unævnt Kilde: »Gamle Folk fortæller om den bekjendte »Niels Ebbesens Eg«, at hans Forældre plantede den udenfor deres Sovekammervindue, da han blev født. Den staar paa Pladsen, hvor hans Borg har ligget«.

Et meget smukt Minde om »Niels Ebbesens Eg« og Lensgreve J. Chr. Frijs har Gaardejer Povl R. Povlsen 1929 meddelt Dansk Folkemindesamling.

Nørreriis, eller som Gaarden tidligere kaldtes Norring Riis Hovgaard, var i Aarene omkring 1840 beboet af de to Fæstebønder Chr. Pedersen Blach og Jens Nielsen, der hver for sig beboede sin Halvdel af Tvillinggaarden. Gaarden laa ved det gamle historisk bekjendte Voldsted og umiddelbart op til den paa Volden staaende gamle »Niels Ebbesens Eg«.

I Foraaret 1842, den 15. April, nedbrændte de to Fæstegaarde. Straks efter, at Ilden var udbrudt, kom Ejeren af Gaarden,

Lensgreve J. Chr. Frijs, Frijsenborg, tilfældigvis til Stede. Flammerne fra de brændende Gaarde havde allerede begyndt at afbrænde Grene af det historiske Træ, da Greven opfordrede Folkene, der søgte at redde af Gaardene, hvad reddes kunde, til at redde den gamle Eg, idet han sagde: »Red den gamle Eg, Folkens, thi den staar som et Minde om ham, der en Gang har frelst vort Fædreland, og derfor bør vi gøre alt for at bevare den«. Under Grevens Ledelse lykkedes det ogsaa Folkene at redde Egen.

Povl R. Povlsens Hjemmelsmand for dette Træk er Gaardejer F. Søgaard, Østerriis, efter hans Svigerfader Gdr. Peder Christensen, Østerriis, der var født 1814. (Sml. ogsaa Povl R. Povlsens Skildring i Aarhus Amtstidende $^{20}/_{8}$ 1928).

Nogle Aar efter Branden 1842 meddeler Sognepræsten for Søften-Folby fra 1820—50, Johan Gottfred Manniche, i Embedets Liber daticus for 1846:

I Folbye Sogn i den nordre Side af Riis Skov, ligger, som de fleste mene, Voldstedet af Nørreriis, hvor den af Sagnet bekjendte Svend Felding er født, og hvor Danmarks Hævner og Befrier, Niels Ebbesen boede. Paa Stedet, mellem de tydelige Voldruiner, stod indtil Aaret 1842. da den ødelagdes ved Vaadeild, en stor Bondegaard, der kaldtes Riishovgaard, ligesom den efter Branden udenfor Skoven smukt og godt byggede grundmurede Gaard bærer samme Navn. Paa den lille Vold ved den vestre Side af det gamle Gaardsted, om hvilken Gravene endnu tydelig sees, staar en meget gammel Eg, om hvilken Sagnet vil vide, at den er plantet af Niels Ebbesen.

I Traps Danmark første Udgave 1859 siges II, S. 604 efter Meddelelser, som Udgiveren har indhentet hos de kyndigste Mænd paa Stedet:

Denne Borgplads bestaar af to adskilte Pladser: 1) en mindre med tydelige Spor af Volde og Grave, kun 15 Alen i Qvadrat, i Voldene findes Levninger af Muurværk, Pladsen benyttes til Dandseplads af Stedets Bønder, paa den sydostlige Side af Voldene findes en stor Eeg, der kaldes Niels Ebbesens Eeg, paa en Steen, der siges at være henlagt af nogle Disciple fra Aarhus Skole, findes ogsaa Ebbesens Navn med Aarstallet 1340; 2) en større Plads, øst for den mindre, Sporene af Volde om denne er meget ringe, Gravenes Plads derimod tydelige. Trap hælder, II S. 342, til den fejlagtige Opfattelse, at Nørris i Roum er Niels Ebbesens rette Hjemsted.

En ny Afbildning af Niels Ebbesens Eg efter Tegning af Olaf Krebs er offentliggjort i Illustreret Tidende den 4. Febr. 1877. Olaf Krebs oplyser følgende:

Niels Ebbesens Eg.
Tegning af Olaf Krebs. Ill. Tidende 4. Februar 1877.

Et Sagn fortæller, at Niels Ebbesen bandt sin Hest ved dette Træ, da han hin mindeværdige Morgen udmattet kom fra Randers og gik ind i den fattige Hytte for at bede om Brød. Han tilføjer: Siden Grev Frijs, Frijsenborg, har ladet Terrainet tæt ved Egen udgrave, synes Meget at tale for, at Niels Ebbesens Borg virkelig har ligget der. Ved Udgravningen er der nemlig tæt bagved Egen fundet Grunden af en solid Bygning, opført af Kampesten og store røde Mursten. Efter Grunden at dømme bestod Bygningen af et Midtparti og to fremspringende Fløje. Forholdene ere smaa, thi Huset er smalt, og Gaardspladsen mellem Fløjene kun ti Alen i Kvadrat: men selve disse Forhold føre Tanken tilbage til det 14de Aarhundrede.

En Nutidsbeskrivelse af Niels Ebbesens Eg findes i Ugens Nyheder for den 21de September 1928.

Den gamle, flere hundredeaarige Eg, der maaler 13 Alen i Omkreds, ser endnu livskraftig ud og kan se ud til endnu i nogle Hundrede Aar mere at kunne yde Læ og Skygge for de mange Besøgende, der gæster Niels Ebbesens gamle Borg. Ved Egens Rod ligger en Natursten, hvori er indhugget Navnet »Niels Ebbesen« samt Aarstallet »1340«.

Fra Juli 1857 stammer en Indberetning fra Præsten i Søften, L. Thygesen, til Theodor Hertz, trykt i Efterretninger om geistlige Embeder i Kongeriget Danmark, Aarhuus Stift 1864, S. 204. Her nævnes en ny Lokalitet, som vi endnu ikke har gjort Bekendtskab med, »Niels Ebbesens Dal«.

Ved Riis, i Udkanten af den tilstødende Skov, er tydelige Spor af en Vold og Grave, i Følge Sagnet Rester af Niels Ebbesens Borg. Paa Voldstedet findes den saakaldte Niels Ebbesens Eg, og en Dal i Nærheden kaldes endnu af Almuen: »Jepsens Dal«. (Sml. S. 137, Indberetning fra Præsten i Lading).

»Niels Jepsens Dal« omtales i en lille Notits i »Dagbladet« den 25de April 1870 i Anledning af de af Grevinde Thyra Frijs planlagte Udgravninger ved Nørreriis.

I Nærheden af Hovedgaarden Ristrup, ligger paa Grevskabet Frijsenborgs Grund en af Volde omgiven Gaard, som hedder Nørreriis. Nogle have antaget, at paa dette Sted — i hvis Nærhed der tillige findes en Dal, som af Almuen altid er bleven benævnet »Niels Jeppesens Dal« — har Niels Ebbesens Borg Nørreriis ligget, hvilket dog af Andre er blevet benægtet.

Den gamle Sognefoged Jens Spørring, f. 1839 i Norring, en solid og troværdig Mand, henlægger i sin

Meddelelse til Gaardejer Povl R. Povlsen, Tinning Vesterholm. »Niels Jepsens Dal« til Dalslugten neden for Voldstedet; men han har ikke meddelt Sagn, særlig knyttet til denne Dal. Sml. medfølgende Rids ved Gaardejer Povl R. Povlsen 1940.

O. 1890 har Gaardejer Søren Skødt i Norring meddelt Tang Kristensen, at »Niels Jepsens Dal« findes i Sabro Sogn.

Det er der, hvor Landevejen nu gaar ind omtrent i Skjellet mellem Skjoldelev Mark og Ristrup Skov. I min Drengetid gik

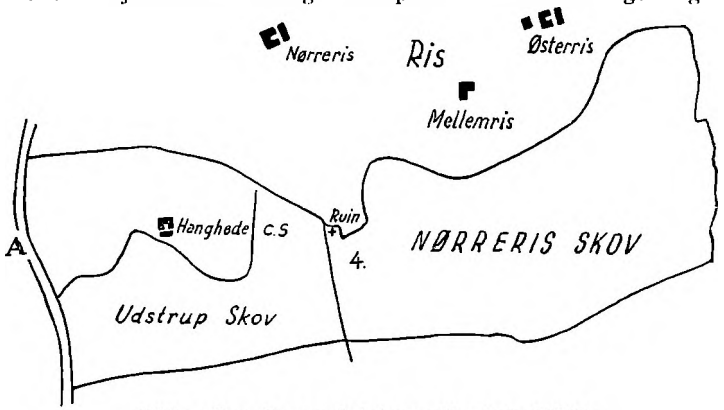

Rids efter Generalstabens Kort 1 : 20000.
4 angiver »Niels Jepsens Dal«. A, hvor Søren Skødt angiver, at den er.

Landevejen ikke ned gjennem den Dal, men i en Dal vesten for (Danske Sagn IV 1896 Nr. 125). Tang Kristensen tilføjer fra ukendt Hjemmelsmand: Der er en Historie om Oles Stald i Norring Skov og om Niels Jepsens Ridt op gjennem Dalen sønden derfor. (Da. Sagn IV Nr. 126).

Fra samme Søren Skødt i Norring meddeler Tang Kristensen et ellers ukendt Sagn om, hvorledes Niels Ebbesen bliver udspejdet af Herremanden paa Clausholm, Grev Gerts Tilhænger.

Herren paa Klavsholm havde en Karl, som var her fra Egnen, og han havde en Kjæreste i Folby. Dennes Moder laa syg, og hun selv sad og syede. Saa sendte Herren sin Karl herud for at udspejde Nils Jepsens Færd, ti Grev Gert havde

nemlig faaet Herren paa Klavsholm til at være sig til Hjælp. Karlen kom saa ridende til Huset og bandt sin Hest ved et Stakitværk, mens han gik ind. Han spurgte hende nu om, hvor mange Karle Niels Ebbesen havde. Hun svarede, at det vilde hun ikke sige ham, for nok haabede hun, at han skulde blive hendes Fæstemand, men i det Stykke betragtede hun ham som en Forrædder. I det samme rev Hesten sig løs og rendte med et Stykke af Plankeværket. Derved var deres Samtale afbrudt, ti Karlen foer ud efter Hesten, og hun raabte efter ham, at hun vilde ønske, det maatte vare længe, inden han fangede sin Hest og kunde komme tilbage til sin Herre at bringe ham Meddelelser om Niels Jepsen. (Danske Sagn IV Nr. 124).

Det vilde være interessant, om vi kunde betragte dette Sagn som et Sagn med virkelig historisk Kærne, saaledes at det skulde indeholde Minder om, at den daværende Herre paa Clausholm, Ove Nielsen Panter, 1314—48, sluttede sig til Grev Gert imod Niels Ebbesen og det jydske Selvstændighedsparti, denne tilhørte. Men den sandsynligste Forklaring er, at dette Sagn kun er et Rodskud fra den berømte Niels Ebbesens Vise, fra de Strofer, hvor Grev Gert søger at skaffe sig Underretning om Niels Ebbesens Styrke. (DgF. Nr. 156, A. Vers 10—11).

Hør du det, Niels Ebbesøn,
vil du mit Ærind bortride?
(hvor) mange Svende haver du med Dig,
der du maatt' vel paa lide?

End haver jeg 40 Karle med mig,
saadan som de ere:
hvad heller de ere flere eller færre,
end haver jeg dennem fuldkære.

Gaardejer Povl R. Povlsen oplyser, at Meddeleren, den gamle Veteran Søren Jensen Skødt, født som Husmandssøn i Skjoldelev 1841, i Aaret 1875 købte en Gaard i Norring, som han solgte nogle Aar før sin Død i 1923. Han var en stærkt royalistisk og patriotisk indstillet Mand, en velbegavet og belæst Mand, men havde en mærkelig naiv Forestilling med Hensyn til Digt og Roman, som han forestillede sig som den rene, skære Virkelighed. Povl R. Povlsen mener, at Sagnet om Klausholm-Manden nærmest stammer fra Skødts Romanlæsning, og erklærer, at han aldrig

har hørt noget om dette Sagn fra andre paa Egnen. Er nogen af Læserne i Stand til at opgive den Roman, som vitterlig maa være Søren Skødts Kilde? Eller er »Sagnet« digtet af Søren Skødt selv paa Grundlag af Folkevisen som et Rodskud af denne?

Et andet lignende Rodskud fra Niels Ebbesen-Visen, fra den berømte Strofe om den arme Kælling, der havde »ikkun to Leve, den ene gav hun Niels Ebbesen, han slog den kullede Greve«, finder vi i Arkitekt Poul Chr. Hummeluhrs lille Bog »Er Niels Ebbesen fra Norrings-Riis falden eller fangen i Kampen mod Holstenerne«? 1897, S. 13[1]).

Sagnet er stedfæstet paa Tinning Hede, og det er af Hummeluhr føjet ind i hans Fremstilling af Niels Ebbesens Historie: »For ikke at møde sine Forfølgere fra Randers, der sikkert har været i Hælene paa ham, har han ikke vendt tilbage ad Randersveien mod nord fra sit Hjem; men han maa være rejst syd og vest om Stedet gjennem de store Skovstrækninger, som dengang laa og for en Del ligger endnu, indtil han, ifølge Sagnet, paa Tinning Hede, omtrent en Mil nordvest for Norrings-Riis, fandt en ensom skovomkrandset Plet-Mose. Her kunde han da i Ro hvile sig lidt efter det sidste Døgns sjælelige og legemlige Anstrængelser, og her gav den i Visen og Sagnet omtalte taknemmelige Kone ham de sidste tvende Brød hun eiede, hvoraf Niels Ebbesen gav hende det ene tilbage »da han syntes, det var Synd, at hun intet Brød skulde have til sig selv«[2]).

[1]) Poul Chr. Hummeluhr, Hjemmelsmanden for de ypperlige Skildringer om Bondeliv i Sabro Herred og Hoveriforhold paa Frijsenborg Gods i Aarbøger for dansk Kulturhistorie for 1895, 1898 og 1900 er født i Hummeluhr, Lading Sogn, d. 20. Juli 1837 (se Aarhus Stifts Aarbøger 1937, S. 104 f.).

[2]) Et lignende »Sagn«, men ganske uden Stedfæste, anføres i H. K. Rasks Morskabslæsning 1839, S. 525, efter Adolf Fibigers Historisk Læsebog for Bondestanden 1839, S. 123: »Da det spurgtes, at Niels Ebbesøn havde slaget Grev Geert, ringedes med Kirkeklokkerne over hele Nørrejylland. Alle Jyder grebe til Vaaben for at jage Tydskerne ud af Landet. Det fortælles, at da Niels Ebbesøn en Dag havde forfulgt Fjenderne, kom han om Aftenen træt og hungrig til et lidet Huus, hvor der boede en fattig, gammel Kone. Hun havde kun to smaa Brød, men da hun hørte, at hendes Gjæst var Niels Ebbesøn, der havde dræbt den kullede Greve, deelte hun sit ringe Forraad med ham, og gav ham det ene Brød. Saa højt var han elsket, selv af de Ringeste og Fattigste, fordi han havde reddet Landet«. (Sml. Thiele Danm. Folkesagn 1843 I, S. 42).

Ganske morsom er hans Karakteristik i lige nævnte Arbejde (S 3) af Folby-Befolkningens Forhold til Niels Ebbesen-Overleveringen.

Indtil for omtrent 100 Aar siden var alle enige med Beboerne i Omegnen af Norrings-Riis i Sabro Herred om at betegne som hans Hjemstavn denne Plads, hvor der laa en Bondegaard, der benævnedes Riis-Hovgaard, tæt op til et Voldsted, der af Beboerne blev kaldet Volden eller Niels Ebbesens Høi, paa hvilken den store Kæmpeeg, der bærer Niels Ebbesens Navn, kneiste. Efter Hummeluhrs ganske fejlagtige Mening var Pastor Funch i Roum Ophavsmand til Henførelsen af Niels Ebbesens Hjem til Nørris i Roum. »Den Antagelse, at Niels Ebbesen skulde være uddraget fra Nørris i Roum Sogn for at fælde Greven, fik da en Del Tilhængere, og da Navnet havde nogen Lighed med Norrings-Riis i Folby Sogn, blev Niels Ebbesens Borgruin af alle Oplyste kaldet Nørreriis, uagtet Folkevisen benævner Stedet Noringsriis, og Beboerne i Omegnen aldrig før havde kjendt hint Navn til Stedet, hvorimod Folkevisens Navn har været det af Øvrigheden i de stedlige Dokumenter anvendte. Det er en Selvfølge, at denne Pastor Funchs Meddelelse vakte den største Opsigt, og den fremavlede en Tvivl om Rigtigheden af det hidtil antagne. Men blandt Befolkningen i Omegnen af »Niels Ebbesens Eg«, fik Tvivlen intet Indpas; med usvækket Freidighed holdt den paa det nedarvede Sagn i al dets Enfoldighed og talte om Grev Geerts Tyranni og Voldsgjerninger, tillige med Niels Ebbesens Heltedaad med en Begeistring, som om det kunde have været dens egne Oplevelser.

Gaardejer Povl R. Povlsen har 1929 meddelt Dansk Folkemindesamling et lille pudsigt Træk, der viser, hvorledes Niels Ebbesen stadig beskæftiger Folks Fantasi i denne Egn.

I et Selskab kom Samtalen engang til at dreje sig om, hvorvidt Niels Ebbesen nu ogsaa virkelig havde boet paa det nærliggende Nørreriis eller ej. Møller Baastrup, der ejede Norring Mølle fra 1875 til 1905, og som til Tider kunde være en stor Skælm, fortalte da ganske lunt og troværdigt, at han engang paa Møllens Loft havde fundet en ældgammel Møllebog, og deri fundet, at Niels Ebbesen stod som Skyldner for to Skæpper Gryn — et uomtvisteligt Bevis for, at han havde boet paa Nørreriis, og, saa utroligt det end lyder, Tilhørerne tog hans Ord for Alvor og troede derpaa. (Meddelt af Mølleejer V. Worm, Norring Mølle).

Vi har endnu nogle Optegnelser fra Højskoleelever til Anders Uhrskov, Hillerød, fra de allersidste Aar. mest handlende om Niels Ebbesens Eg. Vi nøjes med Uddrag af disse Optegnelser.

Søren Nielsen i Søften-Folby Kommune fortæller, at da Niels Ebbesen kom fra Randers, efter at han havde undsagt Grev Gert, bandt han sin Hest ved den unge Eg paa Volden, mens han var inde at tale med sin Hustru.

Arne Hegelund, der vistnok er fra Harlev, fortæller 17/3 1924, at Niels Ebbesen bandt sin Hest ved Egen, da han kom fra Randers og havde dræbt den kullede Greve. Men et andet Sagn fortæller, at Niels Ebbesen plantede Egen, da hans ældste Søn blev født (Forvanskning af Digttrækket hos Ingemann om Niels Ebbesens Fader, der planter Egen ved Niels' Fødsel).

Hilma Jacobsen i Vitten fortæller, at denne Eg var den, Niels Ebbesen bandt hans Hest til, mens han holdt Hvil, da han red ud til Randers og slog den kullede Greve. Hvert Aar Pinsedag er der stor Fest derovre, og særlig Omegnens Ungdom valfarter derhen.

Den smukkeste og værdifuldeste Optegnelse fra denne Højskoleungdom hidrører fra Mary Christensen, Hovmarken, over Hinnerup St. Den har Berøring med Povl R. Povlsens Fortælling om Egen, der blev reddet fra Brand 1842.

I Riis Skov staar der en gammel Eg, som kaldes Niels Ebbesens Eg, og skygger over et rundt Voldsted, den staar knudret og stærk med sine mægtige Grene og vældige Stamme stærkt trængt af Bøgene, der staar rundt om den. Den staar nu med grønne Blade; men før den faar dem, skulde man tro, at den var gaaet ud, den er nemlig meget gammel, og har efter Sagnet staaet der, siden Niels Ebbesen boede paa Nørreris, det er paa hans Bopæl, at den staar. For omkring hundrede Aar siden brændte Gaarden Nørreris, og der var ogsaa Ild i Egen, den blev imidlertid slukket paa Grev Frijs egen Befaling; men i mange Aar var den tør og uden Blade, saa et Foraar begyndte den at grønnes paany, og det har den gjort hvert Aar siden. Naar man staar ved Egen i den smukke Bøgeskov og ser paa Jordbunden, som endnu tydeligt viser Spor af Datidens Befæstningsanlæg, drages Tankerne uvilkaarligt tilbage til den Tid, da Ebbesen færdedes i Jylland, det var en mørk og lovløs Tid, men en Mand bragte Gry, og man nynner med Digteren:

Forgangen er siden fem Hundrede Aar
i Lyst og Nød
end Dannebrog vajer, og Danmark staar
i Aftenrød.
Flokkes nu alle smaa Fugle i Lunden!
Nu er til Sang om Niels Ebbesen Stunden.
Lad Tyskerne græde for Danmark.

En Udløber fra Norringris-Sagnet har vi antagelig i Floes, Virring Sogn.

Højskolelærlingen Maren Hermansen i Floes fortæller, at der i Floes Skov staar en meget gammel Eg, saa tyk, at der skal fire voksne Mennesker til at spænde om den. Paa dens ene Side er der et Hul i Barken, og man kan se, at der sidder en Jernkile ind i Stammen. Der siges, at ved den har Niels Ebbesen bundet sin Hest, mens han gik ind til Randers og dræbte den kullede Greve. Vi har naturligvis atter et Rodskud af Niels Ebbesenvisen af den Strofe, hvor de binder Hestene i Fruerlund syd for Randers Bro. (DgF. Nr. 156 A., V. 41).

Saa red de til Fruerlund,
der bunde de deres Heste:
saa ginge de i Randers ind,
Greve Gert hannem vilde de gæste.

I Randers Dagblad for 7. Juni 1938 fortælles der om »Ungdomssammenkomst ved »Niels Ebbesens Eg«.

Som en gammel Tradition, der har været fulgt saa længe nogen kan huske tilbage, samles hvert Aar paa Pinsedags Aften mange Mennesker i Skoven ved »Niels Ebbesens Eg«. Omegnens Ungdom tilligemed en Del af de Ældre havde ogsaa i Aar indfundet sig i stort Tal i Skoven, og der rørte sig i den stille, lune Sommeraften et muntert Folkeliv »ved Egen«. Det er det ejendommelige ved denne Sammenkomst, at ingen træffer noget Arrangement til »Festen«s Afholdelse, ingen søger Tilladelse, der optræder ingen Talere, og ingen Gøglere indfinder sig. Men Ungdommen indfinder sig alligevel, vel kaldt af den ubevidste Magt, der ligger i den fra Fædrene nedarvede Tradition, at Pinsedags Aften samles Egnens Ungdom »ved Egen«.

Sædvanlig plejer der paa Pladsen at være et Par Karle, der giver Musik paa Harmonika, og hvortil de Unge saa træder Dansen paa den grusbelagte Danseplads, men i Aar blev man skuffet i saa Henseende, idet der ingen Musik havde indfundet sig; derimod havde en Pølsemager og en Ismand indfundet sig, og de havde begge rivende Afsætning paa deres Produkter.

Vi har allerede antydet, at man i Rinds Herred opfatter snart Gaarden Nørris i Roum, snart det saakaldte Brattingsborg Voldsted i Klejtrup, som Niels Ebbesens Hjem, og vi skal i al Korthed gøre Rede for, hvorledes det forholder sig med disse efter vor Mening ganske uægte »Sagn«.

Ældst er Gisningen, at Voldstedet Vest for Klejtrup Sø 1) er = Folkevisernes Brattingsborg og 2) er = Niels Ebbesens Borg. Ingen af disse Gisninger har mindste Hold i Virkeligheden. Disse Gisninger fremsættes i det bekendte Skrift »Rinds Herreds Krønike«, forfattet omkring 1740 af Herredsfogden Chr. Sørensen Testrup

(Ny kgl. Saml. 756 c. i Kv.), udgivet i Uddrag af Oluf Nielsen i Samlinger til Jydsk Historie og Topografi I—II, hvor det I, S. 351 hedder:

Klejtrup Sogn. Derudi er beliggende det gamle Slot eller faste Borg i Siden af Søen, hvilket Niels Ebbesen, som ihjelslog den kullede Greve i Randers, skal have ejet saavelsom Randers Slot, som da kaldtes Randelsborg. Der fortælles ellers, at samme Slot skulde have været kaldt Brattingsborg, og at den bekendte Vise, som lyder saaledes: »De var syv og syvsindstyve, der de drog ud fra Hald, og der de kom til Brattingsborg, der slog de deres Tjald« o. s. v., skulde være digtet om et Krigstog i gamle Dage fra Hald Slot synden Viborg og hertil...

Christen S. Testrup var født paa Testrupgaard $^{29}/_{9}$ 1685, altsaa i ret betydelig Afstand fra Klejtrup, men han nævner, at han i sin Barndom har kendt en dansk Sjælemesse, som en Del af de gamle Folk i Sognet kunde udenad, men da Præsten i Hersom, Hr. Jesper Rønneberg (Præst fra 1686 til 1722) ikke kunde lide, at de sang den, er den gaaet i Glemme, saa han ved megen Efterforskning ikke nu (1740) har kunnet finde nogen, der kunde den. Hvem der saa er Testrups Hjemmelsmand, eller han, som rimeligt er, selv har hittet paa det, vandt hans Gisning ganske ufortjent Tiltro, bl. a. af B. S. Ingemann. Hans de Hofman føjer den nye Gisning til, at Hvitfelds Nørreris er identisk med Nørris i Roum, og han kombinerer de to Gisninger paa den Maade, at Niels Ebbesen drager ud fra sit Hjem Nørris i Roum til Drabet i Randers, og at han efter Drabet søger Tilflugt paa Klejtrupgaard, som han opfatter som identisk med Folkevisernes Brattingsborg ligesom Testrup. Hans de Hofmans Fremstilling er trykt i Danske Fundationer 1758, III, S. 386, sml. Danmarks gamle Folkeviser III, S. 491. Hofman opfatter fejlagtig Nørris som liggende i Klejtrup Sogn.

Forestillingen om, at Niels Ebbesen har boet paa Borgen i Klejtrup Sø, har øvet stærk Indflydelse paa den rige, i sig selv saa interessante Sagnoverlevering, der er knyttet til Klejtrupgaard. Jeg nøjes med et enkelt, særligt interessant Vidnesbyrd, optegnet af Fysikus Ulrich i Tønder 1854, der i Aarene 1842—54 var

Læge i Hobro, til Svend Grundtvig og tidligere trykt i Gamle danske Minder I 1854, Nr. 235.

Slottet eller rettere Gaarden, som har ligget her, skal Niels Ebbesen have ejet. Her, sagde en gammel Husmand, var det, de syvogsyvsindstyve droge til, da de droge ud fra Hald, og paa det ligeoverfor liggende Bratbjærg, som det endnu kaldes, opsloge de deres Tjald, og de belejrede Borgen længe og vare nær ved at udhungre den.

Et skikkeligt, hjemligt Bratbjærg Øst for Klejtrup Sø er altsaa af Testrup blevet tolket som identisk med Folkevisens Brattingsborg!

Præsten i Tostrup og Roum i Aarene 1838—49, J. Chr. V. Funch, var en ivrig Tilhænger af Gisningen Nørris i Roum = Hvitfelds Nørreris. Han har før 1849, da han var kommet til Brøndum i Salling fra Tostrup-Roum, fortalt ligenævnte Læge Ulrich i Hobro om Gaarden Nørris i Roum, og denne har nogle Aar senere, 4/7 1854, sendt Optegnelse derom til Svend Grundtvig.

En lille Mil nordvest for Klejtrup Slot, ligger Nørris, Roum Sogn, som i gamle Dage har været en stor Gaard, hvortil hørte megen Ejendom. Bakkestrøgene der omkring ere endnu begroede med meget Egekrat. Ved Gaarden fandtes endnu for faa Aar siden en med hugne Stene lagt Grundvold til en større Bygning, som en Hestestald, men langt anderledes og større, end den der i Egnen plejer at være til en almindelig Bondedegaard; ligesaa fandtes en meget vel sat og muret Brønd, og til Gaarden ligger en Toft, som kaldes Fruens Abildgaard. Somme mene, at det ogsaa har været Niels Ebbesens Borg og maaske hans Hovedejendom; nu er det kun en ringe Bondegaard, og det meste af dens Ejendom ligger i Kjær og Hede. (Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder I 1854, S. 192).

Samme Pastor Funch har i 1847 meddelt Professor Fr. Hammerich, at »i Roum Sogn ligger nu en Bondegaard, der hedder Nørris, og hvilken ældre Bonde man vil spørge om, hvorfor denne Gaard har dette Navn, vil strax svare: den har tilhørt Niels Ebbesen, og derfra red han ud med sine tolv Svende og dræbte den tydske Greve i Randers. Men dette er rigtignok det eneste, man veed at fortælle om ham«. (Danmarks gamle Folkeviser III, S. 492).

Hvor værdiløs Gisningen Nørris i Roum = Hvitfelds Nørreris = Niels Ebbesens virkelig Borg er, har Naturmaler, Antikvar Rasmus H. Kruse paa Fur afsløret. Kruse, der var saa overbevist en Tilhænger af Niels Ebbesens Hjemhørighed paa Brattingsborg i Klej-

trup, oplyser nemlig følgende i sit utrykte Skrift »Endnu et lille Bidrag til Niels Ebbesens Historie 1871« (Ny kgl. Saml. Nr. 415 f. Fol.):

> . . . Den lærde Suhm samt Kancelliraad Olsen i Randers (Niels Ebbesens Biograf 1839) har ikke havt local Kundskaber om Gaarden Nørriis i Roum, ellers vilde de ikke have antaget, at det var dette Nørriis Ebbesen skrev sig til. Vel er det sandt, at Tiden i 500 Aar forandrer meget, men at saa betydelig Ejendom som bemeldte Nørreriis maa antages at have været, saa ganske skulde være tilintetgjort, at ikke engang Volde, Grave eller Tomten af en Borgplads skulde findes i Nærheden eller Omegnen, især i denne lyngbegroede og lidet beboede Egn af Landet, kan neppe tænkes mueligt.

Hvad Rasmus H. Kruse anfører til Støtte for sin egen Opfattelse, at Klejtrup er Niels Ebbesens Hjemsted, er væsentlig kun, at en saa mægtig Mand maa have haft en virkelig Borg, og at denne Borg maa have ligget nær ved Hald. Begge disse Betingelser gælder jo lige saa vel Niels Ebbesens Borg Norringris i Folby, Ris Hovgaard, som den kaldes i den grundlæggende Sagnoptegnelse fra 1623. Vi maa da stille Problemet saaledes: Vi kan med Sikkerhed bortelimine re Mulighederne Nørris i Roum og Klejtrup Voldsted. Det er rene Hypoteser uden reelt Virkelighedsgrundlag som Niels Ebbesens Hjemsted.

Tilbage er saa Folby Sogns Overlevering, der fra 1623 til Nutiden hævder Norringris eller Ris Hovgaard, som Niels Ebbesens Hjemsted. Navnet Norringris kan genfindes baade i Niels Ebbesens Visens Noriinsris og i Arild Hvitfelds Nørreris, idet et yngre *Nørringris*[1]) udenfor sin Hjemstavn let opfattes som et *Nørreris*. Hvitfeld har desværre ingen Antydninger vedrørende »Nørreris« Beliggenhed. En anden Forvanskning af Bynavnet »Norring« har Svend Grundtvig med stor Skarpsindighed paavist i nogle senere, ganske uægte Strofer af Niels Ebbesensvisens Opskrift B. Det hedder her (Vers 60):

---

[1]) Trap 4. Udg. VII, S. 196, oplyser, at Norring 1319 blev skrevet Noringh, i 1448 Nøringh; altsaa stemmende med Lydudviklingen Norringris til Nørringris og siden til Nørreris.

Niels Ebbesen for af Landet
til Norge monne han ride,
det vil jeg for Sandhed sige,
han havde forvundet sin Kvide.

Digteren af denne og et Par lignende slette Strofer, der strider mod den gamle Vises Idé, at Niels hellere vil vove det yderste at fælde Grev Gert frem for at rømme sit Fædreland, har opfattet en Linie i det gamle Digt: »til Norring monne han ride«, saaledes at Meningen var »til Norrig monne han ride«, og har ud fra denne Misforstaaelse imod al historisk og folkepoetisk Virkelighed »digtet« om Niels Ebbesens senere idylliske Liv i Norge med Hustru og Børn saa smaa.

Vi vender tilbage til Optegnelsen fra 1623, den afgørende Sagnoptegnelse af alle de mange Optegnelser fra Folby Sogn. Prøv at læse den sammen med Testrups Optegnelse af 1740 vedrørende Voldstedet i Klejtrup og faa derved et Indtryk af, hvor ærlig og reel den er. Bønderne i Folby Sogn 1623 har, ikke som Testrup, nogen litterær Viden, de ved ikke, at Folkevisen taler om Niels Ebbesen, mens deres gamle Forfædre i deres Hjærtes Troskyld taler om Niels Jepsen, det samme Navn, der er bevaret op imod Nutiden i Stednavnet Niels Jepsens Dal. De ved ikke, at Folkevisen taler om Norinsris, altsaa Norringsris, de hævder, at Niels Jepsens Gaard hedder Ris Hovgaard. De ved ikke heller, at Arild Hvitfeld kalder Niels Ebbesens Hjemgaard for Nørreris, de udpeger Ris Hovgaard i Norring som Niels Jepsens Gaard, og de har aldrig glemt, at Niels Jepsen ihjelslog Grev Gert i Randers. Vi kunde have ønsket, at Pastor Rasmus Samsing 1623 havde optegnet langt mere om de paa den Tid levende Sagn om Niels Ebbesen og Grev Gert, saaledes som hans Kaldsfælle paa Helgenæs samtidig optegnede Sagnene om Marsk Stig til Ole Worm, men vi maa være taknemmelige for, at Samsing har optegnet selve Grundlaget for Egnens daværende Sagnoverlevering, at Ris Hovgaard i Norring var Niels »Jepsens« Hjem. Vi har set, at Sagnets Vidnesbyrd ikke strider mod, men er i fuld Harmoni med den ældste

samtidige Kilde, Jyske Krønike, der opfatter Niels Ebbesens som boende Syd for Randers, Syd for Randers Bro. Det samme gælder Folkevisen om Niels Ebbesen, som ikke kan faa noget mere passende Hjemsted end netop Ris Hovgaard i Norring = Norringris til sin store Helt Niels Ebbesen, Danmarks Redningsmand i den dybeste Nød. Vi har derfor to Muligheder, enten er Norringris = Ris Hovgaard i Folby Sogn Niels Ebbesens historiske Hjemsted, eller vi maa indrømme for os selv, at vi ved ikke andet om Niels Ebbesens Hjemsted, end hvad Jyske Krønike indirekte fortæller, at Niels Ebbesens Gaard maa ligge Syd for Randers, Syd for Randers Bro. Med Svend Grundtvig og Kr. Erslev vælger jeg at tro paa den første Mulighed, at Ris Hovgaard i Norring = Norring Ris i Folby Sogn er Niels Ebbesens Hjemgaard, og at det er fra denne Gaard, at Niels Ebbesen er draget ud for at fuldbyrde sin historiske Daad, Grev Gerts Drab i Randers, i de tidlige Morgentimer den 1ste April 1340.

Niels Ebbesens Eg.
Efter Kobberstik af Edv. Storch og H. Grosch 1811.

Realregister

til

Aarhus Bys Skøde- og Panteprotokoller 1683—93,

udarbejdet paa Grundlag af Skøde- og Panteprotokollerne og beslægtede Arkivalier.

Af C. J. T. Thomsen.

(Fortsat).

Enhver Udstykning eller Sammenlægning nødvendiggør en Ændring baade af Matrikulen og Matrikulskortet.

Det ældste Matrikulskort over Aarhus Bys Markjorder (i det følgende betegnet (M. M.)) skriver sig fra Aarene 1841 og 1842, altsaa fra den Tid, da Ophævelsen af Markfællesskabet fandt Sted — se Hoffmeyer I, S. 202 —, og det ældste Matrikulskort over Bygrunden (i det følgende betegnet (M. B.)) fra Aarene 1864 og 1865.

En Gengivelse af (M. M.) findes bl. a. i Købstadmuseet Den gamle By, — hvor Originalkortet er, har jeg ikke kunnet finde ud af. De 4 Planer, hvoraf (M. B.) bestaar, findes i Matrikulskontorets Arkiv, og ved Imødekommenhed fra Arkivets og det kongelige Biblioteks Side, en Imødekommenhed, jeg herved bringer begge Institutioner min hjerteligste Tak for, ser jeg mig i Stand til at lade en Gengivelse af disse 4 Planer ledsage denne Artikel.

Sammenligner man Grænselinien mellem Bygrunden og Markjorderne fra (M. M.) og (M. B.), ser man, at nogle Parceller af Markjorderne er henlagt under Bygrunden mellem 1842 og 1864, og overfører

man Linien fra (M. M.) til (M. B.) kan man se, hvilke Ejendomme det er, der har erholdt Tilvækst. Det ældste førte Realregister viser, naar Sammenlægningerne har fundet Sted.

Op til Ejendommen Nr. 161 i G. T. 1682 stødte en Have, der i G. T. 1737 kaldes Karen Clemmensdatters Have. Her opførtes før 1717 en Vaaning, se Hübertz III, S. 358, Ejendom Nr. 48. Disse 2 Ejendomme synes at være sammenlagte før 1745, idet den paa Grunden opførte Bygning ud mod Gaden bærer dette Aarstal.

Ejeren af den samlede Ejendom købte i 1851 en Parcel af Rytterhaven, Parcel Nr. 40 b af Aarhus Købstads Markjorder; hans Skøde er dateret $^5/_9$ 1851 og l. 11. s. M., se Sk. & P. Pr. XIV, Bl. 62.

Af disse 3 Bestanddele er Nr. 948 i vor nuværende Matrikul opstaaet. Det er den eneste af de i nedenstaaende Oversigt medtagne Ejendomme, der har erholdt Tilvækst fra (M. M.) mellem 1842 og 1864.

Som omtalt i Indledningen kan de fleste Ejendomme i vor nuværende Matrikul føres tilbage til 1829 ved Hjælp af det ældste førte Realregister, og i den bevarede Grundtakstliste fra 1829 (i det følgende betegnet G. T. 1829) har Ejendommene samme Løbe-Numre som i Realregistret.

Mange af Ejendommene i G. T. 1829 lader sig ved Hjælp af de bevarede Grundtakstlister fra de mellemliggende Aar føre tilbage til G. T. 1682, og ikke faa af dem har samme Grundtakst i 1829 som i 1682.

Da der ikke har fundet nogen generel Ændring af Grundtaksten Sted i det mellemliggende Tidsrum, og da Gadernes Bredde og Ejendommenes Byggelinier heller ikke kan antages at være undergaaet nogen Ændring mellem 1682 og 1865, maa disse Ejendomme have samme Areal i 1865 som i 1682, med mindre der har fundet Udstykninger Sted uden Fordeling af Grundtaksten, en Mulighed man ikke kan se bort fra, jævnfør den i Indledningen i Note 1 omtalte Plakat af 19. Marts 1790.

Hvor en Ejendoms Grundtakst i Tidens Løb er undergaaet Ændringer, kan det skyldes Udstykninger,

det kan ogsaa, som i Indledningen omtalt, skyldes Byggeforetagender, endelig kan det ogsaa skyldes Afskrivningsfejl. Af disse er der sikkert ikke saa faa, da der — i hvert Fald fra og med Aar 1741 — hvert Aar synes at være udfærdiget en ny Grundtakstliste. Hertil kommer, at man allerede før 1730 ophørte med at have G. T. 1682 tilstede, naar man udfærdigede disse Lister. Følgen heraf var bl. a., at man ved Affattelsen af G. T. 1737 fejlagtig gik ud fra, at G. T. 1682s Totalbeløb var 7321 Rdlr. 5 ℔ 12 ß, medens det jo som tidligere anført var 7227 Rdlr. 3 ℔. G. T. 1737s Totalbeløb er 8167 Rdlr. 3 ℔ 14 ß. Stigningen er altsaa 939 Rdlr. 14 ß og ikke, som i G. T. 1737 anført, 845 Rdlr. 4 ℔ 3 ß. Det er derfor sandsynligvis en yngre Grundtakst end G. T. 1682, der er benyttet ved Udfærdigelsen af G. T. 1737.

I G. T. 1737 findes der indført en Fortegnelse over de Ændringer i og Tilføjelser til Grundtaksten, der har fundet Sted mellem det Tidspunkt, da den Grundtakstliste, der er benyttet ved Udfærdigelsen af G. T. 1737, og det Tidspunkt, da G. T. 1737 blev udfærdiget.

Denne Listes Totalbeløb udgør, som nævnt, 845 Rdlr. 4 ℔ 3 ß.

En kongelig Forordning af $^{19}/_{12}$ 1692, tinglæst $^{12}/_{1}$ 1693, se T. 1689/93, Bl. 278 b, indeholder Forbud »paa øde Bygningsplads ud til Gaden i Købstæderne udi Danmark til Haver at lade indrette«.

De fleste Tilføjelser til Grundtaksten skyldes sikkert dette Forbud.

Af det anførte fremgaar det, at nedenstaaende Oversigt paa mange Punkter bygger paa et Skøn. Mange Tvivlspørgsmaal vil falde bort, naar det af mig udarbejdede Realregister er ført frem til 1829. Jeg skal oplyse dette gennem et Eksempel.

Den $^{19}/_{9}$ 1639, se G. Bl. 80 b, skødede Christoffer Jensen Stenhugger i Hoved, Løjtnant i Skanderborg Len, til Hr. Christen Nielsen, Præst i Hornslet, to ham tilhørende Gaarde, der tilforn havde tilhørt (B), Jens Stenhugger. Ejendommene siges at ligge paa Vestergade østen til Thomas Olufsens Gaard og vesten til Jørgen Pinds Gaard og at strække sig med hos-

liggende Have ved Gaarden fra Gaden og til Aarhus Aa.

Af en Pakke bevarede Skatte-Mandtal i Landsarkivet i Viborg — Aarhus Raadstuearkiv, Løbe-Nr. 579, Forskellige Skatter 1612—65 — fremgaar det, at Maren Stenhuggers har betalt Skat af Ejendommene fra 1612 til 1625 og Christoffer Jensen Stenhugger fra 1628. (B). Jens Stenhugger synes saaledes at være død før 1612 og Enken Maren Stenhuggers mellem 1625 og 1628.

Ejendommene har i G. T. 1682 Løbe-Numrene 319 og 320 og betegnes i 1827 under et som Vestergade Nr. 73. Den samlede Grundtakst var i 1827 som i 1682 $47^1/_3$ Rdlr. Alle Ejerskifter mellem 1639 og 1827 har jeg fundet omtalt i de i Indledningen nævnte Protokoller, og i intet af disse Dokumenter omtales der nogen Udstykning.

I 1827 lod den daværende Ejer, der tillige ejede Naboejendommen mod Vest, Nr. 72, Ejendommen udstykke i 2 Parceller, i det følgende betegnede som 73 a og 73 b. 73 a, nu Matr. Nr. 396, afhændede han ved K. K., dat. $^{24}/_8$, l. $^6/_{11}$ 1827, se Sk. & P.-Pr. X, Bl. 837—39, og Sk., dat. $^{12}/_1$, l. $^{14}/_1$ 1829, se Sk. og P.-Pr. XI, Bl. 87, medens han selv beholdt 73 b.

I Købekontrakten siges 73 b at bestaa af den Have, der oprindelig har hørt til Gaarden, samt af hele Baghuset, bestaaende af 9 Fag Bindingsværk, saaledes at Skellet bliver 6 Alen forbi Sukkerraffinaderiets Bygning, som vender ud til Gaarden.

Derimod henlagdes den til Aaen førende Gang, der skulde være mindst $2^1/_2$ Alen bred, under 73 a. I Skødet siges det, at 73 b i Følge Landinspektørens Opmaaling har et Areal af 2797 □ Alen.

Trækker man paa Matrikulskortet en ret Linie fra det Punkt paa Vestergade, hvor Matr. Nr. 396 og 397 mødes, ned til Aaen, idet man lader den følge Grænselinien mellem 396 og 397, til denne drejer mod Øst, vil den Del af 397, der ligger øst for denne Linie, sikkert have et Areal paa 2797 □ Alen og maa i saa Fald antages at være identisk med 73 b.

Ved Udarbejdelsen af nedenstaaende Oversigt har jeg benyttet Grundtakstlisterne fra Aarene 1737, 1741,

1743, 1755, 1765, 1775, 1785, 1797, 1805, 1815, 1820, 1825 og 1829. Den første af disse Grundtakstlister findes i Aarhus Stiftamts Arkiv i Landsarkivet i Viborg, se Hübertz III, S. 191, de øvrige i Kæmnerkontorets herværende Arkiv.

I Kolonne 1 er Ejendommene betegnede med deres Løbe-Nummer i G. T. 1682. De Ejendomme, der senere ere optagne i Grundtaksten, ere betegnede med deres Løbe-Nummer i G. T. 1737 i ( ).

I Kolonne 2 findes anført Ejendommenes Grundtakst i 1682.

I Kolonne 3 findes anført de Ændringer og Tilføjelser til G. T. 1682, der fremgaar af G. T. 1737, i det Omfang, det har været mig muligt at identificere de paagældende Ejendomme i G. T. 1737 med Ejendomme i G. T. 1682.

I Kolonne 4 findes anført nogle Oplysninger om enkelte Ejendomme.

I Kolonne 5 findes anført Ejendommenes Grundtakst i 1829.

I Kolonne 6 findes anført Ejendommenes Løbe-Numre i G. T. 1829 og i det ældste førte Realregister.

Endelig findes i Kolonne 7 anført Ejendommenes Løbe-Numre i den nugældende Matrikul.

Nogle af Ejendommene er i Kolonne 1 betegnede med *.

Vedrørende disse Ejendomme findes der i det af mig udarbejdede Realregister anført Dokumenter, der indeholder Maalsangivelser.

Kannikegade paa den nordre Side at regne øster paa.

1	25		G. T. 1825: + 4 Rdr. 80 ß.	39 40	1	a.	751
2	37½					b.	750
8	4⅙					c.	777
9	4					d.	778
				36 08	2		752
				2 64	12		756
				4 26	13		757
3	37½		Resten af denne Ejendom er henlagt under 454.	4 26	14		758
				5 32	15		759
				3 40	16		760
4	1⅔	15		16 64	17		761
5	15		Henlagt under 454.				

Kannikegade paa den søndre Side at regne øster paa.

6	10			6 24	5	776
				6 48	6	775
7*	$2^2/_3$		Henlagt under 455.			
8	$4^1/_6$		Se efter 2.			
9*	4		Se efter 2.			
10	4					779
11	3			37 00	7	780
12	30					781
201			Et Areal heraf med G. T.	5 48	301	
				4 35	18	782
13	$12^1/_2$			2 36	19	783
				5 72	20	784
14	$12^1/_2$			34 16	315	785
211	$21^2/_3$					
15	$33^1/_3$			31 32	21	786
						787

Ved Mindet paa den nordre Side af Aaen at regne nord paa.

16	$7^1/_2$			15 00	23	828
17	$7^1/_2$					
				3 33	24	829
				3 33	25	830
18	$20^5/_6$			5 55	26	831
19	10			4 44	27	832
				5 55	28	833
				4 44	29	834
20	$13^1/_3$			13 22	30	835
21	$20^5/_6$			20 80	31	836
22	$11^2/_3$			11 64	32	837
23	$16^2/_3$			16 64	34	839
						840
24	16			16 00	33	838
25	$21^2/_3$			21 64	35	841
26	$21^2/_3$			21 64	36	842
						843
27	$16^2/_3$					
28	$4^1/_6$			40 80	37	844
29	8	12			38	845
30	$18^1/_3$			18 32	39	846
				25 54	40	847
31	$38^1/_3$			11 74	41	848
32	$23^1/_3$			24 32	42	849
33	$29^1/_6$			27 68	43	850
						855
				6 16	44	851
(68-74)		11-4-4	7 Boder i Strandstræde.	2 29	45	852
				2 01	46	853
				3 26	47	854

Mejlgade paa den østre Side.

Latinskolen.						48	
34*	$8^1/_3$					49	856
35	$3^1/_3$				25 00		
36	$13^1/_3$						
37	25				25 00	50	857
					16 23	51	858
38	$58^1/_3$				20 54	52	859
					21 35	53	860
39	$6^2/_3$				6 16	54	861
40	$5^1/_3$		G. T. 1825: + 0 Rdl. 80 ß.		6 64	55	862
41	$8^1/_3$				8 32	56	863
42	5				5 00	57	864
43	$28^1/_3$				28 32	58	865
44	15				16 64	59	866
45	$4^1/_3$				8 32	60	867
46	$^2/_3$				24 72	61	868
47	$6^2/_3$	8			10 43	62 a	868
48	2					b	869
49	$9^1/_6$						
50	$8^1/_3$				8 32	63	870
					16 00	64	872
51	35				19 00	65	873
52	8				5 00	66	874
53	5				12 14	67	875
54	15				10 82	68	876
					9 64	69	877
55 a	40				12 00	70	878
b	$22^1/_2$				22 48	71	879
56	$30^5/_6$				30 80	72	880
57	$41^2/_3$				41 64	73	881
58	$33^1/_3$				33 16	74	882
59	$26^2/_3$				26 64	75	883

Borrebækken.

					3 59	76	884
					2 15	77	885
					3 16	78	886
					1 56	79	888
60	20				1 56	80	889
					1 56	81	890
					3 16	82	891
					1 56	83	892
					1 56	84	
					16 77	85	894
					4 62	86	895
							896
61	$46^5/_6$				$1\ 76^1/_3$	87	897
					$1\ 76^1/_3$	88	898
					$1\ 76^1/_3$	89	899
					8 22	90	900

Havgyden.

						91	901
62	29 1/6			30 70			902
63	8					92	903
				13 10		93	904
(161)		9					905
64	18			50 00		94	906
65	15						907
66	7			15 64		95	908
67	16 2/3						
68*	41 2/3			33 64		96	909
69	16 2/3		I G. T. 1737 opgives Ej. 70'	51 00		97	910
70	8 1/3	25	G. T. i 1682 til 9 1/3 Rdlr.			98	

Udenfor Mejlgade paa den østre Side.

71	1		Havde i 1737 samme Ejer			
72	1		som 73-76, er derfor formentlig henlagt under denne Ejendom.			
73	1 1/3		I G. T. 1737 opgives Ej. 73	34 08	99	911
74	2/3	20-1-	-76s samlede G.l. i 1682			
75	1/2	8	til 3 1/3 Rdlr.			
76	2/3					

Udenfor Mejlgade paa den vestre Side.

77	1					
78	1 1/2		?			912
79	1/2					
80	2/3	18-4-8	I G. T. 1737 opgives Ejendommens G. T. i 1682 til 1 1/6 Rdlr.	19 88	101	913
					102	914
					103	915
					104	
81	1/2	3-4-0		13 32	105	916
					106	
					107	917

Mejlgade paa den vestre Side.

82	8 2/3		8 76	108	918
83	7 1/2		3 64	109	919
84	9 1/8		2 48	110	920
			4 33	111	921
			5 59	112	922

85	9 1/3			2 32	113 b.	923
				2 00	113 a.	
				5 00	114	924
86	3 1/3			45 00	115	
87	42 1/2				116	
				3 70	117	925
				4 36	118	926
				3 49	119	927*)
88	32 1/2		* Med Andel i 930.	2 00	120	
				2 95	121	928*) 929*)
				9 24	171	931
				7 16	170	932

Fægyden ved Mejlgade.

89	16 2/3					
(191)		7		25 24	169	932
92	2 2/3					
(192)		50		50 00	168	933
				2 32	178	1005
				1 16	177	1006
90	25			1 72	176	1007
				1 16	175	1008
				1 72	174	1009
				16 80	173	1010
91	4			4 00	172	1011
92	se foran eft. (191)					

Fremdeles paa Mejlgade paa den vestre Side.

				25 61	122	1012
93	17 1/2			4 25	123	
94	16 1/3			3 50	124	1013
				2 48	125	

Borrebækken.

95	33 1/3			33 32	126	1014
96	25 5/6			17 32	127	1015
				8 16	128	1016
97	16 2/3			16 64	129	1017
98	13 1/3			13 32	130	1018

Snævringen.

99	21 2/3			21 64	131	1019
100	46 2/3			36 00	132	1020
101	20 5/6			6 00	133	1021
102	8 1/3			41 32	134	1022
103	16 2/3			8 32	135	2023

104	19 1/6			19 16	136	1024
105	15			13 48	137	1025
				1 48	138	1026
106	10			5 00	139	1027
				5 00	140	
107*	17 1/2			17 48	141	1028 1029
108	18 1/3			12 32	142	1030
				2 00	227	1032
109	10			10 00	143 a	1031
(Graven)						
				2 60	144	714
				2 60	145	
110	6 1/3			1 64	146	713
				2 86	147	
				2 46	148	
					143 b	712
111	7 1/2			4 48	149	
				3 00	150	
112	15			15 00	151	711
113	6 1/6			6 32	152	710

Rosensgade, begynder bag Bisgaard, paa den nordre Side.

				fri	153	
				fri	154	
114	11 2/3			fri	155	709
				fri	156	
				4 66	157	708
				9 36	158	707
115	25			9 36	159	706
				8 00	160	705
				6 00	161	704
116	31 2/3			7 00	162	703
				6 47	163	702
				6 49	164	701
117	21 2/3			21 64	912	700
118	21 2/3			21 64	911	699
119	16 2/3			15 24	910	698
120	8 1/3			13 32	909	697
121	5					
122	14 1/6			11 29 1/2	908	696
123	16 2/3			27 52	902	695
131			Et Stykke heraf med G.T. 4 Rdlr. 21 1/2 ß.			

Pustervig eller Rosensgade paa den søndre Side.

124	5	1		6 00	923	737
125	16 2/3		Se 451.			

Volden paa den vestre Side.

				2 48	886	676
				2 48	887	677
126*	1			2 48	888	678
127	$7^{2}/_{3}$			1 48	889	679
				1 48	890	668
				2 28	891	680
128	$2^{1}/_{3}$			4 52	892	681
129	8			3 16	893	682

Volden paa den østre Side.

				2 68	906	694
				2 68	905	693
130	$11^{5}/_{6}$			2 68	904	692
				2 68	903	691
131	$7^{1}/_{3}$		Se efter 123.	$3\,10^{1}/_{2}$	902	690
132	7			7 00	901	689
133	$6^{2}/_{3}$			3 00	900	688
134	7	0-4-0		5 00	899	687
				2 30	898	686
				3 10	897	685
				1 00	896	684
				1 88	895	

Graven paa den søndre Side.

135	$1^{2}/_{3}$	2-3-10				
136	6			4 48	237	724
137	$1^{1}/_{3}$			6 00	236	726
138	$1^{2}/_{3}$					
139	$11^{1}/_{4}$			10 66	235	722
				1 60	234	721
				1 60	233	720
140	8			3 24	232	719
				3 29	231	718
				4 00	230	717
141	9			4 00	229	716
				4 18	228	715

Graven paa den nordre Side.

142	10			4 00	226	1033
				6 00	225	1034
143	8			8 00	224	1035
144	8			5 00	223	1036
145	$16^{3}/_{3}$			3 62	222	1037
				18 02	221	1038
146	15			2 47	220	1039
				12 49	219	
147	$12^{1}/_{2}$			5 20	218	1040
				7 28	217	1041

148	11²/₃			5 80	216	1042
149	16²/₃			7 54	215	1043
				14 90	214	1044

Studsgade paa den østre Side.

150	8¹/₃			9 80	192	1045
151*	16²/₃			17 64	193	1046
152	8¹/₃			8 78	194	1047, 1048
153	11²/₃			1 78	195	1049
				1 77	196	
154	8¹/₃			18 32	197	1050
155	8			3 35	198	1051
156	12¹/₂			5 83	199, 200	1052
				7 66	201	1053
				1 00	202	1054
				1 00	203	1055*)
157	7¹/₂		*)Med Andel i 1059.	1 00	204	1056*)
				4 00	205	1057*)
				3 48	206	1058*)
158	8			8 00	207	1060
159	12¹/₂			3 64	208	1061
160	15			15 00	209	
				5 00	210	1062
				4 48	211	1063
				2 24	212	1064
				2 24	213	1065

Studsgade paa den vestre Side.

161	6²/₃					
(194)		5	G. T. 1737: 6 Fag Hus, bygget paa Karen Clemensdatters Hauge.	11 64	166, 40b	948
162	16²/₃			16 64	179	981
163	25			25 00	180	980
164	50			50 00	181	979
165	5					
166	14⁷/₁₂			13 00	182	978
167	2¹/₂			7 76	183	977
168	6¹/₂			7 12	184	976
169	1¹/₆					
170	7¹/₃			1 44	185	975
171	2²/₃			8 29	186	974
172	10⁵/₆	21-1-0	Vedrørende 172 og 173: Endnu i 1741 G.T.: 40 Rdlr., men i 1743 igen 18⁵/₆ Rdlr.	13 53	187 a, b	1071, 1072
173	8			5 27	188	
174	20⁵/₆			21 76	189	1074
175	8			8 00	190	1075
176	7			7 00	191	1075, 1077, 1078

Badstuegade paa den østre Side.

177	$9^1/_6$			3 08	238	664
				1 52	239	
				2 26	240	665
				2 26	241	666
178	$7^2/_3$			7 64	243	669
179	5			3 44	244	670
				1 52	245	
180*	$9^1/_6$			8 48	242	667

Badstuegade paa den vestre Side.

181	$16^2/_3$		I G.T. 1737 siges det, at		249*)	663
			Gaarden er nedbrændt			662
			samt at der nu paa	5 12	822	6 1
			Grunden findes 12 Boder,		826	660
			5 mod Badstuegade og	1 22	825	659
			7 hos Klosteret.	1 22	824	658
			*)G.T. 1829 No. 249 bestod	1 52	823	657
			af Matr. No. 652 og 663.	1 52	822	656
						655
				2 48	247	654
				1 35	248	653
				3 23	249*)	652
				1 24	250	651
				1 24	251	650
				2 48	252	649
182	$7^1/_2$			1 24	253	648
				1 24	254	647
				1 24	255	
183	10			10 00	256	646
184*	$21^2/_3$			14 42	257	645
185	$20^5/_6$	4-1-0	Se 444.	7 21	258	644

Immervad paa den østre Side.

186	$66^2/_3$			60 00	269	739
					268	740
				6 64	267	741
187	8			8 00	266	742

Ved Aaen paa den nordre Side.

188	$7^1/_2$			3 48	265	762
				3 38	264	763
				0 58	263	
					270	764
189	8			8 00	271	765
					272	
190	11			11 00	273	766

191*	23 1/3			10 06	274	767
				6 58	275	768
				6 64	276	769
192	10			12 48	277	770
193	12 1/2			12 48	278	771
						772
				19 64	279	773
				18 16	280	819
				7 18	281	818
194	16 2/3			2 64	282	817
195	16 2/3			2 64	283	816
196	13 1/3			4 12	284	815
197	16 1/3			4 12	285	814
198	16 2/3			5 56	286	813
				1 38	287	812
				5 48	288	811
				5 48	289	810
				2 00	290	809
				2 76	291	808
199	8			2 76	292	807
				2 76	293	806
				1 45	294	805
				4 77	295	804
				2 90	296	803
				2 90	297	802
				2 90	298	801
200	14 1/6			5 68	299	
					300	
201	14			5 48	301	
				2 00	302	800
			Se efter 12.	2 00	303	799
				2 00	304	
				2 00	305	798
				2 00	306	797
202	4			3 47	307	796
				3 60	308	795
				7 79	309	794
203	11			3 84	310	793
				3 84	311	792
205	16 2/3			10 16	312	791
206	5			6 64	313	790
207	6 2/3			32 48	314	789
208	54 1/6					788
				3 00	316	820
204	2	3-4-0	G.T. 1737: 5-2-0 + 3-4-0.			821
				3 00	317	822
				3 00	318	823
209	21 2/3			22 64	319	824
					320	825
210	16 2/3	4-0-0	G.T. 1737: Nr. 360 10-2-0.	10 00	321	826
			Nr. 361 10-2-0.	10 00	322	827
211	21 2/3		Se efter 14.			

Over Broen, kaldet ved Mindet paa den søndre Side.

212	20			10 00	324	119
				20 00	325	
213	20			9 47	326	118
				9 48	327	117
214	$8^{1}/_{3}$			8 32	328	116
215	$26^{2}/_{3}$			26 64	329	115
216	$15^{5}/_{6}$			15,80	330	114
				2 68	331	113
				4 71	332	112
217	15			1 90	333	111
				4 42	334	

Udenfor Mindeporten.

				3 48	349	71
				5 00	350	70
				2 48	351	69
				4 66	352	68
				5 50	353	67
				4 48	354	66
						65
				5 35	355	64
218	61			5 48	356	63
(374)		2-3-0		2 78	357	62
				2 78	358	61
				3 72	359	60
				2 78	360	59
				2 64	361	58
				2 78	362	57
				2 78	363	
				2 78	364	56
				2 72	365	55
219	$6^{1}/_{3}$	1-1-14	G. T. 1737: 6-4-2 + 1-1-14.	21 32	366	54
(391)		13-3-0				
(392)		16-0-0		16 40	367	53
(393)		36-0-0	G.T. 1737: Vari 1730: 3Boder, Taksation 14 Rdlr., nu 1 Gaard 2 Loft høj, 24 Fag.	36 00	368	52
					369	
				5 48	370	51
(394)		11-2-0		2 72	371	50
				2 72	372	49
				3 32	413	72
				9 00	414	73
						74
			Ridderstræde.	3 10	415	75
				3 00	416	76
220	$11^{2}/_{3}$	26-0-0	G. T. 1737: 12-2-0 + 26-0-0.	2 48	417	77
				2 08	418	78
				2 48	419	79

				2 48	420	80
				2 48	421	81
				3 32	422	82
				3 32	423	83
220	11½	26-0-0	G.T.1737: 12-2-0 + 26-0-0.	3 32	424	84
						85
				3 32	425	86
				3 32	426	87
				3 32	427	88

Indenfor Mindeporten.

				8 62	335	89
				5 20	336	90
221	20		G.T. 1737: 7 Boder.	3 16	337	91
				2 44	338	92
222	31⅔			76 64	339	93
223	45⅚					94
224	50			50 00	340	95
225	31⅔			31 64	341	96

Fiskergade paa den søndre Side.

				7 20	428	173
				4 90	429	174
226	15		1737: 5 Boder.			
			430b: 83 □ Alen, se Sk. & P.Pr. 15, Fol 152	2 58	430 b	174
					a	175
227*		47-3-3	1737: 19 Boder. I Skøde af 19/9 1667, T. 1667/68, Bl. 68, siges Facaden mod Fiskergade at være 52 Favne.	2 58	431	176
228	⅔	23-2-0	Se efter 469.	2 58	432	177
				2 92	433	178
229	5⅓			2 92	434	179
				3 28	435	180
230	11⅓			9 91	436	181
231	4⅙			3 24	437	182
				3 53	438	183
232	5			3 53	439	184
233	4⅓			3 53	440	
				2 40	441	185
234	2⅓	12-1-0		2 42	442	186
				2 44	443	187
235	3			2 42	444	188
				2 42	445	189
236	5			1 29	446	190
237	7½			3 60	447	191
						192
				2 63	448	193
						194
					449	195

				1 72	450	196
						197
				0 87	451	198
				5 00	452	199
				6 72	453	200
					454	
				3 24	455	201
				2 72	456	202
				2 72	457	
				8 64	458	203
					459	
					460	
				6 29	461	204
					462	
238	2			6 00	465	205
239	6			1 48	466	206
					467	
				1 48	468	207
240	8			8 00	469	208
						209
241	6			6 00	470	210
242	$25^{3}/_{3}$			12 64	471 til 479	211 til 216

Fiskergade paa den nordre Side.

				5 76	480	171
243	$13^{1}/_{3}$			2 18	481	170
				6 52	482	169
						168
244*	$6^{2}/_{3}$	1743 G. T. $4^{1}/_{6}$. 1755 G. T. 4.		4 00	483	167
245	$20^{5}/_{6}$			20 80	484	166
246	$4^{1}/_{3}$			4 32	485	165
				3 00	486	164
				1 48	487	163
247	$10^{1}/_{2}$			3 00	488	162
				1 48	489	161
				1 48	490	160
248	$7^{2}/_{3}$			7 69	491	159
				Fiskergyden		
					531	158
					530	157
249	$7^{1}/_{3}$			7 00	529	156
					528	155
					527	154
					526	153
				3 72	492	152
				0 12	493	151
250	$9^{1}/_{3}$			1 18	494	150
				2 56	495	149
					496	
				1 22	497	148

				9 27	498		147
251	2			6 15	499		146
252	2			2 81	500		145
253	2			9 77	501		144
					502		143
254	5			9 27	503		142
					504		141
255	2 1/3						140
256	25			1 08	505		139
					506		
				2 92	507		138
				0 80	508		137
257	23 1/3			1 08	509		136
				1 10	510		135
				0 70	511		134
				0 94	512		133
258	5 5/6			0 80	513		132
				2 46	514		131
				1 82	515		130
				6 62	516		129
259	30			1 76	517		128
				1 20	518		127
				4 37	519		126
				4 19	520		125
				9 32	521		124
				2 26	522		123
				3 39	523		
				3 63	524		122
				9 28	525		131

Brobjerg paa den østre Side.

460	45			45 00	532		172
				12 09	533		217
261	16 2/3			3 23	534		
				7 40	535		218
262	6 2/3			3 32	536		219
				3 32	537		220
263	6 2/3			6 64	538		221
264	20 5/6		Haven.	23 44	539		222
				5 92			
265	5			5 84	540		223
266	3						
267	3 1/2	3-0-0		6 48	541		224
							225
268	1			4 00	542		226
269	2			2 64	543		227
				2 00	544		228
270	3 1/2			2 00	545		229
271	10			2 00	546		
				6 00	547		230

272	$3^1/_2$			1 32	548	231
				2 64	549	
273	$3^1/_2$			2 32	550	232
				2 32	551	233
274	$8^1/_3$			1 16	552	234
				2 00	553	235
				1 19	554	236
				2 32	555	237
				5 16	556	238
				5 16	557	239
						240
275	$8^1/_3$			8 32	558	241
276	$3^2/_3$		G. T. 1737: Nr. 555 2-3-0.	3 64	559	242
277	1		556 2-3-0.	5 48	560	243
278	5		557 4-1-0+20-5-0.	25 00	561	244
279	5			10 64	562	343
280	11			5 32	563	
				3 36	564	345
281	$6^2/_3$			2 36	565	346
					566	347
282	3			8 16	567	348
283	$13^1/_3$			8 16	568	349
(563)		4-0-0		8 00	569	350
(564)		4-0-0		8 00	570	
(565)		8-0-0			571	
(566)		50-0-0		60 00	572 a	351
					b	
(567)		50-0-0		40 00	573	352

Brobjerg paa den vestre Side.

284	$4^1/_6$	4-2-0		16 00	575	356
285	$7^1/_2$					
286	25		1765: G. T. 30 Rdlr.	30 00	576	357
287	$6^2/_3$	3-0-0		20 28	577	358
288	$17^1/_2$			5 25	578	
289	$3^1/_2$			1 00	579	359
				2 12	580	360
				2 12	581	
				3 43	582	361
						362
290	$3^1/_2$			3 74	583	363
291	$3^1/_2$	3-3-0		1 85	584	364
292	10			1 85	585	365
				2 33	586	366
				10 00	587	367
				0 54	588	368
293	$4^1/_6$			1 37	589	369
				1 37	590	370
294	$3^2/_3$					371
295	$4^2/_3$			13 10	591	372
296	4					373
297	4			8 64	592	374

298	18 1/3		*)Mellem 1825 og 1829 er	13 22	593*)	375
299	4		henlagt fra 596 til 593	3 12	594	376
300	6		et Areal med G. T.: 2	3 12	595	377
301	15		Rdlr. 20 ß.	4 04	596*)	378
				6 24	597	379
				6 24	598	380
302	6			4 00	599	381
303	6 2/3			4 00	600	
304	4			11 80	601	383
305	7 1/3			7 32	602	
306	17 1/2			17 48	603	384
				9 08	604	385
					605	386
				16 78	606 b	382
307	65			34 10	606 a	387
				5 00	607	
				5 00	608	388

Over Broen i Immervad paa den vestre Side.

308	58 1/3			71 64	262	389
309	13 1/3					
310	31 2/3			31 00	261	390
311	59			29 61	260	391

Vestergade paa den søndre Side.

312	16 2/3			16 00	645	392
313	4 1/6					
314	4 1/6					
315	38 1/3			57 64	646	393
316	3 2/3					
317	7 1/3					
				43 00	647	394
318	57 1/2			14 00	648	395
319	40			33 68	649	396
320	7 1/3			141 28	650	397
321	57 5/6					398
322	33 1/3			22 00	651	399
323	36 2/3			44 00	652	400
324	66 2/3			29 24	653	
				2 37	686	401
				3 35	687	
				1 13	688	402
325	41 2/3			1 09	689	403
				1 09	690	404
				1 09	691	405
				1 09	692	406
				1 16	693	407
326	46 2/3			46 00	654	434
327	20					
328	4 1/6			81 16	655	435
329	40 5/6	8-2-0	1737: G. T. 43-4-0 + 8-2-0.			

330	$36^2/_3$			36 64	656	
331	$16^2/_3$			16 80	657	454
					658	
332	$7^1/_3$			7 00	659	455
333	$22^1/_3$			22 00	660	456
334	$16^2/_3$			32 48	661	469
335*	$33^1/_3$			15 80	662	470
336	$7^1/_3$			12 64	663	
337	$18^2/_3$			18 64	664	471
338	25			25 00	665	472
339	40			40 00	666	473
				17 73	667	474
				0 71	668	475
				3 00	669	476
				1 48	670	477
				1 48	671	478
340	$37^1/_2$			1 48	672	479
				1 48	673	480
				3 00	674	481
						482
				1 48	675	483
				3 00	676	484
				3 00	677	

Vestergades Ende fra den vestre Side.

						491
341	10			10 08	644	492
						493
342	$6^5/_6$	9-0-0		31 64	643	494
343	$15^5/_6$					495
344*	$26^2/_3$			26 64	642	496
470					?942	

Vestergades Ende paa den østre Side.

(714)		44-0-0				
345	$8^1/_3$			53 81	639	524
						498
346	$4^1/_6$			2 80	638	499
						500

Vestergade paa den nordre Side.

347	$10^5/_6$			14 00	637	501
348	25			25 00	636	502
						503
349	$16^2/_3$			25 00	635	504
350	$8^1/_3$					
351	15			15 00	634	505
				3 28	633	506
352	$29^1/_6$			14 08	632	507
				12 92	631	508

353	38 1/3			56 64	630	510
354	18 1/3					
355	6			6 00	629	511
				4 80	628	512
356	13 1/3	2-5-4		2 00	627	513
				5 90	749	514
					b2	576
(738)		8-2-0		8 32	744 b1	577
					a	578
357	3 1/3			4 56	624	
358	9 1/6			6 64	626	579
359	5 1/3			2 64	625	580
				2 28	623	581
360	8 1/3	3-4-0		2 28	622	
						582
361	10 2/3	4-2-0		7 48	621	583
				6 70	620	584
					619	
				18 57	618	585
362	6 2/3			6 64	617	586
						587
363	4 1/3			4 32	616	588
					615	589
364	5			5 00	614	590
					613	591
365	45 5/6			21 00	612	593
366	41 2/3			61 48	611	594
367	5 5/6			7 00	842	595
368	45 5/6			45 80	610	596
369	36 2/3			41 52	609	597
370	5					
Møllegyden						
				8 00	679	485
				8 00	680	486
				8 00	681	487
371	2	35-1-13	1737: G.T. 2-0-3 + 35-1-13	2 00	682	
			10 Boder paa begge Sider.	2 00	683	488
				8 00	684	489
				4 00	685	490

Farvergaden paa den søndre Side.

				2 80	694	408
372	7			2 64	695	409
				2 80	696	410
373	6 2/3	6-3-12	1737: 2 Boder 1-2-4 + 6-3-12	fri	697	412
		17-0-8	og 9 Boder: 4-3-8 + 17-0-8.		698	413
				1 48	699	414
				3 00	700	415
						416
				3 00	701	417

				16 72	702	418
				5 00	703	419
					704	420
						421
					705	422
374	31²/₃			31 64		423
					706	424
						425
					707	426
				16 32	708	427
				1 28	709	428
375	8¹/₃			0 62	710	429
				0 62	711	430
376*	7²/₃			5 08	712	431
				5 26	713	432

Farvergaden paa den nordre Side.

377	7¹/₃			2 00	722	443
						444
				4 00	721	445
378	13¹/₃			1 37	720	446
				2 15	719	447
379*	2⁵/₆					448
				1 45	718	449
380	4²/₃			2 31	717	450
					716	451
				6 64	715	452
					714	453
					731	468
					732	
381	10²/₃			3 72	733	467
					734	
				0 25	735	466
				0 50	736	465
				0 75	737	464
					738	463
				1 79	739	462
				1 79	740	461
				2 14	741	460
				2 88	742	459
					743	458
						457

Bag Klostret paa den nordre Side.

				3 29	750	515
					751	
				2 51	752	516
				1 65	753	517
382	21¹/₃				754	518
				8 40	til	til
					758	521
				1 78	759	522

383	8		I Følge Sk. 15/5 1684, Sk. & P. Pr., Bl. 69, strækker Ejendommen [385] sig i den søndre Kant fra Adelvejen og langs med Adelgaden i Vester til M. Hermans Plankeværk 62 sjællandske Alen.			
384*	4 1/0					
385*		31-4-0	1737 G.l. 18-3-10 + 31-4-0 16 nye Boder.	3 22	783	526
				3 90	784	527
				1 30	785	528
				1 72	786	529
				3 80	787	530
				7 72	788	531
				3 84	789	532
				5 05	790 / 791	533
				5 31	792	534
				5 18	793	535 / 536
				5 22	794	525 / 537 / 538
386	20 5/0			20 80	796	1107 / 1106 / 1105
387	8 1/3			4 05	797	1104
388	7 1/3			11 59	798	1103
389	7			16 64	799 / 800	1102 / 1100
390	7 1/3	12-2-0			801	1099
391	4				802	1098
392	6 2/3			21 00	803 / 804 / 805 / 806	1097 / 1096 / 1095 / 1094
				5 50	807	1093
393	12 1/2			12 48 / 10 00	808	1092
			1797. En Have.			
394	10 5/6			3 58 / 7 22	809 / 810	1091 / 1090
395	12 1/2			9 08	811	1089
396	5 2/3					
397	10			10 00	812	1088
398	6 2/3			7 10	813	1087
399	8 1/3			14 48	814	1086
400	6 2/3					
401	8			8 00	815	1085
402	13 1/3			9 32	816	1084
403	7 1/2			11 48	817 / 818	1083 / 1082

404	25			24 04	819	1081
			1737: Hans Engelbretssøns iboende og tilhørende Vaaning G.T.: 1-4-0 + 2-3-10.	4 26	820	1080
405	10		1737: 3 Boder byggede paa et Stykke af Doktor Mathias Brobergs Hauge G.l. 2-3-0 + 1-4-10.	3 69	821	1079

Bag Klosteret paa den søndre Side.

406	5		Disse Ejendomme maa have ligget mellem Grønnegade og den gamle Klostermur og synes forsvundne inden 1737. Angaaende Klostermuren henvises til min Artikel i Aarbogen 1911 S. 70—80 og min Artikel i Aarhuus Stiftstidende $^{29}/_{11}$ 1932.			
407	$10^1/_3$					
408	4					
409	$4^1/_3$					
410	5					
411	2					
412	$10^5/_6$					
413	$9^1/_6$			9 16	836	539 540
414	$4^1/_3$		Se efter 468.			

Guldsmedgade paa den østre Side.

415	$1^1/_3$			8 00	869	631
416	$6^2/_3$			15 64	870	632
417	$11^2/_3$			2 48	871	633
				5 00	872	634
418	6		1737: 1 Gaard og 8 Boder	5 00	873	635
419	$2^1/_2$		G.l.: 15-4-0 + 19-0-0.	1 48	874	636
420	$1^1/_4$			2 48	875	637
421	$2^2/_3$			10 00	259	
				13 51	876	638
422	$31^2/_3$			2 29	877	639
				15 80	878	640

Guldsmedgade paa den vestre Side.

423	$30^1/_2$	7-1-0	Se efter 429.			
424	18			18 00	864	625
425	$4^1/_3$			4 32	865	626
426	4			6 48	866	627
427	$3^1/_3$					
428	$3^1/_3$			7 00	867	629
429	$3^2/_3$				868	630

Naar man gaar vest paa og nord om Tangen paa den nordre Side.

423	30½	7-1-0	1737: G.T. 30⅓ + 7-1-0.	48 64	854	624
430	15			8 33	853	
431	6			6 00	852	623
432	17½			2 67	829	622
433*	8⅓			5 60	830	
				17 48	851	
				3 69	828	628
434	4⅓			1 32	850	621
(824)			1737: 1 Gaard med G.T.: 19 Rdlr.	1 26	849	620
				1 73	848	
				2 71	847	619
				2 18	831	618
						617
				5 52	832	616
				2 48	833	615
						614
				0 84	834	613
				1 39	835	612

Naar man gaar øster paa og nord om Tangen paa den søndre Side.

435	2		*)856+857 G.T.: 10-25 (23?)	2 00	774	611
			1737: 9 Boder G.L.: 11-2-11		857*)	609
436	15	13-3-5	+ 13-3-5.			608
					858	607
437	6			10 02	859	606
438	1⅔				860	605
					861	604
439	10			10 00	862	603
					856*)	610
					843c	
				13 39	855	598

Naar man gaar sønden om Tangen paa den nordre Side.

440	6⅔			6 64	845	602
441*	4⅓			4 32	844	601
			1737: 5 Boder G.T. 6 Rdlr.	6 00	843 b	600
					a	599

Immervad paa den vestre Side.

442	7⅓			5 48	879	641
443	40			24 11	880	642
444	68⅔			103 21	881	643
185	20⅚	4-1-0				

				47 48	882	673
				2 48	884	674
445	57½			2 48	885	675
				5 00	246	671, 672

Naar man gaar igennem Borgporten op til Torvegaden paa den nordre Side.

446	27⅔			30 64	922	736
(905) (906)		3-0-0	2 Boder.			
447	6⅔	5-5-0		12 48	921	735
				25 00	920	734
448	25			40 00	919	733
				22 64	918	732
449	66⅔			21 87	917	731
450	58⅓			14 32	913	
				55 05	916 a	
451	50			15 76	915	730
126	16⅓			17 22	914	
				33 32	165	728
452	66⅔				10	727
			1 Have.	3 48	916b	729
453	54⅙			54 16	9	726, 725
454	70⅚					
3			En Del af denne Ejendom.	106 26	8	755
455	28⅓			6 91	3	754
7	2⅔			24 06	4	753
456	36		Nu Sankt Clemens Torv. se Hoffmeyer I, S. 216, og II, S. 72, samt Hübertz III, S. 357 Nr. 28.			
			Reguleret ud mod Torvet, se Dokumenterne Ab. 30 og 31 i Byens herværende Arkiv.	10 94	931	734
457	55			19 19	930	
				26 79	928	749
458	13½					
459	54⅙			67 64	927	748
460	54⅙			54 00	926	747
461	3⅓					
462	18⅓			35 64	925	746
463	14					
464	5⅓					745
465	9			42 64	924	744
466	38⅓					743
467	36			36 00	883	738
					838	
468	62⅓				839	541
414	4⅓				840	

469 228	50 1 2/3	23-2-0		75 00	342	97
470*			Se efter 344.			
471* 472* 473* 474*			Synes aldrig optaget i Grundtaksten og heller ikke i den nugældende Matrikul, se Matrikulskortet.			
475* 476*		6		6 00	894	683
477			Denne Ejendom udgør den Del af Matr.-Nr. 592, der laa mellem Vestergade og den gamle Klostermur, se 406.			592

Da Bønderne i Jeksen vilde være Selvejere.

Af A. Sørensen

I Forordningen af 13. Maj 1769 om Selvejerbønder i Danmark hedder det smukt, at Kongen med Velbehag har erfaret, at paa de over Ryttergodset holdte Auktioner har adskillige Fæstebønder med fuld Ejendomsret tilforhandlet sig deres Fæstegaarde, samt at det er Kongens Villie, at disse og andre Bønder beskyttes og haandhæves saaledes, at andre kan faa Mod og Lyst til at stræbe efter at erhverve Ejendomsret, hvorfor det da tillades Jordegodsejere at afstaa og overdrage Ejendomsret over Fæstegaarde til Bønderne.

At dømme efter Indledningen til nævnte Forordning maatte man vel mene, at mange Bønder ved Ryttergodssalget blev Selvejere, men alt er jo relativt, ogsaa Begrebet »adskillige Bønder«, thi det var i Realiteten meget faa, der dristede sig til at byde ved disse Auktioner, og Ryttergodset blev da ogsaa i al Væsentlighed solgt til andre. Saaledes blev paa Falster kun ganske faa Steder Kongens Hensigt naaet, idet der foruden 3 Landsbyer kun hist og her var en enkelt Bonde, der købte sig selv[1]).

Var det ikke ved Ryttergodsauktionen lykkedes for Beboerne i Jeksen at erhverve Ejendomsretten til deres Gaarde, fik de i al Fald efter Forordningens Fremkomst baade Mod og Lyst til at blive Selvejere,

[1]) Hjelholt: Falsters Historie II, 588.

eftersom de allerede den 13. Juli s. A. sender Landvæsenskollegiet følgende meget underdanige Skrivelse:

»Den Omhyggelighed, Høye og Naadige Herrer, De Viiser paa den Post, Landets Omhyggelige Fader har Sadt Dem, Kan ej Længe blive Dulgt, Endog for dem der er Længst borte fra Thronen; Vi Have (ikke mange Dage Siden) Hørt den forsorg De har Viist nogle af vore Naboebrødre, og Dette har giort os Ligesaa Dristige Som Haabefulde Til at Nedlægge dene vor underdanigste Ansøgning.

Vi Jexen Byes Beboere i Adsleu Sogn, Hielmslev Herret, Schanderborg Amt, Har, Siden vi ved den over det Schanderborgske Rytter-Distrikt anstilte auction, Misted Den Lycke at Kaldes Kongens Bønder, Været adskillige Skiæbner underkastede: Paa auctionen bleve vi kiøbte af Hans Majestets Høyeste Ræts Advocat Mathias Brunn; Kort derefter solgte han os til Jacob Rasborg, da Værende Forpagter paa Hovedgaarden Serritzlevgaard; Denne Solgte os igien Til vores nu Værende Husbonde Hr. Borgemæster Møller i Aarhuus. De kan, Høytjndseende Herrer! bedre forestille sig, end vi forklare, hvad ulejligheder, Tab og bekymringer Disse forandringer Har foraarsaget os.

Det er ikke vor Sag at klage; Ingen Oprørsk aand har givet os Pænnen i Haanden, vi føle alleene en Ild efter frihed, oppusted af vor store Konges opmuntringer og Beskiærmelser Han Lover dem (i sær ved Forordningen af 13de May) som ere eller blive Selv Eyere.

Vi Viide og føle af Erfaring, Hvor Sandt, det af Kongen og Collegiet saa tit brugte Udtryck, er, at en Bonde er uvis om hans Sveed og Arbeyd Kommer ham og hans til Gode, Taber Mod, Lyst og Fyrighed, til at Arbeyde. Hvor fristes vi icke til at blive modfaldne? Hvor Vaklende ere icke Vore Tanker? Hvad om vor nu Værende Hosbonde faar i Sinde at sælge os igien? Hvad Nytte da af alt det, hvor med vi har Søgt at Vide Ende og Begyndelse paa Vore Indtægter og udgifter; Prøvede i mange Afvexlinger, frygtende for fleere, seer vi paa hinanden med Bedrøvelse; spørgende: Hvad skal vi giøre? Forordningen af 13de May Svarer os i Priliminairen: »at andre Fæstebønder Kand faae Mod og Lyst til at stræbe efter Ligeledes at erhverve Eyendoms Ræt«. Til hvem skulle vi nu søge uden til Dem Naadigste Herrer, Som De, Kongen har sadt til at anhøre Bondestanden.

Vores underdanigste Bøn og Begiæring er der fore, De ville i Mindelighed søge at formaae Vores Hosbond til at Fyldestgiøre Kongens Villie og Vore Ønsker: at Sælge os til os Selv: En Contract Imellem ham og os Viiser, at vi ey behøves til Hoverie, thi Hovedgaarde Eyer Han icke.

Et Anseeligt Anbud af fordeel til opladelse er Borgen for, at vi ej forlanger Hans Skade. Kort: Vi Ønsker i Kiærlighed og Mindelighed at kunne komme til Maalet, og derom har vi

et stort Haab, naar, De, høye og Naadige Herrer, ville Være os behielpelige.

I det Haab med de Inderligste Forbønner for Kongen og Kongens Storre Mænd til Guds Æres udbedelse, Kiærligheds Opkomst og Fædernelandets Lyksalighed Lev og Døe vi osv.

Jexen d. 13de July 1769«.

Denne Skrivelse tygger Kollegiet nu paa til 12. August, da det, sikkert efter moden Overvejelse, sender Borgmester Müller følgende Skrivelse:

»Indlagde Memorial fra Iexen Byes Bønder at maatte blive Selv Eyere imod at give Vederlag for den Eyendomsret de ønske at erlange paa deres Gaarde; Holde vi os forbunden til med kraftigste recommendation at tilstille Hr. Borgemesteren; vi anser os ikke berettigede til videre, og legge alleene dette til at efter hans Kongl. Majts i Forord. af 13de May udsted og ellers i almindelighed noksom bekiendte allernaadigste Hensigter til Bondestandens Opkomst og forbedring kand det ikke uden med allernaadigst Velbehag blive optaget, ifald Hr. Borgemesteren forskaffede os leylighed til at giøre allerunderdanigst rapport om at denne Byes Beboere vare paa taalelige Vilkaar blevne Eyere; hvilket efter omstændighederne synes ikke at være i nærværende Tilfælde ugiørligt.

Vi overlade dette altsammen til Hr. Borgemesterens eget nærmere overveyende, forventende herpaa Svar og forbliver . . .«

Havde man nu ventet, at Borgmesteren straks vilde imødekomme denne Henstilling, eftersom han jo ikke var Ejer af nogen Hovedgaard, til hvis Drift der behøvedes Hoveri, blev det en Skuffelse. Hr. Müller havde skam haardt Brug for sine Bønder, og kunde under ingen Omstændigheder gaa ind paa at overlade dem Ejendomsretten, hvilket han nærmere gør Rede for i en Skrivelse, der, dens Længde til Trods, her skal gengives, da den giver et godt Billede af hans Foretagende, idet han driver Fabriksvirksomhed, noget, der sikkert har gjort et godt Indtryk paa højere Steder, eftersom Industrien paa den Tid var et af Statens Kælebørn, der nød en udstrakt Beskyttelse, men dens Levedygtighed var ganske vist ikke saa stor, at Statsstøtte kunde undværes, saa da denne inddroges, var det ogsaa forbi. Borgmesteren indberetter saaledes:

»Den Tiid Toldforpagtningen ophørte, Needlagde sig selv tillige ald min betydelige Uden Rigs Handel, saa Ieg maatte

Tænke paa anden Soutient for mine og mig, da mit Embeds Ringe Indkomster til saadant var og er utilstrækkelig; I saadan Henseende saa vel som dreven af en Medfød Lyst til Fabriqvers og Manufacturers Befordring Kiøbte Jeg in August 1765 En Eyendoms Mølle beliggende i Schanderborg Amt, Framlev Herred, Harlef Sogn, som efter giælds Dom over Eyeren var stillet til offentlig auction, Kaldet Harlef Mølle, med sine ældgamle Kaaber og Jern Fabriqver, hvorpaa Ieg Erholt Allernaadigst Privilegium. Alle ting ved denne Eyendom var i Bund og Grund forfalden og øde, hvorfor jeg anvendte megen flid og nesten ald min force paa at faae den inden kort Tiid i Stand, saa jeg kunde og kand fournere heele Landets Kaaber-Smidde aldt det Smiddet Kaaber af hvad Størrelse og Vægt de forlanger og til Deres Professioners fortsættelse behøver, foruden ald Slags Nyt Kaaber-Arbeyde, stoort og smaat, samt Høeleer og Skiærknive, Spigger, Søm etc. som Fabriqverne Producerer til megen Lættelse i Priiserne for Bonden og Enhver. I aldt dette havde Møllen og Værkerne ingen Avling eller Bønder, Haandværkerne at holde, Materialernes Transport Hid og did faldt besværlig og modtog nesten fordeelene, indtil det allernaadigst behagede Hans Kongl. Mayestet at Sælge det Schanderborgske District, da Jeg Kiøbte Harlev Bye og Kirke, Nogle Tønder Hartkorn og Høybye Mark samt Iexen Bye som aldt Nær beliggende, for Ævig at ligge under Møllen og Værkerne, hvorved Ieg agtede at Etablere mig en Convenable Eyendom og Retraite ved Varernes Tiltagelse og Naar Ieg ikke længere Kunde være over et besværlig Embede. der er saa got som uden Løn. Harlef Bye og Kirke ligger ved Møllen, Kirkens Iorder Tæt Runden omkring Møllen, de Jorder paa Høybye Mark Tæt ved Harlef Marker. Baade Harlev Mølle og Harlef Bye Mangler Jldebrand og Giærdsel, Men Ixen, som ligger kuns 4 à 4½ fierding vey borte har baade fornøden Skov og Giærdsel-Hugst i overflødighed at komme de andre Stæder til Hielp med foruden at Skoven tilbørlig fred og behandling er af den Strækning, opvæxt og Beskaffenhed, at den endog i Henseende til Kull, hvoraf ved Værkerne aarlig forbruges 12 à 1400 Tønder, i Tiidens Længde kand være en ævig Conservation for mine Fabriqver, som giør at disse benefnte og Samlede Eyendomme ikke uden en Eyers betydelig Skade kand Separeres eller adskilles, og i Særdelighed kand Iexen Bye mindst Mistes frå Resten, da ingen Bye saa nær beliggende eller af Beskaffenhed med den, kand være igien for Penge at faae i hvad mand for samme end vilde give, Hvorfor Ieg underdanigst beder pardonneret at Ieg ikke kand være saa lychelig at viise den underdanigste føyelighed som Ieg ellers gerne ynskede og vilde at afhænde Iexen Bye til Beboerne paa nogen slags Vilkor uden min aldt for store og u-Erstattelige Skade, samt En saa betydelig og Conciderabel Kaaber Fabriques Ruin, hvilken fabrique, hvoraf her i Iylland alleene er Een til, men paa det nærmeste i decadence, i den Stand den nu befindes, Jeg underdanigst tør Debitere, skulle være Landet i almindelighed

til nock saa stor Nytte som Een à Toe eller fleere Completterede Sæde Gaarde, Hvorfore Ieg er forvisset at Deres Høy Grævelig Excellence samt Naadige og Høye Herrer ingenlunde vil Contribuere til nogen forandring herudi, men ved Naadigst at Considerere de anførte Rigtige omstændigheder holde mig undskyldt, og ikke Tænke at herunder stikker den allermindste Grad af Motvillighed, fornemmelig naar endvidere Naadigst maatte Considereres følgende Sandfærdige Beskaffenhed med Iexen Bye: den var fast den fattigste og foragteligste paa heele Districtet da Høyeste Rets Procurator Mathias Brun paa den Kongl. Auction Kiøbte samme for 56 Rd. pr. tønde Hartkorn, Ieg, som Eene Bud med ham derpaa, vilde ikke gaae Høyere fordi jeg havde Sigte paa Stiær Bye, ungefær liige langt fra Værkerne beliggende, om hvilke Jeg siiden at Iexen var Solgt fick viide, men for Sildig, at der var indgaaet afhandling jmellem Høyædle og Velbaarne Hr. General Krigskommissarie von Bieringschiold og Hr. Veyermester Brendstrup i Aarhuus saaleedes at ingen uden De kunde faa den, hvorudover Ieg maatte med en anseelig Sum til afstaaelse tilhandle mig Iexen igien af bemeldte Hr. Brun, ikke af Hr. Forpagter Rasborg, som aldrig Eyede den, Mindre til Ringeste Tab og Bekymring for Bønderne som forud havde anmodet mig om at kiøbe Byen siden de ikke selv den Tiid enten vilde eller kunde, og blev i hans Stæd i Auctions Protocollerne straxen jndskreven, ligesom jeg og derpaa Directe haver Nydt Allernaadigst Skiøde, og da den saaledes var bleven min, Gick mine Bestræbelser ud paa at afhielpe Beboernes Armod og forbedre deris Vilkor, siden Ieg af Erfahrenhed vidste fornødenheden derudi for saavel Husbonde som Bonde, og at den sidste opkomst og forbedring er Landets og alle vedkommendes Nytte og Ziir fra Bonden self og opad, men heele Konsten bestaar udi at Ramme den Rette maade, saasom for lidt og for meget kand bedærve Alting. Ieg valgte den Methode: at see disse fattige ungeferer qvit af Deris giæld saavel i Kiøbstæd som paa Landet saa vidt de mig vilde Aabenbare. Gav dem det fornødne af Brænde, Hiultræ og Giærdsel, samt Furre Træe og Lægte til Bygningernes forbedring. Accorderede for Dem Konge og Kirke Tienden af sammes Eyere paa visse aar for Reede penge, med Circa 6 Rd.s tillæg aarlig af min Egen Casse, paa det de kunde beholde foeringen til deris Creaturer og Giødning at pleye deris Jorder med. Fick dem til at Dyrke og drive Deris Jorder og Avling, som formedelst Mislig Skov-Hug og Brænde Kiørsel til Kiøbstæden for intet var forsømt, forsvarlig og vel, som og er Lykkedes for dem til saadan Velsignelse at de haver kundet Sælge af alle slags i Stæden at de før Kiøbte og Borgede. Satte dem dernest ved Contract paa saadan afgift og Arbeyde som Ieg saae der kunde passe dem skiøndt Ieg kunde behøvet yderligere Hoverie og Kiørsel til mine Værker saa høylig som til nogen Hovedgaard, den Ieg kunde haft for mindre Capital end der stikker i Værkerne og sammes Drift. Ved saadanne Hielpemidler de og alle ere tilvoxne i Velstand, og kand fremdeeles

under god Oeconomie, men ingenlunde paa egen Haand, forbedre deris Vilkor Aar for Aar, saa alle paagrændsende, til min fornøyelse, anseer deris hastige tilvæxt med forundring, hvilket de fleeste af dem selv og haver indseet og paa skiønet, indtil Forordningen af sidstleden 13de May udkom, Hvorudover saavelsom da adskielige Eyere i Egnen, som det kunde være indiferent og Liigegyldig, Haver ladet sig med anseelige fordeele af Bønderne udkiøbe, disse ere blevene opsatte paa at Kiøbe sig selv og derfor ikke haver vildet efterkommet paa en temelig Rum Tiid Hvad Ieg haver ladet dem tilsige om at forrette, saa Ieg haver maattet Leye og Laane mig frem med den fornøden skovning og vider, hvorover Ieg Tvinges til at forsyne dem med et Hoveri Reglement i følge allernaadigst Forordning af 6te May sidstafvigte, Hvilket Reglement vel kand blive Taaleligere for dennem end for de fleste andre i Landet, da Harlef og Iexen beboere aldeles u-besværged kand forrette alt hvad Nødvendigt Ieg kand have at fly dem at bestille, uden at blive Nær saa hort medtagne som andre Hoverie Bønder i Almindelighed, Men kand dog aldrig blive dem meere favorabel end den af dem brudte Contract var, Dog, da det er min Lyst at have i god Stand aldt hvad mig tilhører, Hvorom alle mine Eyendomme i Kiøbstæd og paa Landet saavelsom Stiftets og Amternes Kongl. Embeds Mænd fra størst til mindst kan bære Vidne, saa vil Ieg nok vide at Ramme Maaden og Midlerne dertil; bedre end Bonden nogen tiide selv kunde, alleene fordrende af dennem en tilbørlig og Velanstændig Lydighed uden Tvangsmidler, paa det Subordinationen ej skal ophæves eller ophøre, som ikke vides nogen Stæds at have haft gode Sviter. Her af vil Ieg underdanigst have indstillet til Deres Høygrævelig Excellence, Excellencer, Høye og Naadige Herrers jugement! Om ermeldte Iexen Beboere har nogen Aarsag til at Tragte efter Selv Eyer Rettighed i Deres værende Situation, om Ieg end vilde og kunde afstaa dem, og Ieg tvivler meget om det blev til nogen sand fordeel for dem, hvis de Endelig blev Selv-Eyere for den allertaaleligste Priis Ieg var i stand til efter omstændighederne at kunde afhende deris Stæder og Eyendomme for. Hvorefter Mine Bønders Væmodige og devote ansøgning, som Præsten[1]) i Fruering for dennem haver skrevet, bliver herved underdanigst remiteret, Jndstillende i Største underdanighed, om Ieg ved min Sandfærdighed anført øme og omhyggelige omgang med disse mine Bønder, kand have givet mindste skiælig anledning til Een saadan Ansøgning, der iblandt de fleere u-Rigtigheder ogsaa indeholder det dristige angivende om et anseelig anbud til fordeel til opladelse, det de aldrig haver moveret, og bede i Liige underdanighed at Deres Høygrævelig Excellence, Excellencer og samtlige Naadige Høye Herrer ville beviise mig den Naade og Grage at betyde Bønderne det Ieg haver jndberettet mine Aarsager hvor for Ieg ikke kand afhænde Dem, eller, som de meener og ytrer sig

[1]) Christian Brøndsted, senere i Horsens.

med, aftvinge min Eyendom mod min Villie til min Skade, og at de maatte tilfalde i Roelighed at forrette deris taalelig Hoverie og svare deris Ringe afgift, uden herefter at incommodere De Høye Collegier, og ved Deres Modtvillighed at Skade mig som Deris Husbonde, hvoraf de mindst selv i Tiiden profiterer, Med den underdanigst Forsikring, at som Jeg har det paa den maade at mine Bønder er langt meere Soulageret i deris Hovarbejde end som de allerbeste paa de fleste Stæder; Saa skal Ieg og for min Tiid som Husbonde saaledes behandle dem, som med Hans Mayt allernaadigst Høypriiselige Lands-Faderlige Forsorg og Øjemed kand være overensstemmende, Nembl. hvad der kand være baade Bøndernes og min Fælleds(!) interesse og Nytte i sin tilbørlig orden. Hvornest Jeg i underdanigst forventning af Naadigst assistence til min Eyendommes Rolig besiddelse, og med den Største Submission Henlever osv.
Aarhuus de. 25de Augusti 1769«.

Borgmesteren synes altsaa, efter denne hans egen Skrivelses Indhold at dømme, at have været en ret usædvanlig omsorgsfuld og kærlig Husbond, og det vil da være paa sin Plads at se lidt paa den Kontrakt, som Bønderne saa skammeligt har brudt, og i Stedet for hvilken han nu tvinges til at forsyne dem med et Hoverireglement, noget andre Bønder sikkert ikke opfattede som en Straf, men som en Lettelse. Kontrakten, der er tinglæst ved Skanderborgske Rytterdistrikts Birketing 13. Juli 1769, lyder saaledes:

»Anno 1768 Den 25de May, Blev Jmellem os underskrevne Nemlig, Jeg Rasmus Erichsen Müller, Kongelig Maiestæts Borgemester i Aarhuus paa den Eene, og Samtlige Mig tilhørende Bønder i Iexen Sogn og Bye paa den anden Siide, Efter de Sidstes Begiæring og med Deres egen fri Villie, Stiftet og indgaaet følgende Forening, angaaende, hvad Landgilde, Ægt og Arbejde benævnte Jexen Beboere fra den Tiid Jeg Borgemester Müller blev Deres Husbonde, og fremdeles, saa længe De Lovlig beboer Deres i Fæste havende Stæder, aarlig til mig skal erlægge og betale, Hvilken Forening bestaaer i følgende Poster.

1. Betaler vi benævnte Beboere i Iexen Enhver for sig til Velbemeldte Hr. Borgemester vores Hosbonde, for afvigte Aar 1767 — Straxen, og for dend efterfølgende tiid, saa længe vores Fæste efter Loven staar ved magt, Aarlig til et hvert aars Martiny Landgilde Penge af Hver Tønde Agger og Engs Hartkorn 2 Rd., Skriver Toe Rixdaler.
2. Udi dette Jndeværende Aar 1768 og efterfølgende Aar 1769 Giør vi benævnte Iexen Beboere Meerbemeldte vores Hosbonde Enhver for sig aarlig af hver Tønde Hartkorn Tvende Reiser fra Iexen til Aarhuus.
3. Saa vel dette indeværende som udi de efterfølgende Aarin-

ger, saa længe vi beboer vore i Fæste havende Stæder, forretter vi aarlig, foruden de benævnte 2de Reyser af hver Tønde Hartkorn i de 2de første Aar, Enhver Beboer 2de Reiser fra Iexen til Aarhuus, og endnu aarlig fra dette Aars Begyndelse Enhver Beboer saa mange Reiser os befales, og paalægges fra Jexen til Harlev Mølle med Træe eller Giærsel.

4. Ved Jagtens affaires udi Jexen Skov og Krat skal vi lige som vi pleier udrede folk, og videre til Jagtens fortsættelse efter Ordre.
5. Alle fornævnte Reyser og Arbeyde skal vi forrette med Hæste og Vogn efter Ordre og tilsigelse.
6. Skulle uventede tilfælde paakomme med Harlef Mølle enten med Jldebrand, Dæmningens Udbrud, eller i anden ved Jld eller Vand nu ubekiendte omstændigheder indtræffe, hvorved vores Hielp og Tieneste skulle behøves, da skal vi ogsaa være villig der udi at tage Deel med Arbeide naar vi derom vorder tilsagt.
7. Min Bonde, eller den saa kaldede Selv-Eier Bonde, Rasmus Iørgensen i Iexen befrier Ieg Borgemester Müller for Fierde Parten af den Landgilde afgift hand ellers skulde betale, ligesaa hans andre Naboer, Nemlig af Tønde Agger og Engs Hartkorn 2 rd., og Hand altsaa alleene at betale mig af hans i fæstehavende agger og Engs Hartkorn aarlig til et hvert aars Martiny 1 Rd. 3 Mk. — skriver Een Rixdaler Tre Mark — pr. Tønde, Reiser eller Kiørsel og Arbeide giør hand for mig ligesom foran er indgaaed af alle hans andre Naboer og Medtienere; Hand skal og af mig eller beskikkede nyde aarlig udviisning saa meget som Jeg eragter hand billig behøver til hans Jldebrand og andet behøvende.
8. De Iexen Beboere tillades at maa benytte sig af Deres Heede og andet Deres Stæder med rette tilliggende paa Loulig Maade.

Denne Convention eller Forretning som saaledes paa begge Siider villig er indgaaed, skal vi i alle Ord og Meeninger uryggelig Holde, Hvilket med Min Borgemester Müllers Haand og Seigl, og vi Samtlige Iexen Beboere vores Egenhændige underskrift tilstaaes. Datum Harlef Mølle den benæfnte Dag, Tiid og Aar.«

I denne Kontrakt ser man straks, at Antallet af Rejser fra Jeksen til Harlev Mølle er ubestemt, altsaa efter Müllers Forgodtbefindende, og det samme gælder Bøndernes Assistance under Jagt, saa at faa denne Kontrakt afløst af et regulært Hoverireglement vilde næppe falde ud til Fordel for Borgmesteren, men et saadant sees ikke at være indsendt.

Imidlertid har de gode Jeksen-Bønder hørt lidt om, at Müller skal være uvillig til at føje dem, og er tilmed meget vred over deres fremsendte Memorial,

hvorfor de (eller Præsten) atter griber Pennen og afsender følgende Rykkerskrivelse:

»I afvigte July Maanedt toge vi os den underdanigste Friehed at indsende en underdanigst Ansøgning om, at vi Iexen byes Beboere i Adsleu Sogn, Hielmslev Herret, Schanderborg Amt maatte ved Mellemhandling af det Høye Collegio faae os selv at kiøbe. Vi har længe ventet med smærte paa, at Frugten af De høye Herrers Omhyggelighed for os. Vi har og spurgt, at bemelte vores Memorial er kommet med Paategning fra Collegiet til vores Hosbonde Borgemester Møllers Erklæring, men vi har aldrig maatte være værdige til, at vide Indholdet af nogen af Deelene, saa meget har vi til vores bedrøvelse fornummet at bemelte vores Hosbond, at Han er endnu ubevægelig til at afhende os til os selv, uagtet vi har givet ham de bæste Anbud til en anseelig Fordeel af Penge. Vi driste os derfore til, endnu engang, at anraabe Kongens og Collegiets Hielp, og bede underdanigst, at De ey blive trætte af den Fattiges Raab.

Skulde vores Hosbond, som vi formoder beraabe sig paa, at han ej kand undvære os til sin Mølle Harlev kaldet, da forbinder vi os til i kiøbe Contracten, at kiøre ham aarlig en á 2 Reyser om aaret til Aarhuus eller Horsens, Ja endog om der efter den mellem os oprettede Contracto 6te Post skulle paakomme (det Gud forbyde) nogen ulykkelig hændelse ved Mølle Værket af Vand-brud eller saadant, da at være som Vænner behielpelige.

Vores Contract, den vi herved tager os den Frihed at sende det høye Collegium, for i tilfælde at blive af Dem beskiermet, viiser at han ej behøver os til andet, saa vi ikke seer, han kan have gode, faste, uryggelige og Menneskekærligheds Grunde, at nægte os for betaling og profit vores Frihed.

O Friehed, søde Friehed, som den bæste Konge i alle sine Landsfaderlige Anstalter stræber at skaffe endog den der kryber i støvet, den lader vi aldrig af os om paa de lovlige maader. Vores underdanigste Bøn og begiering er derfore, De høye Herrer ville endnu engang forsøge paa det kraftigste at overtalle Vores Hosbond til at træde i accordt med os, og tillige tilholde ham at han ej som før holder det for sig selv, men meddeler os ved en kiærlig Samtale Collegiets og hans egne Tanker. At vi ellers ere begiærlige efter at faae os selv, skeer af frygt for, at han ved sin Myndighed vil tvinge os til at giøre meere end Contracten befaler, hvilket han i Vrede har ladet sig forlyde med, men der til troer vi aldrig en Retfærdig Regiering, en Naadig Konge og et omhyggelig Collegium giver ham Friehed, allerheldst vi endnu aldrig enten i ord eller giærning har overtraad den Lydighed vi som hans Bønder ere ham skyldige, skal ej heller, saa lenge Skiæbenen vil at vi skal være det, Men, Gud, Kongen, og vor Hosbonde hielpe os, med første ud af disse frygtelige Omstændigheder, som med tiiden reent ville tage modet fra os.

Vi leve med de bæste ønsker og den største underdanighed osv.
Jexen d. 30te Aug. 1769«.

Desværre syntes man i Kollegiet at være bleven »trætte af den Fattiges Raab«, thi der foretages intet yderligere i Sagen, hvorefter Borgmesteren formentlig har været i Stand til at fortsætte med sine Fabrikker »til noch saa stor Nytte som Een à Toe eller fleere Complette Sæde Gaarde«.

Som Borgmesteren bemærkede i sin foranførte Skrivelse, agtede han, naar han ikke længere kunde bestride Borgmesterembedet, at have Møllen med tilhørende Fabrikker som en Slags Retraitepost, hvilket dog ikke forundtes ham, idet han døde 12. Juli 1775[1]) kun 54 Aar gl., efter at have været Borgmester siden 2. April 1762 (til Raadmand var han udnævnt 11. November 1757). Forinden var det ganske vist begyndt at gaa lidt tilbage for ham, eftersom han 16. Maj 1771[2]) pantsatte Harlev Mølle til Oberst Winding, og under 4. Marts 1773[3]) skødede han nogle Ejendomme i Boes i Dover Sogn til Rasmus Todberg, der da boede i Møllen. Efter Müllers Død erhvervede Thomas Nielsen Gimlinge ved Auktionsskøde af 21. December 1775[4]) Harlev Mølle, Mølleskyld 2 Td., 1 Skp. Ager og Eng, Hartkorn 1 Skp., med deri indrettede privilegerede Kobber- og Jernfabrik, Harlev Kirke, Korn- og Kvægtiende, jus patronatus, Kirkens Ornamenter og Inventarium, ansat for 27 Td., og Kirkejord af Hartkorn 3 Td., 1 Skp., 1 Fdk., 2 Alb., et Skovskifte i Lillering samt 3 Fæstehuse i Harlev By. Møllen var iøvrigt 23. Maj 1766 taxeret for 5400 Rd. til Forsikring i Brandkassen. Efter denne Ejer gik Møllen over til Prokurator Niels Hofman, der 1787[5]) ogsaa siges at have »Kaaber og Høléfabrique«, men 1801[6]) er Fabrikken ude af Sagaen, da han, stadig boende paa Møllen, kun anføres som »Møller, Avlsmand og Kirkeejer«.

Der hengik ikke lang Tid før de gode Jexen-Bønder

[1]) Aarhus Domkirkes Kirkebog.
[2]) Landstingets Skøde- og Panteprotokol.
[3]) Landstingets Skøde- og Panteprotokol.
[4]) Landstingets Breve, Maj 1777.
[5]) Folketælling.
[6]) Folketælling.

opnaaede den attraaværdige Frihed, som de dog ikke modtog af Borgmesterens Haand, idet han, som befrygtet, solgte dem til en anden, nemlig Købmand Ole Sanne i Aarhus, der ved Skøde af 13. Maj 1773[1]) lader de 11 Fæstegaarde i Jexen overgaa til Selveje (den 12. Gaard i Byen var en gammel Selvejergaard). Nu tager Udviklingen Fart; i Indberetninger om Forbedringer i Landbruget[2]) siges Jexen-Bønderne at have delt Markjorderne mellem sig, »saa de nu er lige i Brug og lige i Udgifter«, og i Følge samme Indberetninger 1785 siges den endelige Udskiftning, med Undtagelse af Skoven, at have fundet Sted 1781.

Uden Generallandvæsenskollegiets Bistand naaede altsaa de 11 ihærdige Bønder alligevel deres Maal, hvorefter der ikke mere kunde være Tvivl om, at deres Sved og Arbejde kom dem og deres til Gode.

[1]) Skanderborg Rytterdistrikts Birks Skøde- og Panteprotokol.
[2]) Rigsarkivet, Vejledende Arkivregistraturer II, S. 212.

En gammel Hellig-Kilde.

Af Chr. Holtet.

I sin Omtale af den gamle historiske Ejendom Skvæt Mølle ved Skanderborg Sø oplyser Pontoppidan[1]): »Herved er en Hellig-Kilde, som bruges Voldborg og St. Hans Aftener af Syge og Skrøbelige, og hvorhos er en Blok. Meget gamle Folk paa Egnen kan endnu melde om Forældres og Forfædres Tiltro til denne Kilde og deres Brug af dens lægende og undergørende Vand, men forlængst var den ophørt at rinde, og dens Sted kendtes ikke mere. I Sommeren 1939 besluttede Kommunalraadet i Skanderborg By, der nu ejer Skvæt Mølle, at lade den helt tilgroede Mølledam oprense, og da man havde Oplysninger om, at Hellig-Kilden havde været i eller ved Mølledammens Vestside, aabnede der sig en Mulighed for at genfinde den.

Flere Prøvegravninger mislykkedes, men tilsidst traf man paa en hel Del fladtliggende Brædder, Stenpakninger af svære, tildannede nedrammede Egestolper, og pludselig var Kilden der med hele sin Indretning.

Den rensedes ud til Bunds, og krystalklart, velsmagende Vand vældede op, løb ud over Kildeindretningens frønnede Sidefjæl og rislede bort over de omliggende Sten som i længst svundne Tider.

Kilden ligger paa en sumpet Halvø (8 m lang og ca. 4 m bred), der strækker sig ud i Mølledammen.

Kildeindretningen er egentlig en Træbrønd. Den bestaar af fire svære, med en god Alens Mellemrum nedrammede Egestolper, i hvis indskaarne False (Not)

[1]) Danske Atlas IV, 1768, S. 194.

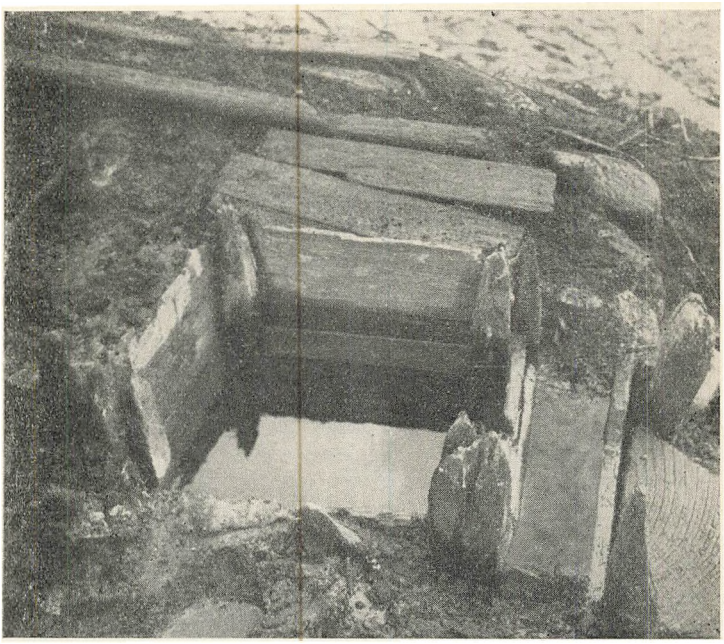

Skvæt Mølles hellige Kilde set fra Vest.

er indsat svære Planker. Disse har oprindelig været af Egetræ, og en enkelt saadan er bevaret i Bunden, men senere er Sideplankerne erstattede af Fyrrefjæl, og det hele bærer Præg af mange Reparationer. Uden om den egentlige Brøndindretning er der lavet en yderligere Indramning af Stolper og kantstillede Fjæl; Rummet mellem de to Indramninger er pakket med Blaaler.

I Tidens Løb er den sydlige Plankevæg (baade i indre og ydre Ramme) gaaet til, og Vandet har haft langsomt Afløb gennem en halvrund Indskæring (Hak) i Plankerne og nedover et foranliggende Stykke af en Møllesten.

I Brøndrummet har Vandspejlet paa Grund af Kildevandets opstigende Kraft staaet højere end i den neden for liggende Mølledam, og først naar Vandsøj-

len har naaet en vis Højde, har Overskudsvandet faaet frit Løb.

Fra Vandspejl til Bund er 50 cm, men fra Vandspejl til indre Sidestolpes Overkant er yderligere 30 cm, hvorfor man maa antage, at Brøndindretningen oprindelig har været lukket. Det er muligt, at der har været Dække (Tag) til Beskyttelse mod Indblanding i Kildevandet af Sne og Regn. Flere forefundne svære, tappede Stykker Egetømmer, der synes at være Overliggere til de indre Sidestolper, tyder herpaa.

Udenom Brøndindretningens dobbelte Indramning forefandtes dels stærke Pakninger af Ler og Kampesten og dels en Art Faskinpakning, dannede af nedrammede Knipler og Grene, og i Mellemrummene Jord og Ler.

Fra Kilden og indtil fast Land fandtes henliggende en Del Fjæl og Planker (af Fyr og Eg), der har tjent til, at man kunde komme nogenlunde tørskoet over det sumpede Omraade.

Naar Kilden nu ligger paa en Halvø, der endda tildels er kunstigt dannet, er dette selvfølgelig ikke oprindeligt. Møllen har i Tidernes Løb stillet Krav om en stadig større og større Dam, og man er derfor blevet tvunget til at grave ind i Kildens Omraade. Nedlægge denne har man ikke villet eller turdet, og man har derfor maattet sætte betydeligt Arbejde ind paa at bevare den og holde dens Vand isoleret fra den egentlige Mølledam, der dels ikke var rent og dels — og særlig — fik Vand tilført fra andre profane Tilløb.

Fra Forfatteren August F. Schmidts grundige Undersøgelser om 618 danske Hellig-Kilder ved man ret god Besked om den Kultus, der var knyttet dertil.

Mange Kilder kan føres tilbage til hedensk Tid, hvad kan ses af Navnene f. Ex. Tis-Væld (ɔ: Guden Tyrs Væld) nu Tisvilde. Da Kristendommen indførtes, kunde Almuens Tro paa de gamle Kultsteders Betydning ikke uden videre udryddes, og den smidige katolske Kirke forligede sig dermed, idet man fik knyttet Traditioner om Helgener til Kultsteder; saaledes blev Tis Væld til Sct. Helenes Kilde i Tisvilde. Den

lutherske Gejstlighed maatte ogsaa affinde sig med Kildedyrkelsen, hvad bl. a. fremgaar deraf, at det paa Landemodet i Roskilde 1617 blev befalet, »at den Kraft, som findes i Kildevandet, lægges Gud til, saa han alene takkes derfor baade med Almisse til de fattige i Blokken . . .«

Man badede sig i Kildernes Vand, vaskede sine Vunder med Kildevandet eller drak deraf. Vandet skulde, for at bedst muligt Udbytte af kildebesøgende kunde faas, tages med absolut ubrugte og nye Indretninger; særlig anvendt var nye langstjærtede (Stjært = Hale, Haandtag) Lerpotter, men ogsaa Skaale eller Kopper af Træ.

Efter Brugen bortkastedes og søndersloges Øseindretningerne enten i eller ved selve Kilden. Der skjuler sig i denne Ødelæggelse af Potterne og Kopperne sikkert dels en Ofring og dels en Tro paa, at hvis en Kildepotte blev taget i Brug af en tilfældig Finder, vilde denne faa den Sygdom, Pottens første Ejermand havde haft.

Noget lignende er Forholdet med Møntofringen. Man ved fra over 60 Hellig-Kilder om Mønter, der efter Besøget blev kastet i Kilden.

Efter Reformationen opsattes Blokke ved Kilderne, hvori Offeret kunde lægges, og Pengene blev saa uddelt til de fattige eller anvendt til Kirkens Fremme. Andre Steder tog Grundejeren Blokkens Indhold som Vederlag for at holde Kilden eller Kildeindretningen i Stand og vel ogsaa som en ringe Godtgørelse for Ulemperne ved Folks Renderi.

Mange Steder blev Folk dog alligevel ved med at kaste Penge direkte ned i Kildevældet.

Patienter med udvendige Sygdomme efterlod Krykker, Bandager og Forbindinger.

Kærestefolk og nygifte ofrede Synaale.

Eftersom Udgravningen skred frem, var det spændende, om Skvæt Mølles Hellig-Kilde vilde yde de traditionelle Fund, og man blev ikke skuffet.

Potteskaar fandtes i Læssevis. Der er Skaar af Lerkar af alle mulige Slags, og en Del er meget gamle Typer; mest er det trebenede Potter med Løftehank

Potteskaar og Træøsekar fra Hellig-Kilden ved Skvæt Mølle.
I Træøsekarret i Forgrunden (til højre) nogle af de fundne Mønter,

(Stjært), men der er ogsaa Kopper, Dunke, Krukker og Gryder af alle Slags, helt ned fra smaa Flødepotter op til store Kogekar. Der er sorte, smukt ornamanterede og »glaasede« Jydepotter, der er smukt, rødt Lertøj med flere Glasurfarver og i fin — ja ligefrem kræsen Udførelse, og der er simple, grove, slet brændte Lerkar, der røber kummerligt Hjemmearbejde. — Glas fandtes overhovedet ikke, og det skulde heller ikke være der. — Op til en halv Snes forskellige Træøseindretninger fandtes i Dyndet omkring Kilden, og flere er saa simpelt og flygtigt udhulede, at det er øjensynligt, at de kun har haft det Formaal, at der kunde øses lidt Vand op med dem, og at de kun har været bestemte til at bruges en enkelt Gang.

Krykker og Bandager fandtes ikke og det kunde heller ikke forventes, da der skal ganske særlig heldige Forhold til, for at saadant ikke raadner bort. Til Gengæld fandtes en Del Messingknappenaale af meget gammelt Præg, og de fleste af disse er bøjede og vredne, som de vilde blive, naar de har været brugt til at sammenholde en Forbinding.

Pontoppidan omtalte en Blok ved Kilden i 1768, og saa sent som 1844 skriver den daværende Ejer af Skvæt Mølle: »Sct. Hansaften en stor Del Mennesker ved Kilden, Indtægten af Sparebøssen 12 Skilling«.

Man turde efter disse Oplysninger næppe haabe at finde Mønter, men de kom alligevel. Der fandtes en halv Snes Stykker: mange flere skjuler sig sikkert endnu i Ler og Dynd, og mange maa antages at være irrede bort i Aarhundreders Løb.

Den ældste Mønt er fra 1668, og den yngste er en Enskilling med Fr. VIIs Billede, og da hans Mønter var gangbare indtil Møntloven af 1873, kan man slutte at Kilden har været søgt i hvert Fald ind i 1870erne, det vil sige langt ind i vore Forældres Levetid. Ligesom der er Folk, der har villet snyde sig fra Kirkeoffer, er der Folk, der har villet snyde den hellige Kilde. Der er en fremmed Mønt, der utvivlsomt kan karakteriseres som en »Galskilling«, og saa er der forresten ogsaa flere slidte Metalknapper — nogle med afbrækket Øje —, som man har spist Kilden af med,

og som eventuelle omkringstaaende næppe i Kildeaftenernes Skumring har kunnet erkende for andet end fuldgodt Kildeoffer.

Det er ikke nogen Begivenhed, at man har fremgravet en gammel delvis glemt Hellig-Kilde og faaet den til at rinde, for det er sket mange Gange Landet over, men det er temmelig enestaaende, at man — takket være heldige Fundforhold — har kunnet fremdrage en Kilde med den Indretning og i den Stand den blev brugt for Menneskealdre siden, og endelig har man faaet fornyet Bekræftelse paa Kildeoffer m. m.

Det er Hensigten at rette Kildeindretningen op saa nænsomt som muligt, og Kilden vil i Fred risle paa ny og staa som et ejendommeligt Minde om svunden Tid og svundne Slægters Tankegang og Tro.

Litteratur: Pontoppidan: Danske Atlas 1768. Tom IV. — August F. Schmidt: Danmarks Hellig-Kilder. — Samme Forfatter: Aarhus Stifts Aarbøger 1926 S. 16. — Chr. Heilskov: S. St. 1920 S. 25. — Vilhelm Møller-Christensen: Sct. Vilhelms Kapel. Et Mirakelkursted af Helligvand. 1939.

Fra en gammel Kirkebog.

Af Chr. Holtet.

Aar 1646 blev det paabudt, at Præsterne skulde føre Kirkebøger, og der truedes med Embeds Fortabelse, naar »Præsten derudi forsømmelig findes«. Truslerne er dog ikke allevegne taget alt for højtideligt, for det er ret faa Kirkebøger, der er fra Tiden før ca. 1700, selv naar det tages i Betragtning, at Ildebrand, Sløseri med Opbevaring og lignende. bærer Skyld for mange Kirkebøgers Ødelæggelse. Man har forøvrigt i enkelte Tilfælde ligefrem Efterretninger fra det 18. Aarhundrede om, at der i Sogne ikke var ført Kirkebøger tidligere.

Nu om Stunder bestaar Kirkebøgerne af Rubrikker og Skemaer, der nøje skal udfyldes, og nu staar der, hvad der skal være oplyst, men heller ikke mere.

Helt anderledes er det med de gamle Kirkebøger, der ganske vist ofte lader én i Stikken, naar det gælder en Persons nøjagtige Navn, Fødsel eller Daabsdag o. a. men til Gengæld ofte indeholder Bemærkninger, der kaster Lys over Livs- og Erhvervsforhold eller ligefrem giver en Karakteristik af Personer og af og til og ikke mindst den Personlighed, der har ført Kirkebogen. Sagen var, at Forordningen af 1646 ikke gav Regler for, hvorledes Kirkebøgerne skulde føres, men overlod dette til Præstens Samvittighed og Godtykke.

Nogle Bøger er derfor ført sjusket og knapt, og man mærker, at Præsten næsten med Uvilje har gjort dette Arbejde, som han nærmest har anset for unødvendigt. Andre Bøger — og dette er de fleste — er ført sirligt og nøjagtigt, og man mærker, at det har været Præsten en Glæde at efterlade en senere Tid

baade et smukt Stykke Arbejde og ogsaa at gøre nærmere Rede for, hvad der ligger bag de tørre Fakta. Adskillige gamle Folkemundheld og Almueord er blevne bevarede gennem Kirkebøgerne, og adskillige, ellers glemte Tildragelser, kan findes deri.

Fra en hurtig Gennemgang, i anden Anledning, af Adslev Sogns Kirkebog (Hjelmslev Herred) for Aarene 1690—1780 skal her meddeles nogle opnoterede Smaating.

Den udprægede Hjemmeindustri Kniplingen anses almindelig for kun at have været udøvet som egentligt Erhverv i Sønderjylland. At der ogsaa har boet en Kniplerske i Adslev ses af følgende Indførsel:

1760 Dom. 5te post Pascha begravet Knippel Karens Datter af Adtzlew, som længe havde været sengeliggende. P. æt. 18.

Om en mærkelig Kur bærer følgende Tilførsel Vidne:

1760, den 5te Julii blev Søren Jørgensen Møller af Jexen, som formedelst vedholdende Svaghed betiente sig af Myrebad den 1. Julii og nogle faa Timer derefter døde, begravet æt. 40 Aar, 7 Maaneder, 1 Uge og 1 Dag.

S. J. synes at have taget Bad i en Myreture, eller maaske har man indpakket ham i et Myretueindhold. At Kuren har været for kraftig, ses klart deraf, at han »nogle faa Timer derefter døde«.

Hvad for en vedholdende Svaghed han har lidt af, kan ikke ses, men man ligesom mærker bag Ordene, at det maa have været noget meget slemt, før han har underkastet sig denne uhyggelige Kur. Man kan gætte paa, at det er en eller anden Hudsygdom (Bylder, Skab, Lupus eller lignende), siden der til Ligtext er valgt et Citat fra Jobs Bog (17. cap. 1).

Om andet Kvaksalveri, ogsaa med Døden som Afslutning, taler følgende Indførsel:

1709, 3die Paaskedag, blev en fattig fremmed pige, som døde under Cuur hos Jens Nielsen i Jexen, begraven.

Ogsaa i Adslev troede man, at pludselig opstaaet Sindssygdom kunde skyldes, at en ond Aand tog Bolig i Patienten:

1706, d. 23. Martij, blev den besættede Anne Lars Datters barn begraven.

En hel lille Roman ligger bag følgende Tilførsel:

1724 — Trolovede — Rasmus Pouelsen af Hørning og Maren Rasmusdaatter af Adslef, d. 22. Martij.

Dette er der jo intet mærkeligt i, men nedenfor er tilføjet:

De haffde icke brøllup thi hand blev ført i Arest om løwerdagen som brøllup skulde have staad om Søndagen, aarsagen var denne, han var anklaged at have været aarsag i hans Svigerfader Rasmus Jensens Død.

Helt godt maa det ikke have set ud for Rasmus Poulsen, særlig da Kirkebogen viser, at det forholder sig rigtigt med Dødsfaldet, idet Svigerfaderen Rasmus Jensen bliver jordet 3. Søndag efter Trinitatis 1724, 65 Aar gl. Bevaret er Skanderborg Rytterdistrikts Justitsprotokol, og af en Mængde deri optegnede Vidneforklaringer[1]) og en Dom[2]) ses det, at det hele vel var en meget ubehagelig Historie for Rasmus Poulsen, men at han dog slap bedre fra den uhyggelige Anklage, end man vilde have ventet, ligesom det ses, at Fæstemøen Maren Rasmusdatter ikke er uden Skyld.

Skønt trolovet og skønt Bryllup var berammet, lod skøn Maren sig nemlig kurtisere — og vist endda ret kraftigt — af en anden Ungkarl. Dette blev den vordende Ægtemand — og vel ikke med Urette — fortrydelig over, og han indfandt sig i Svigerfaderens Hjem og gav sin Fortrydelse højrøstet tilkende. Faderen holdt med Datteren, og det hele udartede til et kraftigt Klammeri, der sluttede med, at Svigerfaderen meget ublidt blev væltet omkuld i et Deigtrug. Tre Dage efter døde han, og hans Broder Anders Jensen i Taastrup anklagede derefter Svigersønnen Rasmus Poulsen for at være Aarsag i Rasmus Jensens Død.

Efter Retsbøgernes vidtløftige Vidneforklaringer at dømme synes dette dog ikke at have været Tilfældet, men Rasmus Jensen blev dog alligevel idømt en Bøde

[1]) Prot. 1723—28 fol. 120 b f. f.
[2]) Ibd. fol. 137 b f. f.

paa 18 Rdl. til Arvingerne[1]) og 8 Rdl. i Sagsomkostninger.

At det paatænkte Bryllup aldrig blev til noget er ganske rimeligt, og Maren giftede sig senere — 1727, 18. Søndag efter Trinitatis — med en Mand fra en noget fjernere Egn.

Ligesom Tilfældet er i Adslev Kirke[2]), maa der have været en Gravkælder i Fruering Kirke.

Præsten i Adslev, Jørgen Pallesen Seidelin Møller, indfører nemlig:

1773. Mandagen den 19. Julii døde min Sal. Broder Hr. Søren Møller[3]) udi hans Alders 63 Aar og blev begravet eller nedsat her i Adslev Kirke d. 26. Julii og dagen derpaa ført til Fruering Kirke og nedsat i det aaben Begravelse, som hand selv havde indrettet.

Ulykkelige Hændelser nævnes oftere i Kirkebogen.

1715 d. 18. Januarii drucknede degenen til disse Sogne n. Hieronymus Olesen i Skanderborg Sø, da hand paa Vei vilde have gaaet derover[4]).

1740 Dom 9. post Trinit.[5]) dødde Michel Sorensens Datter n. Maren, som drucknede i deris Mødningsflou.

Dette gamle Ord kendes ikke mere paa Egnen, men H. F. Feilberg (Ordbog over det jydske Almuesmaal) har fra Hjelmslev og Ning Herreder Møddingflo eller flow = Møddingspøl, Møddingssted.

---

[1]) Disse var: Enken Kirsten Pedersdatter og Børnene [1]) Anne Rasmusdatter, g. m. Claus Jensen i Skanderborg, [2]) Peder Rasmussen, værende i Norge, og endelig [3]) den omstridte Maren Rasmusdatter.

[2]) Chr. Holtet: En Gravkælder i Adslev Kirke (Aarb. 1939 p. 54 f. f.).

[3]) Søren Pallesen Møller, Præst til Fruering—Vitved (1749—67). Se Chr. Heilskov Aarb. 1923 p. 41 og Aarb. 1930 p. 210.

[4]) Herved menes Degnen Hieronymus Olufsen Donathon. Det maa herefter være en Fejllæsning, naar Chr. Heilskov (Aarb. 1931 p. 43) anfører ham 1696—1705. Hans Enke, Margarethe Donathon, blev iflg. Kirkebogen allerede 25. April 1715 viet til Degnen Frederik Clausen Holst, der maa være Hieronymus Olufsens Eftermand. Ifølge Kirkebogen var der 1728 i Adslev en Degn ved Navn Mogens Nielsen.

[5]) 9. Søndag efter Trinitatis.

Til sidst en lille humørfyldt Tilførsel, der skyldes den gamle Præst Christoffer Davidsen Wolther (1689—1705).

1705 Hellig tre Kongersdag var Jørgen Nielsens Brylop med sin trolovede Mætte Jensdatter, som gik paa tompentaa etc.
Berobte sig paa Kongelig tilladelse
Men ingen Konge bref fore viist
Effter løffte skall kome effter.

Men saa giver Hr. Christoffer sig pludselig til at fortsætte paa Rim:

Naar Nyet tændis, och Nyet gaar ud
Som int er sket endnu.

Straks er man ikke rigtig med, men naar man — stadig efter Feilbergs Ordbog — erfarer, at tomp er Benævnelse for »en Ko, der snart skal kælve«, saa forstaar man bedre baade den besynderlige Betegnelse for Maren Jensdatters Gangart og Grunden til, at Hr. Christoffer vier Parret uden videre Formaliteter, skønt de ikke foreviser — men kun paaberaaber sig — en kongelig Tilladelse.

Man kommer til at holde af den gamle, gode Præst, og man kan ligefrem se det lune Smil i hans kloge, venlige Øjne, da han konstaterer nærmest med Tilfredshed, at hans Menneskekundskab ikke har slaaet fejl, og at det er gaaet, som han nok tænkte sig, at de to forløbne Mennesker intet Kongebrev er kommet med eller vil komme med, selv om Nyet tændes og gaar ud nok saa tit.

Efter Kirkebogen døde Hr. Christoffer den 9. September 1705.

»Blev hand begraven d. 18. September. Ofver hannem prædickede hans Velærværdighed Prousten Magister Nicol Seidelin (Skanderborg).

Forslag til Restaurering af Venge Kirke.

Af William Bay.

Som Venge Klosterkirke nu staar, stærkt ændret gennem Tidernes Løb, forekommer det mig at være en Opgave af stor Betydning, saa vidt muligt at føre den tilbage til dens oprindelige Tilstand. Da Kirken tillige[1]) rent materialemæssig set er i glimrende Tilstand, idet den, som den eneste af vore Natursten skirker, er bygget i fuld Mur uden Mørtel- og Gruskerne, vil Restaureringen sikkert kunne lade sig gøre uden Nedrivning af en eneste af de oprindelige Mure, hvilket vil være en stor Besparelse.

At give et blot nogenlunde paalideligt Overslag over Udgifterne ved de af mig paatænkte Arbejder, falder naturligvis mig som Lægmand ganske umuligt. Nærværende Forslag er kun tænkt som en rent foreløbig Plan, som senere maa stærkt bearbejdes og først og fremmest underbygges med en Sagkundskab, som jeg desværre ikke er i Besiddelse af.

Forslaget med de medfølgende 6 Tegninger bygger i alt væsentligt paa Ældre Nordisk Architektur I: Venge Klosterkirke, samt paa Selvsyn under nogle Besøg i Sommeren 1938.

Den paatænkte Restaurering omfatter følgende: Nedrivning af Taarnet over søndre Korsarm, Nedrivning af Vaabenhuset foran søndre Portal, Nedrivning af alle Hvælvingerne, Gennemførelse af det oprindelige

[1]) Ældre Nordisk Architektur I: Mogens Clemmensen: Venge Klosterkirke, S. 2.

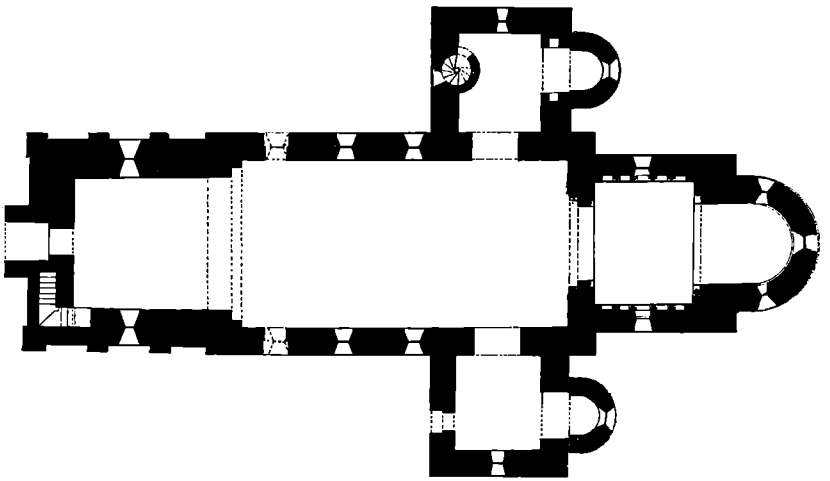

1 *Plan*

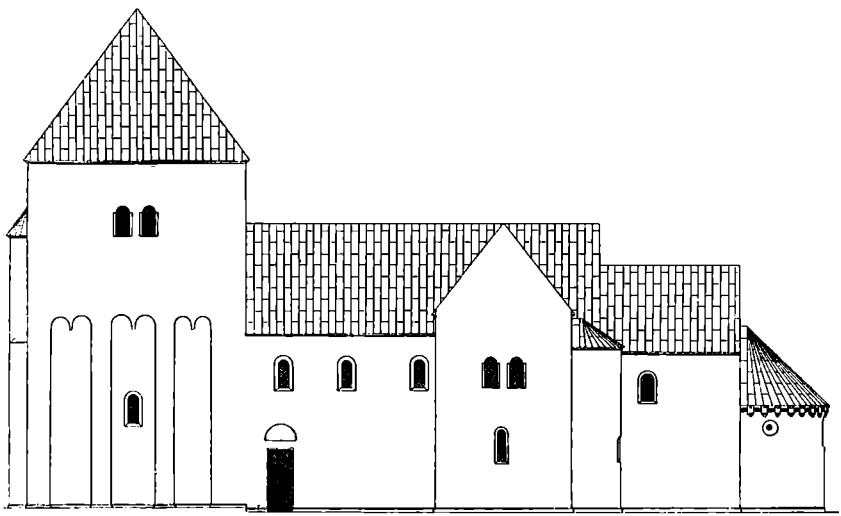

2 *Sydside*

1:150

Vinduessystem, Genopførelse af Vesttaarnet med Pyramidetag, Genopførelse af vestre Trappehus i sin fulde Højde, Genopførelse af den højregængede Vindeltrappe i nordre Korsarm, Indførelse af fladt Bjælkeloft i hele Kirken (Absiderne undtaget).

Taarnet er af meget ringe kunstnerisk Værdi. Det ødelægger tillige Helhedsindtrykket af den tidligromanske Kirkes Ydre, og det bliver ved Opførelsen af et Vesttaarn overflødigt som Klokketaarn. Det vil da være indlysende, at det bør fjernes.

Om Vaabenhuset gælder i alt væsentligt det samme som om Taarnet. Dets nuværende Funktion vil blive overtaget af Rummet under Vesttaarnet, som jeg tænker mig afskildret fra selve Kirkerummet med en Dør.

Spørgsmaalet om Nedrivning af Hvælvingerne kræver derimod mere Eftertanke. Det er som bekendt Tendensen nutildags at bevare saa meget som muligt af det nuværende i Kirkerne. Dette sker efter min Mening ofte paa Bekostning af Helhedsindtrykket af »den gamle Stil«. Et efter min Mening meget sørgeligt Bevis herpaa er den ellers vellykkede Restaurering af Vestervig Klosterkirke, hvor man paa det mest haardnakkede har bibeholdt det slet ikke oprindelige Hvælvingssystem, som i Hovedskibet ikke staar i Forbindelse med det ganske regelmæssige Arkadesystem. Jeg ved nok, at Grunden til denne Ordning ligger i Nedrivningen af det vestligste Arkadefag. Nu er der et ulige Antal Fag. Men at dette forhindrer en fuldstændig Nedrivning af Hvælvingerne med en paafølgende Indførelse af fladt Bjælkeloft, forekommer mig ganske galt.

Som et meget væsentligt Argument for Nedrivningen af Hvælvingerne i Venge er Hensynet til det oprindelige Vinduessystem, som under de nuværende Forhold er helt ødelagt. Ikke alene Vinduerne ud til Dagslyset, men ogsaa de ganske enestaaende Glugger til Lønkamrene i Korsarmenes øvre Stokværker vil først efter en saadan Restaurering komme til dercs fulde Ret. Tillige vil den smukke Anordning i Koret med de 3 maskerede Stokværk kunne udfolde sig i sin Pragt, en ældre og værdigere Pendant til Koret i

Brøndum Kirke. Ogsaa i Vesttaarnet vil Nedrivningen af Hvælvingerne være en stor Fordel. Man vil da kunne faa et Indtryk af dette Munkenes største og mest velegnede Lønkammer i Taarnets andet Stokværk. Dette vil blive en sand arkitektonisk Lækkerbidsken med den store, stærkt profilerede Fraadstensbue, der indrammer de 2 smaa Glugger, gennem hvilke man vil have Udsigt til den meget smukke Triumfbue.

Ved alle Nyopførelser er det paatænkt kun at anvende almindelige maskinstrøgne Mursten, idet alle Murflader skal staa i Puds, indvendig i den, som man ved, oprindelige, fede, gule Puds, udvendig hvidkalket overalt. At lade Fraadstenen staa ubeskyttet har nemlig vist sig at være daarligt. Et Eksempel herpaa er Nørre Jernløses Kor, hvor Detaillerne er stærkt udviskede.

Ved Genopførelsen af Vesttaarnet (Afb. 5) vil det være let at rekonstruere sig til de 2 Gulves Højder over Niveauet, idet Vindeltrappen har Afsatser ud for disse. Tillige har man som Rettesnor, at andet Stokværks Gulv maa ligge under den store Niches vandrette Underkant, samt at tredie Stokværks Gulv maa ligge saa højt, at dets Underkant lader den store Rundbues Profilering staa helt fri. Med Hensyn til Vinduerne er vi desværre helt overladt til Gætning, men det er dog højst sandsynligt, at der har været et romansk Vindue af nogenlunde samme Størrelse som Hovedskibets baade i Nord- og Sydsidens underste Stokværk. Disse Vinduers Højde bestemmes omtrentligt ved Loftets føromtalte Beliggenhed. Det er straks et større Problem med Belysningen i andet Stokværk, men her er det nødvendigt først at se paa Taarnets udvendige Udsmykning.

De paa Taarnets Ydersider stærkt fremspringende Lisener maa uden Tvivl have haft en smuk, harmonisk horisontal Afslutning foroven. For at faa noget at vide om denne maa vi først søge blandt de faa endnu bevarede romanske Taarne med Liseninddeling: Hee, Lime, Bejstrup. Af disse bortfalder straks Bejstrup paa Grund af en stærk Restaurering, men de 2 andre er udmærket bevarede. At Blændingerne for-

oven har været afsluttet med Rundbuer forekommer mig ganske indlysende. Spørgsmaalet er blot; hvordan var disse? Et enkelt Blik paa Hees Anordning, med de store, næsten pralende Konsoller, overbeviser os straks om Manglen paa stilistisk Slægtskab mellem disse 2 tillige saa fjernt fra hinanden liggende Kirker. Man vender sig ogsaa med saa meget større Interesse mod Lime Kirke, som man ved, at den, som en af de faa danske Kirker[1]), har de fra England stammende »roll-billets«, som ogsaa Venge har. At Konsollerne paa Venge ogsaa har været udformede som Hoveder ligesom Limes, forekommer mig dog usandsynligt.

Spørgsmaalet er altsaa langt fra løst, Idet vi nu vender os fra det stærkt udspecialiserede Krav: at finde et romansk Taarn med Lisener, spørger vi nu; hvilken øvre Afslutning har Lisenblændinger paa tidligromanske Kirker i Danmark? Svaret vil son ventet blive; en eller flere Rundbuer. Som Eksempler kan nævnes Tamdrup og Starup.

Lisenerne paa Nord- og Sydsiden af Tamdrup Kirkes oprindelige Kor er foroven afsluttet med store, enkelte Rundbuer. Som Overgang mellem disse og Lisenerne har man i Vederlagshøjde en Rundstav, som dog kun er paa Øst- og Vestsiden. Tænker man sig dette indført paa Venge, vil man faa et Udseende som Taarnet paa Voldby ved Grenaa (bortset fra de smaa Vederlagsbaand, som ikke findes her). Rent tidsmæssig set er Venge og Voldby Taarn (som ikke er oprindeligt, men dog romansk) fjernt fra hinanden, maaske opmod 100 Aar, men dette behøver dog ikke at være nogen Hindring for Paavirkning fra Venge til Voldby.

Hvorvidt Starup Kirkes Apsisudsmykning er oprindelig, ved jeg ikke, men den nuværende knytter sig nøje til den, der findes i Nørre Jernløse og Slaglille Kirker paa Sjælland. De fra disse 2 Kirkers Apsider saa velkendte, dobbelte Buer med stærkt accentuerede Vederlagsbaand og ingen Konsoller, kunde man sikkert godt tænke sig paa Venges Taarn. Dog kunde

[1]) Sammen med Vor Frue i Aalborg den eneste uden for Grenaaegnens Kridtstenskirker.

man ikke have de saa karakteristiske, smaa Knopper over Vederlagene, som kun forekommer naturlige under et Tagskæg og ikke midt paa en stor Murflade[1]).

Muligvis skal man slet ikke søge i Danmark efter et Forbillede, men i England blandt de angelsaksiske Landsbykirker[2]).

Den af mig (Afb. 2, 4) foreslaaede Anordning bygger ikke paa noget bestemt Forbillede, men er blot en efter min Mening smuk Løsning af det vanskelige Problem. Højden af Blændingerne er kun valgt ud fra et skønhedsmæssigt Standpunkt og kan sikkert varieres betydeligt. Dog vil det sikkert være umuligt at skaffe Dagslys i Taarnets andet Stokværk med denne Anordning af Blændingerne. Om der i det hele taget har været det, forekommer mig netop udfra denne Betragtning temmelig tvivlsomt. Kan Munkene maaske ikke have haft et Andagtsrum, kun svagt belyst af nogle Vokskærter paa Alteret heroppe? Lys maa der i hvert Fald have været, ellers vilde man ikke have gjort sig Umage med den store Bue.

Af tredie Stokværk kender vi kun Gulvets Højde. Vi kan dog sikkert antage, at der har været nogle Vinduer. De paa Tegningerne antydede er; et dobbelt Vindue mod Nord og et mod Syd, begge Magen til det, der endnu findes i Søndre Korsarms andet Stokværk. Mod Vest maa der, hvis der i det hele taget har været noget, have været 2, idet Trappeudbygningens kegleformede Tag forhindrer Anbringelsen af et Midtervindue. Mod Øst har der muligvis været et enkelt Vindue. Tillige vil det være nødvendigt at anbringe en Aabning fra tredie Stokværk ind til Overside af Skibets Loft. Den er dog ikke vist paa Snittet (Afb. 5).

Hvorledes Taarnets øverste Afslutning har været, ved vi naturligvis ikke med Sikkerhed. Det viser sig, at Taarnet er fuldkommen kvadratisk. Dets Østmurs Yderside bestemmes ved den østligste af Buerne mellem Taarnet og Skibet. Det er derfor naturligt at tænke

[1]) Om andre Eksempler paa Fraadstenskirker med Lisener, se Beckett: Danmarks Kunst I, S. 58—59.

[2]) Jvfr. Ejler Haugsted: Kirken i Venge, S. 25 f. f.

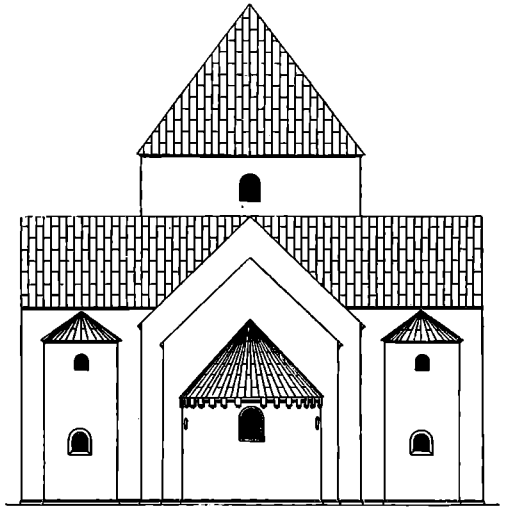

3 *Østside*

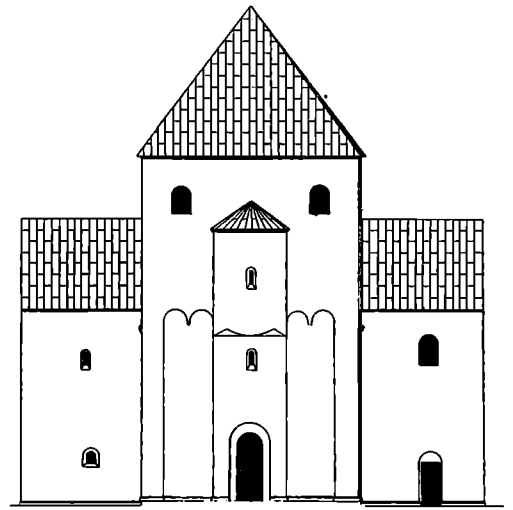

4 *Vestside*

1:50

sig et Pyramidetag paa Taarnet, hvilket (Afb. 2, 4) ogsaa vil være en smuk, omend nok kedelig, Løsning af Spørgsmaalet.

Taarntrappens Udbygning er i sin nuværende Skikkelse ikke af fuld Højde. Denne bestemmes ret nøjagtigt ved Trappens Gennemførelse til tredie Stokværk (Afb. 5). Det er tillige sandsynligt, at der har været endnu et Vindue over det nuværende i Trappeudbygningen, saaledes at der ogsaa i den øverste Trappevinding har været Dagslys.

Den højregængede Vindeltrappe i nordre Korsarms Vestmur, som der endnu er tydelige Rester af, vil det være praktisk at genopføre (Afb. 1). Man vil nemlig her faa en let Adgang til det fortræffeligt bevarede andet Stokværk, som nu er næsten utilgængeligt. Hvorledes denne Trappe nøjere skal udformes, vil først kunne bestemmes ved en Afbankning af Pudsen med en nøjere Undersøgelse af Murværket for Øje. Det vil ogsaa først herved vise sig, om det mærkeligt brede Vindue i underste Stokværks Vestmur er oprindeligt.

Vi kommer nu til Lofterne i Kirken. Her har vi de allerbedste Oplysninger for Haanden. Loftet i Skibet maa ligge saadan (Afb. 5), at de 2 smaa Glugger i Taarnets Østmur gaar fri under det, men det maa tillige ikke ligge højere, end at Oversiden af det flugter med den vandrette Underkant af den mærkelige Bueniche i Skibets Østmur. Tages disse 2 Ting i Betragtning, vil Gluggerne til Korsarmenes øverste Stokværker faa en naturlig Afstand fra Loftets Underkant. I Koret gør noget lignende sig gældende; Loftet maa ligge saa højt, at Triumf- og Korbuerne kommer fri af dets Underside, men det maa samtidig ligge saa lavt, at dets Underside flugter med Underkanten af den herværende Niche i Korets Østmur. Den mærkelige, vandrette Bjælke her har sikkert været over Loftet. I begge Korsarme (Afb. 6) skal nederste Stokværks Loft ligge, hvor det nu ligger i nordre Korsarm. Hvor de øverste Stokværkers Lofter, hvis der i det hele taget har været nogle, skal være, er derimod et større Problem. Lægges de nemlig i Højde med Skibets nuværende Tagskæg, vil Buerne ind til Apsiderne delvis

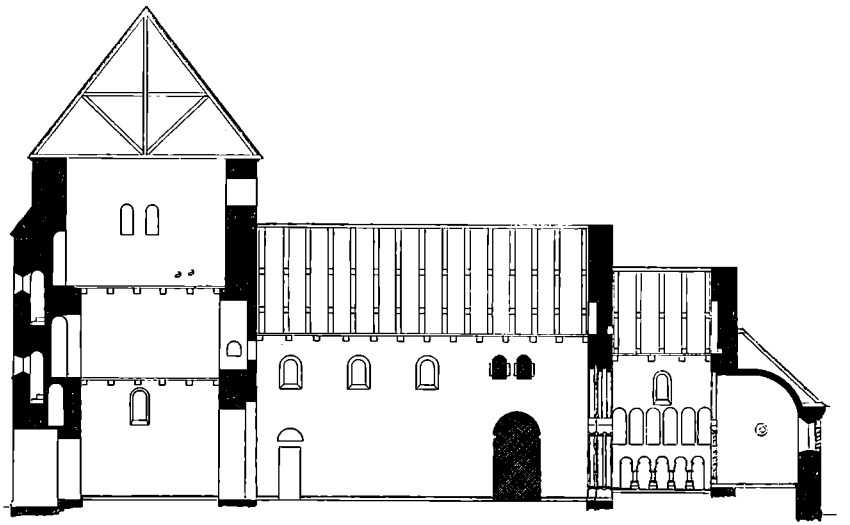

5 *Snit Vest-Øst*

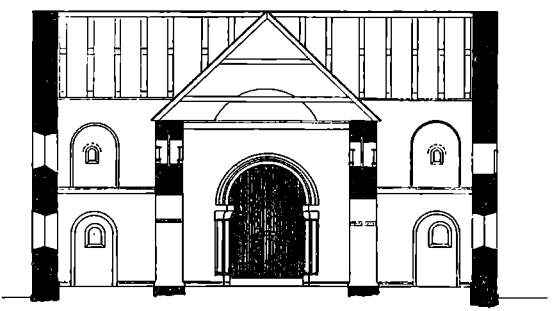

6 *Snit Nord-Syd.*

dækkes, hvilket umuligt kan have været Tilfældet oprindeligt. Men lægges de i Højde med nordre Korsarms nuværende Tagskæg, vil man have Skibets Tag gaaende ind i Rummene. Dog kan man i sidste Tilfælde tænke sig en Udvej; man kan forhøje Skibets Mure, saaledes at Tagskæggene falder i samme Højde. I Æ. N. A. I er denne Løsning dog udtrykkeligt modbevist (S. 6). Den foran sidst antydede Løsning maa derfor betragtes som værende den mest uangribelige.

Da en Gennemførelse af de oprindelige Vinduesforhold ikke vil skabe et noget synderligt mørkere Indre, vil det være langt at foretrække for det nuværende (Afb. 1).

I Hovedapsis vil det være ønskeligt at føre Østvinduet ned i sin fulde Dybde, samt at blænde det store Sydvindue og anbringe et rundt Vindue Magen til det, der findes i blændet Tilstand paa Nordsiden.

I Koret maa det store, skæmmende Sydvindue blændes, og i Stedet maa man indføre et Vindue mod Nord og et mod Syd efter Resterne af det nordlige. Tillige maa de 6 rundbuede Blændinger i Sydsidens maskerede andet Stokværk genfremstilles i Lighed med Nordsidens.

I Skibet indføres baade i Nord og i Syd 3 Vinduer efter de Rester, man har. Ogsaa Gluggerne til Korsarmenes øvre Stokværker maa genfremstilles, maaske med de gamle Træskydedøre, man har fundet Rester af. Baade Nord- og Sydportalerne maa fremdrages, dog behøver man ikke at gennembryde dem, men blot lade dem staa som Mærker i Pudsen.

I nordre Korsarm maa Østdøren blændes, og det oprindelige Østvindue fremdrages. Det store Nordvindue maa erstattes med et mindre Magen til det i søndre Korsarms andet Stokværks Sydmur. I andet Stokværk bevares de nuværende Forhold.

I søndre Korsarm blændes Østdøren, og det oprindelige Østvindue fremdrages. Det store Sydvindue erstattes med et Magen til det i andet Stokværks Sydmur. De oprindelige Dørforhold i Vestmuren fremdrages saa vidt muligt. Adgangen til andet Storkværk kan eventuelt faas ved en Stige, som det er antydet i Æ. N. A. I, S. 4.

Gulvet i Koret maa sænkes, saaledes at Skraakantsoklen kommer frem.

De nuværende, men ikke oprindelige, Kamtakker paa nordre Korsarm maa nedtages.

Hvorledes Tagkonstruktionen skal udføres, vil jeg overlade en Sagkyndig. Det kunde maaske være interessant at forsøge at lave en typisk romansk Konstruktion. — Taget maa helst tækkes med Bly.

Niels Ebbesen

personalhistorisk og topografisk belyst.

Af Regnar Knudsen.

Hvem var han, er det store Spørgsmaal. Ukendt for os træder han Natten mellem 1. og 2. April 1340 ind i Danmarks Historie, og lige saa ukendt gaar han ud af den Alle Sjæles Dag d. 2. November samme Aar — i 7 Maaneder skriver han med Blod sit Navn paa Danmarkskrønikens Blad, det er hans Liv personalhistorisk set. Strækningen fra Randers til Skanderborg med en Afstikker til Skern Aa er hans Løbebane topografisk set — hvis vi da skal nøjes med, hvad vi historisk set ved fra samtidige eller næsten samtidige Kildeskrifter (Krøniker) fra dansk og holstensk Side.

Men derefter har vi Traditionerne — en tvivlsom og vanskelig Kilde, hvis man ikke af dem kan udskille, hvad der har Sandsynlighed for sig og hvad ikke. Den ældste Tradition bliver da Folkevisen i dens forskellige Opskrifter, der vel mindst er 200 Aar yngre; men selve Visen er i sin oprindelige Form maaske omtrent samtidig med Begivenheden — i alle Tilfælde er det sandsynligt, at der da er digtet en Vise derom som om de fleste af den Slags Begivenheder i Middelalderen og senere; kun Visens Mangel af Omkvæd kunde tyde paa en senere Tid, da den altsaa ikke har været brugt som Dansevise, der stod i fuld Blomst i det 13. Hundredaar.

En endnu mere plumret Kilde er Folkesagnet fra o. 1600, knyttet til det i Visen nævnte Hjemsted for Niels Ebbesen til Norringris og det endnu paaviselige

Voldsted; det er behandlet udførligt af Arkivar Ellekilde i denne Aarbog, men kan næppe engang danne Grundlag for nogen Grad af Sandsynlighed — kun en vis Mulighed — hvis det da ikke kan støttes af Oplysninger om andre Forhold, navnlig Ejendomsforhold. Det staar og falder jo med Sandsynligheden af Navnet »Norringsris« i Folkevisen, som det bygger paa. Noget andet er, at Folkesagnet kan have folkepsykologisk Interesse, ligesom Folkevisen har Interesse ved at vise en nærmere Eftertids Opfattelse.

Det er saaledes historisk set givet — efter Krønikernes samstemmende Oplysninger — at Niels Ebbesen med sine Fæller er kommet ind i Randers over den gamle Randers Bro Vest for den senere og nuværende Sønderbro — altsaa sydfra, men deraf kan jo ingenlunde sluttes, at hans Hjemsted ogsaa har været Syd for Randers, endsige at dette netop har været Norringris Hovgaard i Folby Sogn, dengang i Norring Sogn, Sabro Herred.

Lad os sammenligne Kilderne til vor Viden om Drabet i Randers i den historiske Rækkefølge, i hvilken de maa antages at være skrevet.

1. Jydske Krønike o. 1350. (Latin).

I Aaret 1340 drog Grev Gert af Holsten ind i Jylland med en stor Hær; han havde mere end 11,000 vel rustede Krigere med sig og havde i Sinde at udrydde hele Jyllands Adel og at give det Land til sine Tyskere. En Del af Hæren havde han selv, en Del overlod han til sine Sønner andre Steder i Jylland.

Men medens han selv opholdt sig i Randers, kom en jydsk Væbner ved Navn Niels Ebbesøn med kun 47 Fæller d. 1. April ved Nattetid over Broen ind i Byen; og idet han gik til nævnte Greves Herberge, brød han med stor Tapperhed derind, efter at have ladet Trommer røre og sætte Ild paa Byen, og dræbte dristigt Greven selv med nogle andre derinde, og det skønt Grevens Hær paa 4000 Mand laa i Byen. Da han derefter vilde undvige over den samme Bro, satte Grevens Folk efter ham med mange Bannere; men saa mandeligt værgede han sig, at han dræbte to ansete Riddere iblandt dem tilligemed nogle andre. Og idet han nu kastede Broens Planker af bag sig, slap han bort med sine Fæller og mistede kun een Mand.

Men da Greven var slaaet ihjel, drog hele den mægtige Hær hjem med Skam, narret for den Sold, den havde Løfte paa, og plyndret for de Penge, den havde faaet, og en stor Mængde faldt for de Danskes Baghold.

2. Sjællandske Krønike. (Latin).

Efter at have samlet en stor Hær stævnede Grev Gert mod Randers og hærgede frygteligt alt rundt om, saavel i Kirke og Klostre som udenfor; thi han ønskede ikke blot at underlægge sig Danmark, men endda flere Riger.

Men Lørdagen Sitientes (Messens Begyndelsesord den Dag i April) blev han fældet af Niels Ebbesøn, hvem han selv tidligere havde undsagt, og hans Hær spredtes.

3. Lybske Krønike o. 1390. (Plattysk).

(1340). Da de Danske hørte, at Greven var kommen sig af sin Sygdom, samlede der sig vel en 60 stedkendte (velkendte) Mænd af dem; de kom til Randers Lørdag Nat før Judica (2. April), og ret som de var Nattevagter for den sovende Hær, besatte de et Stenhus. Da Greven havde læst sine Tider og havde lagt sig igen, kom de op og slog den syge Mand ihjel paa Sengen, dertil hans Kapellan og 3 Svende. En tapper fornem Ridder fra Vestfalen, Heinrich v. Vitinchoven, hvis Herberge var lige ved, hørte Larmen og kom ud. Ham slog de ogsaa ihjel paa deres Vej og kom bort hver sin Vej uden mindste Tab.

Det udenlandske Krigsfolk maatte høre meget ilde for, at de havde vogtet deres Herre saa slet; nu maatte de med Skam og Skade drage langt bort til det Sted, hvorfra de var kommet.

Vi holder os da først og fremmest til Jydske Krønike, fordi den i Tid er nærmest ved Begivenheden, og fordi den idet hele taget gør et troværdigt og paalideligt Indtryk. Den nærer tydeligt Sympati for Drabsmanden, men dens Skildring strider ikke mod Modpartens, Lybske Krønikes, der ellers staar paa Grevens Side uden dog at være saa partisk som senere holstenske Krøniker, der i saa Henseende søger at overgaa de senere danske, som hævder den ganske urimelige Opfattelse, at Drabet skulde være sket om Dagen eller ved Daggry, naar det var lyst. Niels Ebbesen og hans Fæller (socii) — det har aabenbart mest været Standsfæller — gaar aabenbart frem efter en omhyggeligt overvejet Plan: det gælder om at være ubemærket, handle lynsnart, aflede Opmærksomheden og saaledes benytte Broen til Tilbagetog. Man har diskuteret Betydningen af Trommehvirvlerne og Ildspaasættelsen; hvis det er sket andre Steder i Byen, er det aabenbart for at aflede Opmærksomheden; hvis de selv har udført Trommehvirvlerne, kan det kun være for at gøre Drabet bekendt, »lyse sig det paa Haand« som i Sagaerne, og saaledes undgaa at faa Drabet betegnet

som et Snigmord, hvad det fra holstensk Side straks blev og bliver den Dag i Dag. En saadan Forholdsregel som ridderligt Hensyn skulde dog synes upaakrævet, naar der var Krigstilstand og de satte deres eget Liv i Vove overfor en Fjende, der var beskyttet af 4000 Mand; men det kan maaske have haft retslig Betydning. De maa aabenbart have haft Hjælpere i Byen, siden de besætter et Stenhus, maaske det, som Offe Nielsøn til Klausholm senere faar tilbage af Grevens Sønner.

Om Motiverne faar vi intet at vide for Niels Ebbesens Vedkommende, undtagen af Sjællandske Krønike, der synes at gøre Gerningen til en personlig Hævnakt, fordi Greven har undsagt ham; men derfor kan han godt ogsaa have haft patriotiske Motiver. Om Grevens Motiver for sit Togt lyder Jydske Krønike mest sandsynlig; vi ved, at han ogsaa vilde inddrive en Sølvskat, som han havde faaet sine tyske Borgherrer til at bevilge paa Viborg Landsting.

Men om Hovedmanden selv faar vi af de danske Krøniker kun hans Navn at vide, af Jydske Krønike tillige, at han er Væbner; men derfor kan han godt have været en anset og fornem Mand, der blot ikke har faaet Ridderslaget.

Jydske Krønikes Evne til at se kritisk paa sine Landsmænd fremgaar af, at Kronisten udtrykker sin Misbilligelse af den første Folkerejsning i 1328 mod Haderslev og Gottorp, men ikke af Slaget paa Hesterbjerg ved Gottorp i Efteraaret 1329, aabenbart fordi Greven indtil dette Tidspunkt ikke selv havde brudt Overenskomsten af 1326, da Stormændene indkaldte ham til Hjælp mod Christoffer 2.

Arup kan saaledes ikke med Rette tage Kronisten til Indtægt i sit ganske ubeføjede Angreb paa dem, der søger at hævde Landets Selvstændighed ved at befri det for det holstenske Voldsregimente; Kronistens Beundring for Niels Ebbesens Daad taler sit tydelige Sprog om hans Opfattelse af denne anden Folkerejsning.

Hele Arups Konstruktion[1]) af et krigerisk Nationalparti i Modsætning til et fredeligt forhandlingsvenligt

[1]) Danmarks Historie II, S. 80 ff.

Opfyldelsesparti faar ogsaa sin rette Belysning som selvopfundet — under Indtryk af tysk Politik i 1926 og Lejligheden til derved at kunne rette et Angreb paa anderledes tænkende i Nutiden — af den Kendsgerning, at Sjælen i denne Folkerejsning, Biskop Svend af Aarhus, opholder sig hos Valdemar Atterdag i Nordtyskland som denne »Opfyldespolitikers« Raadgiver. Intet tyder paa, at Valdemar og Niels Ebbesen har hørt til to forskellige Partier, som Grüner Nielsen efter Arup mener i sin Udgave af Folkevisen.

Vender vi os nu til den nærmeste Tradition, den historiske Folkevise, der ikke synes egnet til Dansevise ved sin Mangel af Omkvæd, er der Grund til overfor Historikere at fremhæve, at den først og fremmest er et Kunstværk, et Digt, der maa betragtes psykologisk mere end historisk; nogen særlig Nøjagtighed maa man ikke vente eller kræve af den; det gaar saaledes ikke an at underkaste den en saa vilkaarlig og tendentiøs Behandling, som Arup har anvendt overfor det latinske Klagedigt af 1329[1]) og som Grüner Nielsen i sin nævnte Kommentar til Niels Ebbesen-Visen blankt godtager.

Lige saa forfejlet er det at betragte den i Opskrift A som et politisk Agitationsskrift eller et Udtryk for »jydsk Nationalisme« som Ernst Frandsen i sin Skoleudgave af Folkeviser.

Naar man tager senere Tiders Tilføjelser fra dens Slutning, er den kun en Streg mere dansk-national i sin Opfattelse end f. Eks. Jydske Krønike; at denne ligefrem skulde tage Parti for Grev Gert, som Arup hævder og selv gør, vilde være for unaturligt.

Her lægges efter Svend Grundtvig og Ellen Jørgensen (»Valdemar Atterdag«, 1911) Opskrift B til Grund, medens A (Dagvisen) og E (Herrestrid om Svendefølge) stedvis anføres.

Visens Beretning kan da sammenfattes saaledes:

Grev Gert drager med en overmægtig Hær op i Nørrejylland til Randers, skønt det er spaaet ham, at han der skal lade sit Liv. (Et karakteristisk digterisk Træk ved et politisk Drab, jfr. Cæsar).

Han stævner da Niels Ebbesen til sig ved »Randers

[1]) Aarbøger f. Nord. Oldkyndighed og Historie 1926. S. 20—42.

Strand« og udfritter ham om Stemningen i Jylland og særlig blandt »de Sønderjyder« (maaske Hentydning til Hertug Valdemars fjendtlige Holdning) og hans rige Frænder, idet han har spurgt ham: »Var du ikke snimen (ɔ: nylig) hjemme? Hvor saa lider de Sønder-Jyder og saa dine rige Frænder?« (Med »hjemme« kan der vel kun menes »Hjemstavn«, den Landsdel, hvor han og hans Frænder har hjemme, altsaa Nørrejylland eller en Del deraf, f. Eks. Nord for Limfjorden; Opskrift E har her »Nørre-Jylland«. A. D. Jørgensen opfatter »Sønder-Jyder« som boende Syd for Randers). Han svarer, at de er rede til at tjene Greven, som udtaler sin Forundring over, at han nu »rider saa ene«, naar han dog igaar havde 100 Hovmænd (ɔ: Herremænd), alle rede til at tjene ham. (Greven aner aabenbart en Sammensværgelse; E taler kun om paalidelige Svende). N. E. svarer, at han har 40 Karle i sin Tjeneste. Greven siger, at det »er vel ret til Maade«, men »igaar holdt han i Hr. Bugges Gaard med 100 Mænd i Plade«. Da N. E. stempler denne Paastand som Løgn og Bagvaskelse, bøjer Greven af. Efter E. siger Greven: »Du har med dig hin unge Hans Frost fremmest udi din Skare, og siden de Skalke, hans Brødre to, ufelig monde fra mig fare« (ɔ: som er draget fra ham uden Lejde). Greven beder ham ride til Hr. Niels Bugge, der har undsagt ham (ɔ: opsagt sin Tjeneste) tilligemed den unge Poul Glob og Hr. Anders Frost, der »er og en af dem og fremmest i Eders Hob«; de har alle nydt hans Velvilje, men vil nu forsmaa ham; han advarer dem mod at følge Hr. Bugges Raad (der altsaa dog maa være den betydeligste).

N. E. erklærer, at Hr. Bugge ikke kender noget til, hvad han siger eller gør, men han har dog tjent Greven med Ære; det samme gælder Hr. Anders Frost, og hvorfor skulde denne ikke have Lov til at følge gammel dansk Hirdmandssæd: at opsige sin Tjeneste efter eget Tykke. Da Greven heroverfor hævder den holstenske-tyske Opfattelse af Lenspligten, at det er Herren, der bestemmer over sin Tjener i dette Forhold, svarer N. E. med de berømte Ord:

Der er ingen tilsammen viet
uden Munken og hans Kappe,
Hovmand rider og Hovmand kommer,
hvor han kan tjene til Takke (ɔ: sin Tilfredshed).

Opbragt over denne Halstarrighed truer Greven ham nu med Fredløshed eller Død, hvad N. E. besvarer med en ligefrem Undsigelse paa Liv og Død og rider bort, uden at nogen tør røre ham.

Han kommer nu hjem »i sin egen Gaard« og spørger sin Hustru om Raad; denne raader ham paa gammel nordisk Vis (jfr. Sagaerne) til »enten Greven ihjel at slaa eller brænde ham inde«; dog først efter at han har ladet sine Heste omsko for at lede Fjenden paa Vildspor (et romanagtigt Paafund, der ikke skulde synes at kunne faa nogen praktisk Betydning, synes i hvert Fald ikke at have haft det). Opskrift E afbryder her Visen med en Fortælling om, hvordan N. E. forgæves henvender sig om Hjælp til Knud Ebbesøn paa Bygholm, som vi ikke kender noget til.

Efter at have faaet sine Folks Tilslutning til den farlige Færd rider han med sin Flok til Fruerlund, hvor de binder deres Heste; »saa gik de i Gaarden ind, Grev Gert saa vilde de gæste«, og først derefter gaar de ned til Randers Bro. (Efter Sammenhængen binder de deres Heste i Skoven Fruerlund og gaar derefter ind i Gaarden af samme Navn for der at gæste Grev Gert; men det sidste kan ikke være Tilfældet, da Greven jo opholder sig inde i Byen; »Grev G. saa vilde de gæste« kan derfor kun gælde i Almindelighed). Før Overgangen giver N. E. atter sine Folk Lejlighed til at tage Orlov; men her beder kun »den liden Svend Trøst« (ɔ: en trofast Svend) om Orlov, og dertil Sadel og Hest (efter den fra Tidens Viser kendte Formular) — »det skete end [eller: samme Dag] før Aften han tjente sin Herre bedst«.

Dette Træk, der aabenbart kommer smærteligt overraskende for Niels E., bærer ikke Virkelighedspræg, da han forud maa have planlagt sit Tilbagetog og Broens Afbrydelse; Udtrykket »samme Dag før Aften« skal heller ikke tages altfor bogstaveligt; det har ogsaa Folkevise-»Clichéens« Præg.

Visen lader nu N. E. straks opsøge Greven i hans Herberg (her hører maaske det forrige Udtryk »saa gik de i Gaarden ind« hjemme) og udgive sig for et Sendebud fra Hertug Henrik (sikkert Grevens Søn, Grev Henrik). Greven beder ham da møde ham snarest næste Morgen tidlig mellem Messe og Ottesange (o. Kl. 4) i Brødre Kloster (Randers Graabrødrekloster). N. E. aabenbarer nu vigtige Nyheder, at »Ribe er bestollet (o: belejret), og Kolding det er brændt«, og som en virkelig glædelig Tidende, at »Niels Ebbesøn han er hængt«. (Den første Tidende om, at Ribe og Kolding som har været i Hertug Valdemars Besiddelse, men nu er i Grevens, er ikke korrekt, da begge var i Grevens Haand før Togtet, og den gode Tidende om N. E. maa afvises som urimelig). Hertil har Greven det fra andre Viser (Marsk Stig) kendte Svar for gode Tidender, idet Overbringeren faar »Hest og Klæder udi min Gaard, den Stund vi lever baade«.

Denne »Krigslist« modsiges af Forholdene, navnlig af den Hurtighed, som Gerningen krævede. Opskrift A lader nu Greven se ud af Vinduet og trods Mørket opdage »de blanke Spjude«. »Niels Ebbesen holder herude« (Hestene havde de jo ganske vist efterladt i Fruerlund). Greven har i hvert Fald aabnet Vinduet og raabt om Hjælp, da Hærens Fører Otto v. Schenkenberg senere maa indrømme at have hørt det.

Visen lader dem nu »støde paa Dør med Skjold og Spjud«.

»De Nagler ginge alle i Stykke,
est du herinde, Greve Gert,
vi ville dig en Skaal tildrikke«.

(Dette Vers minder meget om Visen om Erik Klippings Mord). Greven forsøger nu at underhandle og sende Bud efter »Hertug Henrik og Hr. Klaus Krummedige«, Grevens »famulus«, der ganske vist havde et andet Fornavn (Hasso), men det er rimeligvis Grevesønnernes Navne, Henrik og Klaus, der her spiller ind. At den lange Parlamenteren ikke passer rigtig til Lejligheden finder ogsaa »den sorte Svend«, der siger:

I lægger nu neder eders lange Tale
og lader Sværdene bide.

Saa toge de Greve Hr. Gert
i hans gule Lok;
saa hugge de ham Hovedet fra
over hans Sengestok.

Den »kullede«, ɔ: skaldede Greves »gule Lok« har faldet nogle Kritikere for Brystet, men han kan da godt have haft langt Haar nedenfor den skaldede Isse, og »den gule Lok« er kun et poetisk Udtryk; iøvrigt er Spørgsmaalet naturligvis ganske underordnet og ikke Diskussion værd.

Der Greven han var død,
da slog de paa deres Tromme.

Her er Trommehvirvlen rigtigt anbragt, og Meningen kan da være, at de sammensvorne herved vil vedkende sig Drabet i Lighed med Sagaernes »at lyse sig Drabet paa Haand«; paa den anden Side synes det mærkeligt, da det jo gjaldt om at tiltræde Tilbagetoget saa hurtigt og navnlig saa ubemærket som muligt. Jydske Krønike synes at sætte Trommehvirvlen og Ildspaasættelsen lige før selve Drabet, og det hele synes at være sket lynsnart og omtrent samtidigt. Det gjaldt snarest om at aflede Opmærksomheden fra Drabsstedet til andre Steder i Byen, og det synes rimeligst, at de har haft medsammensvorne i Byen til at besørge disse Ting; at de har haft medsammensvorne dér, fremgaar jo ogsaa af, at de besætter et Stenhus; det hele er forløbet planmæssigt.

Det var Niels Ebbesøn,
han vilde af Byen fly;
efter løb Ove Haas (Hase),
han vilde ham det forbyde.

N. E. appellerer forgæves til deres Svogerskab, der for Hr. Ove betyder mindre end Tjenesteforholdet til Greven; og N. E. maa slaa ham ned.

Opskrift A har her som »Dagvise« følgende:

Faaret bræger og Gaasen kæger,
og Hanen galer paa Hjalde:
Hr. Ove Has blev halv mere vild,
paa de Holster monne han kalde.

De sidste to Linier gentages og efterfølges nu af:

Grev Gert han blev om Dagen vejen (ɔ: dræbt)
og ikke om Natten med alle (ɔ: slet ikke).

Denne »Dag-Redaktion«, der vilde have gjort Gerningen umulig, skyldes Holstenernes Betegnelse af Drabet som et Snigmord (Meuchelmord), hvad de gør den Dag i Dag. Det kan fra anden Side betragtes som et i Krigstid fuldstændig lovligt Overfald paa en Fjende, der havde ført Krig ind i Landet og oven i Købet var beskyttet af 4000 Krigere; ogsaa en Undsigelse forud skulde synes overflødig.

Ved Randers Bro bryder »Svend Trøst« nu denne af efter de sammensvorne.

Saa gæste han en Kærling,
hun havde ikke uden to Leve;
den ene gav hun Niels Ebbesen,
for han slog den kullede Greve.

Med denne Slutning har Visens oprindelige Forfatter enkelt og stort anslaaet det folkelige Syn paa Niels Ebbesens Daad; den oprindelige Vise kan antages at være forfattet før hans Fald ved Skanderborg; den er et naturligt og umiddelbart Udtryk for Folkets Følelse af Befrielse og Taknemmelighed mod Befrieren — intetsomhelst andet, men det er ogsaa tilstrækkeligt — ganske ligesom det latinske Klagedigt var et Udtryk for dyb Sorg og Harme over Danmarks Fornedrelse; fra denne knugende Følelse befrier Niels Ebbesen det danske Folk.

Disse to Digte betegner da Yderpunkterne i den Periode 1329—1340, da det atter bliver Dag i Danmark.

Folkevisen undgaar dog ikke de Forbedringer, den »happy end«, som senere Opskrivere har syntes tiltrængt for at tilfredsstille et samtidigt Damepublikum.

Fortsættelsen af Opskrift B lyder ganske usandsynlig, naar den lader N. E. gaa i Landflygtighed:

Saa for han af Landet ud
med Hustru og Børn saa smaa.
Det vil jeg for Sanden sige:
Han leved' baade glad og fro.

Opskrift A lyder her ikke mindre usandsynlig for de sidste Liniers Vedkommende:

Niels Ebbesøn han tren til sin Hest,
til Norrinsris monde han ride,
det vil jeg for Sanden sige:
Han havde baade Angst og Kvide.

Næsten som Svar herpaa hedder det i B, idet »Norrinsris« bliver til »Norge« (jfr. Marsk Stig og de fredløse):

Niels Ebbesøn for af Landet,
til Norge monde han ride;
det vil jeg for Sanden sige:
Han havde forvunden sin Kvide.

Og Slutningen bliver da temmelig banal, uden Folkevisens oprindelige Enkelhed:

Niels Ebbesøn ud af Landet drog,
han slog den Greve ihjel,
saa glade var alle de danske,
at det gik saa vel.

Opskrift A bærer dog endnu mere Præg af senere Tilføjelse med sit fromme Ønske, hvor forstaaeligt dette end kunde synes:

Gud naade din Sjæl, Niels Ebbesøn;
men (ɔ: hvis) du i Live var,
saa mangen tysk i Danmark
den samme Vej skuld gaa.

Det vil saaledes ses, at Folkevisen staar Folkesagn og Tradition langt nærmere end Krønikerne; dette beror først og fremmest paa dens digteriske Karakter, dernæst paa senere Ændringer og Tilføjelser og disses mere udtalte patriotiske Tendens; en saadan er i Virkeligheden meget ringe for den oprindelige Vises Vedkommende, saa vidt vi med Grund eller Sandsynlighed kan gisne os til denne, ja, det personlige Forhold mellem Grev Gert og Niels Ebbesen er i Virkeligheden det centrale og stemmer med Folkevisernes almindelige individualiserende Tendens.

Lad os med det samme sammenligne Krønikernes Beretning om Niels Ebbesens senere Skæbne, da Folkevisen her lader os ganske i Stikken.

Jydske Krønike.

Samme Aar (1340) den 2. Maj dræbte samme Niels Ebbesøn ved Skernaa mange Tyskere, som var i Færd med at bygge en Borg[1]) dér til de danskes Fordærv.

[1]) Efter Hvitfeld Lundenæs Ø. f. Skern, som han tolker som »Manebjerg«, Manbjerget v. Skanderborg. Angrebet paa disse to »faste« Punkter i Vest og Øst viser Niels Ebbesens strategiske Blik.

Samme Aar paa Alle Sjæles Dag (2. November) kom det atter til Kamp mellem Niels, der belejrede Skanderborg Slot, og en stor Skare Tyskere, som vilde bringe Borgen Undsætning.

Niels Ebbesøn tilføjede dem et stort Nederlag, men han selv og en Del andre danske Væbnere lod Livet dér.

Sjællandske Krønike.

1342 [Svannings Uddrag har her 1341]. En Kamp stod ved Manebjerg, hvor Niels Ebbesøn blev slaaet. [Her indsættes nogle Udtalelser af en svensk Aarbog, der dog ikke kan betragtes som samtidig]: Dengang Grev Gert var kommet til Randers, en By i Jylland, og der havde øget sit Værn, blev han ved Nattetid fældet af en adelig Mand, Niels Ebbesøn, som vilde hævde sit Lands Frihed. Lidt senere skal N. E. være bleven dræbt under en Belejring af Skanderborg, som han forsøgte at fri af de nævnte Holsteneres Haand.

Lybske Krønike.

Paa samme Tid (Efteraaret 1340) belejrede Jyderne Skanderborg Slot med en stor Styrke og vilde fordrive Tyskerne, som var der og andetsteds i Landet. Holstenerne paa Fyn fik det snart at vide og sendte dem 600 Krigere til Hjælp. Mandskabet paa Skanderborg blev Undsætningen var, gjorde Udfald mod Fjenderne og begyndte en Kamp, som blev meget haard for dem. Da de 600 Krigere kom til, blev Striden haard og meget voldsom mod saa mange Folk. Til sidst begyndte Bønderne at vige, da vilde ogsaa Herremændene fly, og saaledes gik det til, at de bedste Mænd i Jylland tilligemed Bønderne lod Livet i stort Tal — mere end 2200 danske. Dér faldt ogsaa deres Fører, som havde slaaet Grev Gert ihjel, og hans to Brødre; deres Lig blev sat paa Hjul tilligemed de andre, der var med. Saaledes blev den kække dygtige Grev Gert hævnet.

Naar de to danske Krøniker begge har Stednavnet Man(e)bjerg for Slagpladsen, maa dette søges ovenfor Jernbanestationen (Godthaab) mellem denne og Ladegaarde ved den gamle Randersvej over »Randers Bierge« til Jeksen, og kan ikke være »Nonnebjerget« mod Øst ved Vejen fra Ladegaarde til Fruering.

Dette er ogsaa den gunstigste strategiske Stilling for en Belejring af Skanderborg i en Bue fra Skanderup ved Nordenden af Skanderborg Sø til Sortesø. En Undsætningshær sydfra kunde vælge to Veje: en vestlig fra Passet ved Fulbro — den nuværende Vej over Nybro fandtes ikke dengang, den er fra det 19. Aarhundrede — over Vrold gennem Dyrehaven, eller en

østlig langs Skanderborg Sø over Ringkloster—Torrild til Hov; den sidste er den sandsynligste og vilde uundgaaeligt føre til et Sammenstød med en Belejringshær, der havde taget Stilling paa det nævnte Manbjerg. Den nævnte Vej er i Virkeligheden den gamle Viborgvej fra Hov over Gudenaaen ved Resenbro til Viborg. Undsætningshæren kommer jo fra Fyn og kan være landsat i Hov.

Om Jydske Krønike har Ret i, at det var et Nederlag for Holstenerne, kan vel være tvivlsomt, siden det blodige Slag fik et saa tragisk Udfald med over 2000 dræbte, hvis man kan tro den iøvrigt ret paalidelige lybske Krønike. Sammenhængen er vel den, at de danske først slog Besætningens Udfald tilbage, men maatte vige for den bedre væbnede holstenske Undsætningshær, som det ogsaa synes at fremgaa af den lybske Krønike; den har ogsaa Oplysningen om hans to Brødres Fald, hvad ogsaa andre Forhold taler for, som vi senere skal se. — Næste Aar gentog Jyderne Stormløbet mod Skanderborg, men forgæves. Samtidig førte Kong Valdemar Krigen til Sjællands Befrielse.

Om Niels Ebbesens Førerkald og Førerevner til hans Lands Befrielse, ligesom om hans Bevæggrunde til Fjernelse af den Mand, der var den eneste Hindring for dette Maal, kan der ikke rejses Tvivl.

Ældre Historikere har været tilbøjelige til at tage lovlig haandfast paa Niels Ebbesen-Visen som historisk Kilde, saaledes Steenstrup[1]) for ukritisk til Fordel for Dagvisen, Erslev[2]) til Fordel for Natvisen med sober Kritik af Steenstrup og endelig A. D. Jørgensen[3]) med sædvanlig Skepsis for at vise, hvor mange Unøjagtigheder, Urimeligheder og Selvmodsigelser den indeholder.

Hvor meget rigtigt der end kan være i denne haandfaste Kritik, kan den let aflede eller svække Opmærksomheden for den Kerne af Virkelighed, der dog som oftest findes bag et Folkesagn eller en Folkevise om en historisk Begivenhed og historiske Personer, selv-

[1]) Vore Folkeviser. 1891. 297—314.
[2]) Hist. Tidsskrift. 6 R., 6 B. 417.
[3]) Hist. Tidsskrift, 6. R., 3. B., 58—107, 1891. Hist. Afhdl. I, 424, 1898.

om man maa være klar over, at en Navneforveksling som i Folkeviserne fra Valdemar den Store til Valdemar Atterdag kan give Anledning til Opdigtelser i nye Sagn og Viser (Toves Ring, Kong Valdemars Jagt og Gurre). Selvom saaledes Begivenheder og andre Forhold som f. Eks. Kærlighedsforhold (Marsk Stigviserne) mere er undergivet Fantasiens frie og vilkaarlige Behandling, bliver dog Personer og Steder navnlig med Støtte af historiske Kilder den Kerne, hvis Værdi i historisk Henseende man maa regne med.

Personer. Om selve Begivenheden, Drabet paa Grev Gert, Natten til d. 2. April 1340 ved den jydske Væbner Niels Ebbesen med Fæller, dels Standsfæller (47), dels Bymænd, der kan have faaet Tallet til at stige til 60 (Lybske Krønike), kan der jo ingen Tvivl være.

At der her er Tale om en Sammensværgelse med vel tilrettelagt Plan, er ligeledes klart, og at Niels Ebbesen er Hovedmanden fremgaar af Kilderne og navnlig af hans senere Optræden indtil hans Fald.

Af andre Deltagere er det sandsynligt, at hans to Brødre, der falder sammen med ham for Skanderborg, ogsaa har været med i Randers.

Der maa straks efter Drabet være opstaaet Rygter om Deltagerne: Hvem var med? Og det er da sandsynligt, at den oprindelige Folkevise har beskæftiget sig hermed; det kan da ikke være rent tilfældigt, naar Visen nævner kendte Mænd som Hr. Anders Frost, senere Valdemar Atterdags Marsk, og Poul Glob, der ogsaa kendes som en anset Væbner, begge nordenfjords (Limfjorden) fra Thy (Mors) eller Vendsyssel; deraf kan man vel ikke slutte, at de har været med i Randers, Anders Frost sikkert ikke; det synes at dreje sig om yngre Mænd i 20—30erne; her nævner en Opskrift Hans Frost og dennes to Brødre, som vi ellers ikke kender.

Niels Bugge synes at indtage en Særstilling, selvom han ligesom Anders Frost og Poul Glob har opsagt Greven sin Tjeneste.

Efter Visen maa det anses for sandsynligt, at disse har hørt til Niels Ebbesens »rige Frænder«. Om Ove Hase senere.

Om de sammensvorne i Almindelighed faar vi efter

Drabet noget mere at vide i andre Kilder. Ved Forliget mellem Kong Valdemar og Greverne i Spandau tre Uger efter maa Valdemar love ikke at forsvare Drabsmændene, men at være deres Fjende og alle deres, der skærmede dem, en Bestemmelse, han dog snart bliver fritaget for.

Ved Mødet i Lybæk efter Paaske anklager Grevesønnerne Hertug Valdemar for Medviden i deres Faders Død og for at have givet Morderne Skjul paa Sønderborg Slot, en Anklage, han efter Voldgiftskendelse maa fri sig for ved Ed.

Endelig anfører Hvitfeld en »Kvittans« (Kvittering) af 16. Oktbr. 1351 fra Grevesønnerne til Hr. Johan Limbek for Modtagelse af 500 Mark lybsk, som han har faaet af Hr. Stig Andersøn til Bjørnholm, i sin Tid Grevens Marsk, som Sone for deres Faders Død.

Stig Andersen d. Yngre, Marsk Stigs Sønnesøn, optræder her paa den jydske Adels Vegne, som for at opnaa Forbund med Greverne mod Kong Valdemar maa betale denne mindre Sum, der antagelig er udredet af Niels Ebbesens Slægt og Venner, som Hvitfeldt sikkert rigtigt bemærker. Her er ikke Tale om »Mandebod«, da Hovedmændene jo var faldet paa deres Gerninger. Derfor forpligter Adelens Fører sig til at betale 500 Mark til Johan Limbæk til Søgaard og Trøjborg paa Grevernes Vegne[1]).

Foruden de i Visen som Grevens Fjender nævnte Herremænd kan vi sikkert anføre de i Sønderborgforliget mellem Hertug Valdemar og Greverne nævnte Peder Munk til Holbækgaard (Rovsø H.) og Anders Jensen til Essendorp (Gl. Estrup), der skal deres »Veste (Borge) weder hebben to Holebece og Essendorpe«, som deres Fader, Grev Gert, havde frataget dem.

Naar Offe Nielsen til Klausholm skal have sit Stenhus tilbage, maa dette sikkert være et Stenhus i Randers, da det modsættes »Veste«. Heraf kan dog intet sluttes om hans Deltagelse i Sammensværgelsen.

Om Niels Ebbesens Motiver kan vi sikkert afvise Folkevisens Opfattelse som uhistorisk, dertil minder Undsigelsen alt for meget om Marsk Stigviserne.

---

[1]) A. D. Jørgensen, l. c.

Hvitfeld har en Bemærkning om, at Niels Ebbesen skulde have et Horn i Siden paa Greven, efter at denne i en Sag om Ejendomshandel havde dømt ham »for kort«.

Dette kan naturligvis kun have bestyrket ham i hans Forsæt at rydde Greven af Vejen, thi dette Forsæt maa efter Sammensværgelsens Karakter og hans senere Optræden have politiske Motiver.

Man har beklaget, at Niels Ebbesen tilsyneladende maatte kæmpe sin sidste Kamp alene, og navnlig, at den nye Konge ikke vilde dele Sag med ham, hvad man har taget som Tegn paa, at de to skulde have hørt til to forskellige, ja hinanden fjendtlige Partier; det er særlig Arups revolutionerende Syn paa hans Protegé Grev Gert, der har forvirret mange.

For det første kæmpede Niels Ebbesen aldeles ikke sin sidste Kamp alene; paa Manbjerget har han en anselig Hær ikke blot af Bønder, men ogsaa af Herremænd, ja det svarer i saa Henseende ganske til Slaget paa Hesterbjerget, hvor alle Jyder kæmper mod Grev Gert, med samme Resultat: de danske Bønder og Storbønder kan ikke og har aldrig kunnet hamle op med bedre udrustede og bedre trænede Krigere af Faget.

Dernæst kunde den nye Konge, som Forholdene var og de nordtyske Fyrsters Støtte var nødvendig, ikke vedkende sig Sympati for Deltagerne i et Fyrstedrab, naar ikke engang Hertug Valdemar kunde det, skønt enhver vidste, at han aktivt sympatiserede med dem. Og der kan ingensomhelst Tvivl være om, at Kong Valdemar og hans Raadgiver Biskop Svend af Aarhus, der havde været Sjælen i Folkerejsningen mod Grev Gert siden 1329 og af Holstenerne var truet paa Liv og Gods og fordrevet fra sit Bispedømme, at de begge har sympatiseret med dem, der i 1334 havde sluttet sig til Junker Otto, og navnlig med dem, der tilsidst paa det Tidspunkt, da Jylland synes prisgivet ikke blot holstenske men flamske (Walloner) og andre vilde Krigere resolut gør det det eneste, der er at gøre: hugger Knuden over og Greven ned. Kun derved bliver nemlig Arups »Opfyldelsespolitik« mulig, thi Faderen

vilde ikke høre Tale om Indløsning, ja, havde gjort den umulig, men Sønnerne var til at forhandle med, og Kong Valdemar opnaar da ogsaa hos dem foruden Opfyldelses- eller Indløsningsmuligheder ogsaa Løsladelse af sin Broder Otto, Sikkerhed for sin Ven Biskop Svend og endelig, at den første Bestemmelse om hans Bekæmpelse af Drabsmændene snart efter bliver slettet.

Og saa har Arup den Dristighed — noget ejendommeligt for en Historiker, skulde man synes — at sige i sin Danmarkshistorie, at dette Mord ligesaa lidt som de fleste andre politiske Mord i Verdenshistorien — ja, hvordan var det f. Eks. med Cæsar? — kunde ændre Begivenhedernes naturlige Gang. Hans Meningsfæller istemmer naturligvis Visen om »Jydsk Nationalisme« o. lign.; Grüner-Nielsen mener dog, at Niels Ebbesen gjorde det nemmere for Valdemar Atterdag.

Nej, Kong Valdemar overlader til Niels Ebbesen at drive de fremmede ud af Jylland, medens han selv driver dem ud paa Sjælland — hvordan? Han maa altsaa ogsaa slaas i Stedet for skikkeligt at betale sin Gæld! Sagen er nemlig, at foruden de store Tyranner, Grev Gert og Grev Johan, var der de smaa, som havde Borgene i Pant af dem, og som heller ikke godvilligt vilde slippe deres Panter, som de havde saa langt mere ud af at beholde.

Og alle disse »Gældsposter« vil Arup og hans Meningsfæller have, at deres Landsmænd dengang skulde anerkende som Statsgæld? Nej, Kong Valdemars Maal var ligesom de jydske »Nationalisters« helt enkelt at drive de fremmede ud af Landet — for at bruge en ironisk Vending hos Arup — om muligt ved Magt, ellers ved List eller Indløsning, naar Magt ikke slog til.

Kan vi saaledes danne os en ret klar og begrundet Opfattelse af Niels Ebbesens Virke i de 7 Maaneder, dette fik Lov at vare, er Spørgsmaalet stadig aabent: Hvem var han selv?

Man har da først kastet sig over Navnet og undersøgt de Dokumenter, hvori dette forekommer; da Navnene Niels og Ebbe, Ebbe Nielsen og Niels Ebbe-

sen var ret almindelige, skulde det være mærkeligt, om Navnet Niels Ebbesen ikke skulde forekomme.

Mest Interesse i denne Forbindelse har et Dokument udstedt 1337 paa Aabo Syssels Ting (i Aarhus), hvorefter Niels Ebbesen, der møder for Niels Pedersen af Reffs (Hovedgaarden Refsnæs i N. Kongerslev S. Øst-Himmerland) meddeler, at han har givet Jon Rampi, der møder for Stig Andersen til Bjørnholm, Pant i Gaarde i Søby, Vadsted med andet Gods i Gjern Herred.

Jon Rampis Navn eller Slægtsnavnet Rampe er bevaret i Rampesgaarde i Søby Sogn.

Medens de tvende Parter boede langt fra Gjern Herred, i Øst-Himmerland og Djursland, har deres Repræsentanter boet i Nærheden, Jon Rampi i Gjern Herred og Niels Ebbesen formodentlig ikke langt derfra, i hvert Tilfælde i Aabo Syssel. Der maa altsaa have bestaaet et Venskabs- eller Slægtskabsforhold mellem Niels Ebbesen og Niels Pedersen. Men er han vor Helt?

Dernæst har man fremdraget et andet Dokument af 28. Marts 1338, hvorefter møder paa Viborg Landsting Væbneren Njels Ebbyson, der her opføres blandt de yngre Væbnere, af hvilke flere tilhører Slægten Bild eller dens Sidelinie med samme Slægtsvaaben, Slægten Strangesøn. Men er han nu vor Mand?

Efter 1340 træffer vi Navnet Niels Ebbesen i to Tingsvidner fra Vendelbo Syssel-Ting. Efter det første af 29. Januar 1343 har Thorkil Hval for nogle gejstlige, to Riddere af Drost Laurits Jonsøns Slægt og andre Adelsmænd fremført Tingsvidner paa, at han har tilskødet Gods i Arnstorp og Smidstorp (Astrup og Smedstrup) til Njels Ebbysøn gennem en vis Lamin Jakobsen mod et Vederlag af Niels Ebbesen, der skal bestemmes af de to Riddere, Henrik og Offe Nielsen (af Slægten Panther, den sidste er Offe N. til Klausholm).

A. D. Jørgensen mener, at dette ikke kan være vor Niels Ebbesen, da han efter ovenstaaende endnu maa være i Live; dette skulde dog ikke være nødvendigt, da Thorkil Hval kan have ønsket at faa denne mundt-

lige Overenskomst bekræftet ved Tinglysning, hvad der kunde være af Betydning, netop hvis den anden Part var død og efterlod sig Arvinger.

Hertil kommer en anden Betragtning, der heller ikke maa overses, nemlig at Niels Ebbesen i Almuens Øjne næppe betragtedes som død, men levede videre et eller andet Sted, maaske i Udlandet, f. Eks. i det hellige Land, og sikkert vilde vende tilbage engang. Det kan godt være Grunden til, at der ikke nævnes noget om hans Død.

Først fire Aar efter gaar Sagen i Orden, iflg. et Tingsvidne af 10. Januar 1347, hvorefter Esger Ebbesen Krog paa Niels Ebbesens Børns Vegne faar Skøde paa Godset i Arnstorp og Smidstorp, hvorimod Thorkil Hval til Gengæld til evig Tid i rolig Hævd skulde beholde det Gods, som han havde faaet af Niels Ebbesen, og faar Gods, som Esger Ebbesen pantsætter til ham paa Niels Ebbesens Børns Vegne.

Endelig løser Thorkil Hval Niels Ebbesens Forlovere, Erik Nielsen (Gyldenstjerne), Danmarks Konges Marsk, Poul Glob, Esge Ebbesen og Peder (kaldet Munk) d. Yngre, fra det Forløfte, de i denne Sag havde udgivet til hans Søn, Niels Hval, paa hans Vegne.

Hvis det her drejer sig om vor Niels Ebbesen, skal vi aabenbart i de nævnte Mænd søge hans nærmeste Slægt (Esger Ebbesen og Poul Glob) og Venner (Erik Nielsen og Peder Munk), alle nordenfjords Herremænd, og dettte vilde unægtelig for Poul Globs Vedkommende stemme med Folkevisen.

Det er tydeligt, at Esger Ebbesen Krog maa være hans Broder og som saadan Værge for hans Børn; han har senere været Kong Valdemars tro Mand, Ridder og Høvedsmand paa Randershus, og hans Segl bærer Strangesønnernes tværdelte Vaabenskjold.

Tyge Becker har i Danske Magazin 1857 foruden Tingsvidnet af 1347 ogsaa fremdraget et Brev, udateret, men fra ca. 1400, hvorefter to Riddere, Hr. Ellof Ellufsøn og Hr. Johan Skarpenberg, vidner, at de har tinget mellem beskedne Mænd, Peder Nielsøn og Tage Nielsøn, Brødre, paa den ene Side og Per Kid, Svend Jenssøn og Jes Hval paa den anden Side, om de

Breve, som Terkel Hval fik af Niels Ebbesøn i saa Maade, at Peder og Tage Nielsen skulde have disse Breve igen for 21 Mark Sølv.

Disse to Brødre skulde da være Sønner af Niels Ebbesen og blev kendte og ansete Herremænd.

Det er paa disse Dokumenter og genealogiske Undersøgelser, at Arkivar Thiset i to Afhandlinger (Hist. Tidsskrift 5. R., 5. B., 1885 og 6. R., 2. B., 1889—90) har bygget sin Teori om Niels Ebbesen som en Strangesøn, Medlem af en af de mest ansete middelalderlige Adelsslægter i Thy (Mors) og Vendsyssel.

Og det kan ikke nægtes, at Niels Ebbesen fra Vendelbo Sysselting stemmer godt med Folkevisens.

Spørgsmaalet er nu, om denne Niels Ebbesen er den samme som den fra Aabo Syssel nævnte, hvad der maaske kan faa Betydning for Opfattelsen af hans Hjemsted. — A. D. Jørgensen har (l. c.) forkastet en Forbindelse mellem dem paa Grund af Afstanden.

Der er blot at sige, at en saadan spredt Godsbesiddelse var ret almindelig.

Et godt Eksempel herpaa er Ridderen, Hr. Ove Hase, af Ringsted Kloster, der ved Mageskifte fik hele Byen Gaasetofte i Raklev S. ved Kalundborg. Han er først Tilhænger af Christoffer 2., dernæst af Grev Gert, igen af Christoffer 2. og deltager i dennes Sone med Grev Johan, og i Sonen mellem dem og Grev Gert; han synes forsigtigt at holde sig til den i Øjeblikket stærkeste; jfr. Folkevisen.

Derefter samler han Gods i Jylland, hvor han synes at holde sig til Grev Gert, i Gjern Herred, i Tem Sogn og i Framlev Sogn og Herred; et Par Menneskealdre senere tilhører Gaasetofte og Tem Godset Ove Hase d. Yngre til Dyrenæs, opr. Digernæs (Dynæs); det har maaske før tilhørt Ove Hase d. Ældre og efter 1340 været beslaglagt af Kongen, ja, rimeligvis har han selv anlagt Dynæs i Borre (Borge) Sø, siden han er saa ivrig for at samle Gods i Nærheden.

Han er aabenbart den samme Ove Hase som i Folkevisen, hvor han optræder som Grevens Tilhænger og Niels Ebbesens »Svoger«.

Et Par Menneskealdre senere tilhører Gaasetofte og

Tem Godset nemlig Ove Hase d. Yngre til Dyrnæs, som Palle Jenssøn 1360 købte af Kong Valdemar, som altsaa kan formodes at have Ove Hase d. Ældres Gods, efter at denne var dræbt i Randers paa Grev Gerts Side.

Spørgsmaalet er nu: Er Hr. Ove Hase d. Ældre, som Folkevisen mener, Svoger til Niels Ebbesen, og hvordan er Forholdet mellem den Ældre og den Yngre, og er det Farfar og Sønnesøn? De har nemlig forskelligt Segl: den Ældre en springende Hare, men den Yngre har Bild-Strangesønnernes tværdelte Vaabenskjold; derfor mener Thiset med Grund, at den Yngre maa være en Dattersøn af den Ældre, hvis Datter — den Yngres Moder — maa have været gift med en Bild-Strangesøn.

Af flere latinske Pantebreve o. 1400 fremgaar det da, at Hr. Ove Hase d. Yngres Efterleverske Fru Elline er Svoger til en Hr. Ellev Ellevsøn (Elloff Elloffsøn), der sammen med hende har Gods i Lavind (Laven), Dyrnæs og Mollerup i Lennow (Linaa) Sogn. Disse to, Ove Hase d. Yngre og Ellev Ellevsen, maa da antagelig være Søskendebørn paa fædrene Side, og sammenlignes deres Leveaar, finder vi, at deres Fædre maa være døde som unge og derfor kan antages at have været Niels Ebbesens to Brødre, der faldt sammen med ham ved Skanderborg — alt rigtignok under den Forudsætning, at Niels Ebbesen er en Strangesøn.

Denne Slægt havde Gods i Thy med Mors og Vendsyssel og havde som Gravkirke Vestervig Klosterkirke, om hvilken Peder Nielsøn Mollerup i sit Manuskript »Beskrivelse over Vestervig Kloster« fortæller, at der findes en »Støtte« med Navnene Niels Ebbesøn og Eller Ebbesøn; dette »Eller« skulde da i Virkeligheden være »Ellev« og være Navn paa den ene af Brødrene, der faldt ved Skanderborg, medens den anden skulde være gift med en Datter af Hr. Ove Hase d. Ældre og derfor rimeligvis høre til Gaasetoftes Kirke i Raklev; hans Søn skulde da være Ove Hase d. Yngre.

En Støtte for disse Formodninger finder Thiset i den nære Forbindelse, som efter Dokumenters Vidnesbyrd har bestaaet mellem Hr. Ellev Ellevsøn og Niels

Ebbesens Sønner, Tage og Peder Nielsen, og Brodersøn Niels Strangesøn, og i 1501 findes Navnet Jeloff (Elloff) Hase, Søn af Ove Hase og antagelig opkaldt efter Ellof Ellofsøn.

Thiset mener sig derfor i Stand til at opstille omstaaende Stamtavle.

At Niels Ebbesens rige Frænder hører til den Familiekreds, der hermed er antydet, stemmer med Folkevisen og ser ret rimeligt ud. Hans rige Frænder har da været: Hr. Anders Frost, hans Næstsøskendebarn; Hr. Ove Hase, hans Broders Svigerfar, hans Brødre Esge Krog og Strange Ebbesøn, samt de paa Manbjerget faldne to: Ellev Ebbesøn og den ukendte, g. m. Ove Hases Datter.

Efter Folkevisen er Niels Ebbesen Niels Bugges Ven, Poul Globs og Anders Frosts Ven og Frænde og Ove Hases besvogrede; efter originale Dokumenter, Slægtebogstraditioner, d. v. s. de gamle Strangesøn-Stamtavler, hvor kun hans Broder Strange Ebbesøn nævnes, alle ganske uafhængige af Grev Gerts Historie — er han netop Svoger til Ove Hase, Næstsøskendebarn til Anders Frost og Søstersøn af Niels Bugge, medens Poul Glob ikke blot er hans gode Ven og Forlover (ɔ: Borgen), men ogsaa Slægtning, da Povl Glob og Ellef Ellefsen siden tager Arv sammen; sammenlign hermed den mærkelige Maade, hvorpaa hans Broder, Strange Ebbesøn, omtales i Mageskiftet mellem Grevesønnerne og Hertug Valdemar 1340: »Skal vi og antvorde det, Strange Ebbesøn haver, eller ikke, det skal staa til Hertug Albrets Ord af Sachsen«. Greverne skal nemlig overdrage Mors, der var pantsat til de Rantzau'er, til Hertug Valdemar, men Hertug Albret skal afgøre, om de ogsaa skal overdrage det, som Strange Ebbesøn har, men som de antagelig ellers vilde lægge Beslag paa for Broderens Drab paa deres Fader.

Antagelig er da Vendsysselgodset hans Fædrenearv, og hans mulige Aabosysselgods kan da være tilgiftet, hvis hans Hustru har været Søster til den Niels Pedersøn af Refs, paa hvis Vegne han optræder paa Aabo Syssels Ting, og saaledes en Pedersdatter; maaske derfor hedder hans Søn Peder Nielsøn.

Hr. Esge

[1])Strange Esgesøn f. o. 1250
nævnes 1314—26

[1])Ebbe

[1])Esge Ebbesøn Krog — [2])Strange Ebbesøn — Mette Olufsdatter Glob — [3])Niels Ebbesøn, † 1340

Asge Krog 1367 — Elisabeth Peder Nielsøn — Cecilie Tage Nielsøn

Otto Strangesøn til Tange 1377—97 — Niels Strangesøn til Norringtoft f. 1344, 1375—1424

Tage Nielssøn Cecilie E. d.

Dette er vel kun Gisninger; vi maa stadig undvære Beviset for eller dog en virkelig Begrundelse af Forbindelsen melllem de to Landsdeles Niels Ebbesen, A. D. Jørgensens Indvending, (l. c. S. 461), at en Vendelbo ikke kan tænkes at have ordnet et saa voveligt Foretagende paa Randers Egnen, der efter lybske Krønike har krævet »kyndige« eller stedkendte Mænd, og saa længe Greven ikke var kommet ham og hans Syssel nærmere paa Livet, lægger vel lovlig megen Vægt paa Lokalfølelsen som afgørende, men har dog det rigtige, at grundigt Stedkendskab hos Føreren maatte være en Forudsætning for, at Foretagendet skulde lykkes. A. D. Jørgensen opfatter Grevens Spørgsmaal: »Hvor saa lide de Sønderjyder«, som gældende Jyderne Syd for »Randers Strand«, og dette er sikkert rigtigt, hvis der oprindeligt har staaet »Sønder-Jyder«. Derimod kan man ikke af deres Indrykning i Randers Sydfra slutte, at han nødvendigvis maa have hjemme Syd for Randers; han kunde jo være kommet fra Sydvest eller Sydøst; Randers Bro var sikkert den eneste Adgang til den maaske allerede dengang befæstede By og i hvert Tilfælde nødvendig baade for Indrykning og Udrykning. Digteren behøver ikke at have haft Bevidstheden om, at Føreren ogsaa hørte hjemme Syd for Byen, saa rimeligt dette end kunde være, undtagen hvis han har haft det traditionelle Hjemsted N o r i n g r i i s i Tankerne. Det er da denne lokale Overlevering, som A. D. Jørgensen foretrækker for Thisets »Slægtstavlegymnastik«.

Der bliver da sikkert ikke andet at gøre end at

Udsøn

—Ellen Limbæk — [2])Anders Esgesøn

Strangesøn, f. o. 1275 — Bege Buggesdatter — Hr. Esge Frost

f. o. 1308 *Pedersd. — [4])Ellef Ebbesøn f. o. 1310, †1340 — [5])*Ebbesøn — *Ovesdatter Hase f. 1312, †1340 — Hr. Anders Frost 1348—63 Marsk

Peder Nielssøn —Elis. E. d. — Hr. Ellef Ellefsøn — Hr. Ove Hase d. Yngre - Elline Pallesd. Munk f. 1341, 1376—1412

betragte det som det sandsynligste, at Thy- eller Vendelboen Niels Ebbesen ogsaa har haft Gods i Aabo Syssel, selvom vi kun ved, at en Mand af dette Navn kort før 1340 optræder i en Ejendomshandel her som Repræsentant for en Mand i Øst-Himmerland, og derfor maa antages at bo i Aabo Syssel, ikke langt fra Søby Sogn, og at en Væbner af samme Navn optræder paa Viborg Ting. Ogsaa denne Udvej kender dog »Slægtstavle-Gymnastikeren« Thiset, idet han paaviser, at Fru Marie Below, der i 1651 bor paa Lisbjerggaard Nord for Aarhus og i 1647 sælger til Hr. Oluf Parsberg til Jernit, Gods i Sabro Herred med Noring-Ris Hovgaard og Noring By, Kirkegaard og Mølle, selv indirekte hører til Strangesønnernes Slægt igennem Skram'erne.

Hertil kan føjes, at ogsaa Vosnæs synes at have hørt til Strangesønnernes Slægtgods, idet Hr. Peder Skram 1446 ejer Damsgaard i Vosnæs By, maaske den senere Vosnæsgaard, der 1497 ejes af Ebbe Strangesøn og hans Broder Claus Strangesøn; dennes Søn Otto Clausøns Datter var den kendte Karen Strangesdatter, der afslørede Christoffer Rosenkrantz som Falskner.

Slægten Strangesøn kan allerede dengang, som den i hvert Tilfælde senere synes at have gjort, have besiddet Jordegods paa dette Strøg: Norringris Hovgaard — Lisbjerggaard — Vosnæsgaard.

Selvom Traaden er spinkel, er der dog en Traad i Retning af, at Niels Ebbesen kan have ejet Norringris og boet der.

Slægten ejede i Thy Gaarden Nordentoft i Sjørrind Sogn Syd for Thisted, hvis Voldsted nu er fuldstændig jævnet med Jorden, men dog endnu kan paavises. Den har tilhørt Niels Ebbesens formodede Brodersøn Niels Strangesen og skreves (efter velvillig Oplysning fra Mag. Hald, Stednavneudvalget) 1419 Norentoffte, 1418 Norentoffth og 1440 (Afskr. 1599 Æ. D. A. III 133) Norringtofft; det betyder »Nord for Toften« og har saaledes intet med Norring(ris) at gøre i Betydning eller Slægtskab; men gaar man ud fra, at denne Slægtsgaard har været Folkevisens Opskrivere bekendt, kunde Navnligheden godt have fremkaldt Folkeviseslutningens »Norinsris«; hertil kommer, at man dengang ikke mindre ivrigt end i vore Dage kan have søgt efter et passende Hjemsted for ham Syd for Randers.

Man behøver blot at tænke paa, hvad interesserede Lokalhistorikeres Iver kan afstedkomme, som da Pastor Funch i Roum fremsatte sit »Nør(re)ris«, en større Bondegaard i hans Sogn, efter Hvitfeldts Forvanskning af Norringris til »Nørreris«, der siden er gaaet sin Sejrsgang over hele Landet, hvor de fleste sikkert stadig taler om »Ridderen af Nørreris«. Arkivar Ellekildes Afhandling i nærværende Aarbog er jo i den Henseende tilstrækkeligt oplysende.

Da man hverken kan sige for eller imod »Norringris« som Niels Ebbesens Hjemsted, kan man som Arkivar Ellekilde »tro« paa Folkesagnet eller som nærværende Forfatter »tro« paa dettes Kerne, men mere paa Slægtstraditioner og Godshistorie som Støtte herfor.

Hvor Meddeleren til Trap om Voldstedet uangribeligt siger »maaske med Urette« betragtet som Niels Ebbesens Hjemsted, vilde han foretrække at sige »maaske med Rette«.

Voldstedet og dets Historie ved vi intet om; en Del af det maa have strakt sig uden for Skovhegnet mod Nord og være jævnet ud; den 5 m dybe Grav har antagelig været tør. I 1870, jfr. Rosenørn I, S. 445, gav Grevinde Thyra Frijs Tilladelse til, at der blev foretaget en Udgravning af Voldstedet, som fandt Sted

samme Aar i Maj under Ledelse af Arkæologen Leemeyer.

Den Bondegaard, som tidligere laa paa Borgstedet, var allerede da flyttet. Den tidligere Fæsters Søn meddelte da, at hans Fader ude paa Pladsen havde opgravet Murbrokker, forkullede Egebjælker og en Lerlysestage.

Udgravningen begyndte langs Volden i den nordre Del, og der fremtraadte straks en Kampestensgrund af 10 Alens Længde og 2 Alens Bredde, opmuret af store raa Kampesten med 2 Rør, 1 Alen i Tværmaal, rimeligvis fra meget store, men hensmuldrede runde Ege- eller Ellestolper. Langs med Grunden ind mod Pladsen fandtes et Lag forkullet Egetræ.

Mod Vest standsedes Udgravningen af Træer, og den kom ikke senere i Gang, og man naaede ikke efter den oprindelige Plan at faa hele Borgtomten afdækket og kortlagt.

Paa eller ved en Høj nær ved Borgen blev der fortalt, at der havde staaet Bygninger, og i et Stendige tæt derved fandtes en tynd flad Kværnsten, antagelig fra en mindre Mølle fra Middelalderen. Denne Kværnsten blev overladt til Randers Museum.

Siden da er der intet Forsøg gjort for at fremdrage den gamle Borgplads; man har efter et i 1939 foretaget Skøn ikke anset det for lønnende, skønt det kun delvis har været udgravet.

Om Betydningen af Navnet Norring Ris kan vi straks fastslaa, at alt med »Nørre« som »Nørreris« — i denne Forbindelse beror paa en Misforstaaelse som i Formen Nørring (1688) i Stedet for Norring (1664), som om dette var sammensat med »Nord«, hvad den ældste Form Noringh (1319) ikke tyder paa, eller som i »Nørreris«, der kan skyldes Paavirkning fra Gaardnavnene Østerris og Mellemris fra en senere Tid.

Skoven Norring Ris (ɔ: N. Kratskov) skrives endnu paa Kortet »Nørreris Skov« svarende til Ris Skov ved Aarhus. Navnet paa Skoven »Norring Ris« Syd for Norring svarer til Navnet paa Skoven Nord for Norring »Norring Ure« (ɔ: Ore som i Gandløse Ore, der findes i det gamle Skovnavn mod Vest »Hummel

Ure, der svarer til Navne som »Hummel Eng«, ɔ: Eng med Humlebier, og Hummelbæk, derløber herfra ud i Lading Sø.

»Noringh« indeholder maaske det i Jylland saa almindelige Stednavn »Ring« i Stedet for et ældre »Rind«, Vandløb, som i Ringkloster og Fruering, der begge oprindeligt skrives Rind, ligesom Store-Ring el. Storring i 1396 Rind.

Norring var paa Niels Ebbesens Tid et eget Sogn med egen Kirke, hvis Kirkegaard nævnes i det førnævnte Skøde fra Marie Below til Oluf Parsberg til Jernit (opr. Jernvith, Skoven paa Jærnen el. Sandryggen), hvis ældste Voldsted ses i Hestehave Skov. I 1319 havde den sin egen Præst Truels (Aarhusbogens Thrugillus), den blev nedbrudt efter Reformationen og hugne Sten derfra kørt til Aarhus 1550 efter Dronningens Befaling, men Rester af den saas endnu paa Danske Atlas' Tid.

Sidste Led i Navnet »Ris« gav Anledning til Sagndannelse, idet gamle Vejlby-Bønder fortalte Evald Tang Kristensen, at Noring Ris engang havde staaet i Forbindelse med Ris Skov ved Aarhus — atter paa Grund af Navneligheden.

M. H. Rosenørn fremsætter i sin vidtløftige Bog »Grev Gert af Holsten og Niels Ebbesen af Nørreris«, 2 Bd., 1877—1901, blandt andre Fantasterier den Formodning, at Norring Ris er det samme som Worthoc Ris (Vorre Ris Nord for Aarhus), der nævnes i Liber Arhusiensis, som bl. a. rummer en Slags Jordebog for Aarhus Domkapitel, og at Niels Ebbesen har været Aarhusbispens Ministerial. Men der er ingen Grund for os til at gaa ind paa disse løse Paastande, og det er ørkesløst at drøfte, hvor Niels Ebbesen har været før eller efter Drabet i Randers; dog kan vi henstille som en Mulighed, at han fra Noringris i Folby Sogn med sine Krigere er redet til Randers, og det vil være af Interesse at undersøge, hvilken Vej han og hans Fæller kan have fulgt paa deres natlige Ridt fra den 1. til den 2. April 1340.

Skanderborg—Randers Landevej findes i sin nuværende Skikkelse paa Videnskabernes Selskabs Kort af

1789 undtagen mellem Jeksen og Skanderborg, hvor den fulgte den vestlige Vej (ikke Stilling-Vejen), over »Randers Bakker« og »Dybdal« til Ladegaarde og Nord for Galten, hvor den fra Amstrup Gaard fulgte en nu nedlagt Vej gennem Vorup By ud til Tebbestrup-Vejen, den gamle Ryvej, ind til den nuværende Randers Bro.

Dette kan dog ikke være den oprindelige Vej, som den kan antages at have været paa Niels Ebbesens Tid, før antagelig Frederik 2. anlagde den paa det nævnte Kort paaviste Vej mellem de to Slotte: Skanderborg og Dronningborg.

Den har antagelig undgaaet de side Lavninger ved Borum, men har fra Framlev gaaet over Labing (opr. Labum) Mølle, Lyngbygaard og Lyngby, over Yderup, Sabro eller Faarup til Ristrup og Norring Ris, men derfra over Søften og Gl. Hinnerup (med sit forsvundne Kapel) søgt ind i Lilleaadalen og over Lilleaaen ved Grundfør Mølle, har klatret sidelængs op over Skraaningen af Haldum—Hadsten Højderne over Haar og Sandby, hvorfra den over Østergaard, hvor den ses nedefra som en »Pindsvineryg«, har søgt Overgangsstedet ved Kollerup, passeret denne gamle Borg, hvis Ejer paa Niels Ebbesens Tid har været den kendte Herremand Sorte Jens Lagesøn; ved Kollerup Mølle med det gamle Voldsted, formodentlig Gl. Kollerup, i Mølledammen, har den nedenfor den gamle Galgebakke fulgt Hadbjerg-Vejen et lille Stykke, derefter bøjet uden om den store Vejspærring nord for Lilleaaen: de stejle Højder med Hadsten Stationsby, og fra Kollerup Hedegaard fulgt den gamle Vej til Galten. Nord for Galten ved Lammehavebroen over Bækken har den antagelig taget Vejen til Hinge mod Nord, forbi Gl. Teglgaard — nu flyttet mod Nord — i hvis Nærhed den før Reformationen nedbrudte Hinge Kirke laa paa Askildrup Hede, fra Askildrup fulgt den gamle Vej gennem Vorup, »Vorup Gyde«, der fortsættes ned over Haslum-Vejen, den nuværende Silkeborg-Vej, til Tebbestrup-Vejen eller den gamle »Ryvej», som den endnu kaldes. Herfra begynder dens interessanteste Afsnit, som det lønner sig at følge i Terrænet.

Her er nemlig Folkevisen lokaliseret med Skoven

Fruerlund og Gaarden af samme Navn, hvis Ladegaard — senere kaldet Skanderborggaard — med Ladegaards Kilde endnu kan spores ved Murbrokker paa den høje Mark Vest for Vorup Gyde, der som en dyb Hulvej bugter sig ned forbi den gamle Vorup Kirkegaard med Vorup Capel (Kortet 1789) ved Vorupkærvejen. Her laa paa Niels Ebbesens Tid en liden Torp Nielstrup, svarende til Christrup (Christiernstorp), med Nielstrup Kirke paa den gamle Vorup Kirkegaard, der endnu er bevaret; fortsætter vi over Vorupskærvejen, gaar vi paa den gamle Dæmning for Nielstrup Vandmølle eller Kjær Mølle, der forlængst er nedbrudt, da Vandløbet i en naturlig Slugt Vest for Vorup tørrede ud; fortsætter vi ad en Vase ned til Gudenaa, staar vi ved den gamle Randers Bro, Vest for den senere og nuværende; den gik over flere Holme (Grønborgholmen, Laksegaardsholmene og Vindebroholmen) og bestod af mindst 3 Broer, af hvilke den nordligste var en Vindebro og blev ødelagt af Storm og Højvande 1625—26 og afløstes derefter af den nuværende østlige Bro med 2 Broer. Fra Vindebroen har Vejen antagelig gaaet ind forbi Hospitalskirkegaarden til den gamle Vesterport,

Fra Fruerlund er Folkevisen lokaliseret, og Resten vilde blive et Forsøg paa at skildre det gamle Randers. som det kan antages at have været o. 1340 med gamle Gader som Trangstræde, oprindelig Travenstræde efter Lybeckernes Flod, Peberslip efter de hanseatiske Købmænd og Ditmærsken, men da dette vil kræve mere Plads end tilladeligt, maa vi standse her med et Tilbageblik til vort Udgangspunkt Norring Ris Hovgaard, der fastholdes af den folkelige Overlevering, med eller imod Forskerne, som Niels Ebbesens Hjem og den gamle Eg paa Voldstedet som Danmarks Friheds-Eg, der holder Stand og ikke vil gaa ud trods hans Landsmænds tankeløse Forsøg paa at undergrave den, ligesom nogle af dem vil underkende ham selv. Der burde i Tide plantes en ny paa dette Sted, som Folket nu engang har kastet sin Kærlighed paa i Taknemmelighed mod den Mand og hans Fæller, der befriede det for Angstens Tynge, Angsten for Rigets Undergang.

Historisk Samfund i 1939.

Om Kloster. Den planlagte Udvidelse af Klosterhuset[1]) blev den store Begivenhed i 1939. I Løbet af Vinteren udarbejdede Arkitekt C. M. Smidt Planer til en Forlængelse mod Syd. Det lykkedes at erhverve gamle Tagsten fra Randers og gammelt Bindingsværks-Tømmer fra vor Nabo i Emborg, der havde nedrevet en Længe, som tidligere havde været Stuehus. Dette Tømmer, der blev taget fra et Hus, som var opført i det 17. Aarhundrede, bar Spor af at have været anvendt i en endnu ældre Bygning, saa der er en Mulighed for, at det kan stamme fra Klostertiden. Murermester Oskar Mikkelsen, Ry, paatog sig Opførelsen af Huset og Snedkermester Bitsch leverede Inventaret. I Begyndelsen af Juli kunde Dr. Isager og Kustode Anders Andersen tage fat paa Anbringelsen af det store Materiale af sygdomsmærkede Knogler i de nye Skabe og Montrer, og allerede d. 14. Juli kunde vi vise en Kreds af Pressemænd Klosterhuset i dets fordoblede Skikkelse.

Indgangsdøren mod Vest, der før sad tæt ved Sydgavlen sidder nu midt i Huset. Fra Forstuen gaar man ad nogle Trin ned i Arkitekt Smidts Samling af Bygningsrester, Mønter og andre Fund fra Klostertomten, og kun fra den.

Bag om Forstuen kan man saa gaa ind i Dr. Isagers Samling af sygdomsmærkede Skeletdele, der nu kommer ganske anderledes til sin Ret og er langt mere overskueligt anbragt end i det lille trange Kirkehus. Hele Sydvæggen, hvor der ingen Vindue er, optages af eet stort Museumsskab, der straks fanger Opmærk-

[1]) Se Aarbog 1939, S. 139.

somheden; her ser man alle de af Gigt krummede Rygrade, Resterne af Akromegalimanden, de mange brækkede og mere eller mindre godt sammensatte Arme og Ben og Knogler, der er omdannet af spondalitis deformans, Skørbug, Syfilis og andre fæle Sygdomme. I Montren midt i Salen ses en imponerende Række af Kranier, hvoraf nogle viser, at Mandens Hjælm og Hjærne brast under Sværdhug, mens forbavsende mange

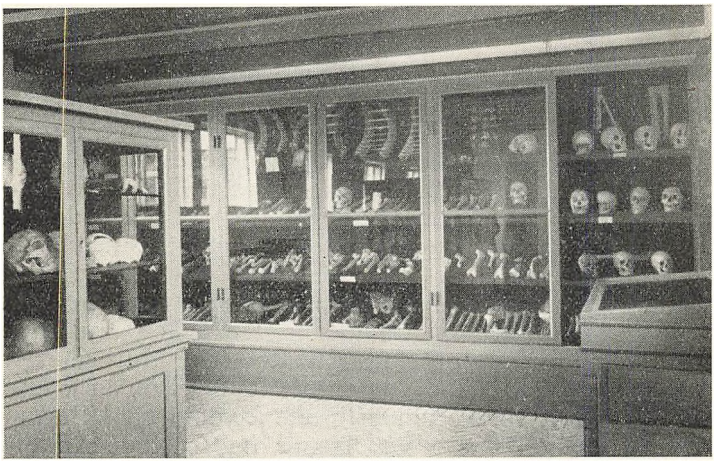

Interiør fra Isagers Samling. (Fot. C. M. Smidt.)

frembyder helbredte og sammenvoksede Læsioner af Kraniet. Eksempler paa Trepanationer findes ogsaa. Endvidere ses her i det gode Lys forskellige Knogler, der bærer Spor af at have været opererede, og Instrumenter til Tandudtrækning og kirurgisk Behandling. Under Vinduerne er der Bordmontrer med Fund fra Kirkegaarden: Rosenkranse, et Signet og en Guldring m. m. Paa Væggen over Bordet med Fremmedbogen skal der ophænges et stort Fotografi af Anders Andersens Plan over den nordre Kirkegaard med Indtegning af alle de Skeletter, han har udgravet og optaget til Dr. Isagers Undersøgelser.

Der opstod tit Trængsel i det oprindelige Klosterhus, da Gæsterne skulde ind og ud ad den samme

Dør mellem Forstuen og Samlingen. Nu kan Trængsel undgaas, da alle gaar ind ad Døren til Smidts Samling og ud ad Døren fra Isagers Samling.

Vi skylder Den Raben Levetzauske Fond Tak for et Tilskud paa 1000 Kr. til Byggearbejdet. Byggeriet skadede ikke Besøget; thi mens Arbejdet stod paa, var Isagers Samling tilgængelig i Kirkehuset, og Smidts Samling kunde godt ses i den gamle Del af Klosterhuset. Under selve Flytningen kneb det naturligvis; men den stod ikke længe paa, og da de to Samlinger begge kunde ses i det udvidede Klosterhus, saa gik det strygende. Vi har aldrig haft tilnærmelsesvis saa stort et Besøg, som i Juli og August 1939 og aldrig mærket saa tydeligt, hvor Folk var glade ved at komme. Men saa kom den første September, og hvad derefter fulgte . . .

Det er med meget triste Tanker jeg paa denne sørgelige Grundlovsdag skriver disse Linier om det Sted, der har været min kære Ø i næsten 30 Aar.

Forbudet mod Automobilkørsel har fuldstændig lammet Besøget. Nu er Dr. Isagers Samling i Løbet af Foraaret bleven ordnet færdig og udvidet, den er bleven forsynet med Etiketter, og Inventaret er bleven malet; Ruinparken er gjort i Stand efter den haarde Vinter, og det hele staar saa smukt som aldrig før i disse skønne Junidage; men der kommer ingen Mennesker.

Men der gaar dog endnu nogle Jernbanetog, og der er kun fire Kilometer at gaa fra Ry Station til Øm Kloster, og mange af os har dog en Cykle, der kan bruges til en Udflugt.

D. 14. September 1939 fyldte Dr. med. Kristen Isager 75 Aar. Som et beskedent Udtryk for Historisk Samfunds Taknemlighed udnævnte vi ham til Æresmedlem.

Sommerudflugten fandt Sted Søndag d. 25. Juni og formede sig som en Rundtur omkring Salten Langsø. Deltagerne samledes Klokken halvto i Kloster Mølle paa Voer Klosters Tomt, hvor Formanden bød

Velkommen og derpaa fortalte, hvad der vides om det betydelige Benediktinerkloster, der i Middelalderen laa paa Møllens Plads. Vel har det ikke været muligt, som paa Øm Klosters Tomt, at foretage systematiske Udgravninger, og der findes ingen Krønike bevaret; men Tid efter anden er man ved Bygnings- og Vejarbejder stødt paa Fundamenter, og Munkestensbrokker gør den sandmuldede Jord rødspættet. Foredraget

Dr. Nordmann taler paa Addithvs. (Fot. Thranum.)

tog sit Udgangspunkt i en Garage og en svær Mur, der i Løbet af de sidste Aar er opført af Munkesten fra nogle Rester af en af Klostrets Udbygninger, der maatte fjærnes, da den nye Vej blev anlagt, og paa dette faste Grundlag forsøgtes det ved Hjælp af de faa og spredte skriftlige Efterretninger at give et Rids af Klostrets Vækst, Blomstring, Forfald og Undergang. 1537 blev det lagt under Kronen. 1552 blev de faa endnu levende Munke sendt over til Øm Kloster for at forsørges der, og Godset, der omfattede 5 Kirker, 114 Fæstegaarde, 4 Møller m. m., blev indlemmet i Skanderborg Len. 1568 blev Kloster og Kirke tilintetgjort, og Aaret efter blev Møllen fæstet til Peder Fisk, der har skænket Alterstager til Voerladegaard Kirke.

I to hundrede Aar var Møllerne Fæstere under Kronen indtil den store Auktion over Ryttergodset 1768. Efter at Direktør Schouboe Madsen, der gæstfrit havde givet os Adgang til Møllegaarden, havde vist nogle Fund og paapeget Beliggenheden af nogle Bygninger, gik vi ad den gamle tilgroede Vej langs den vistnok fra Munketiden stammende Kanal — ved Foden af Nørreaas — der leder Gudenaaens Vand til Klostermøllen. Paa og ved den nye Bro ventede Bilerne. Gennem den brede sandede Gudenaadal og opad det stejle Bakkehæld mod Vest bugtede Vogntoget sig op til Søndervissing, hvor Haugsted gennemgik Kirken og fortalte om de to Runestene, som Pastor Rohmann i Tønning fandt i Kirkegaardens Stengærde for godt hundrede Aar siden (1836). Paa den største, der nu staar ind i Kirken ved dens Vestmur, læser man: tufa let kaurua kubl // mistiuis tutir uft muþur // sina harats hin kuþa kurms // sunaR kuna. Det er paa Nutids Dansk: Tove Mistivis Datter Harald Gormssøn den godes Hustru lod gøre Mindesmærke efter sin Moder.

Denne Indskrift giver os den Oplysning, at Harald Blaatand var gift med Tofa eller Tove, som var Datter af en obotritisk Fyrste Mistivoj; vi kan formode, at dette Ægteskab mellem »den Harald, der vandt Danmark hel og Norge og gjorde Danerne kristne«, som der staar paa den store Jellingesten, og den vendiske Fyrstedatter har beseglet et Forbund mellem de to Herskere rettet mod den fremstormende Tysker, Kejser Otto.

Næste Hvil blev holdt ved Addithus, hvor Statsgeolog Dr. Nordmann skildrede Egnens allerældste Historie og paaviste, hvorledes den skønne Tunneldal, der laa for vore Fødder, var bleven formet i Istiden og Salten Langsø var bleven dannet ved Smeltning af den døde Is, efter at al Indlandsisen havde trukken sig tilbage mod Øst. Det var et overmaade levende og instruktivt Foredrag. Turen gik saa gennem Addit Skov forbi Løndal til Salten Kro, hvor der blev drukken Kaffe, og derpaa under Ledelse af Skovrider Benzon gennem det pragtfulde Terræn med Skov- og Lyng-

(Fot. Thranum.)

Udsigten fra Vejsvinget i Addit Skov over Salten Langsø til Høgildgaard og Højkols Skove.

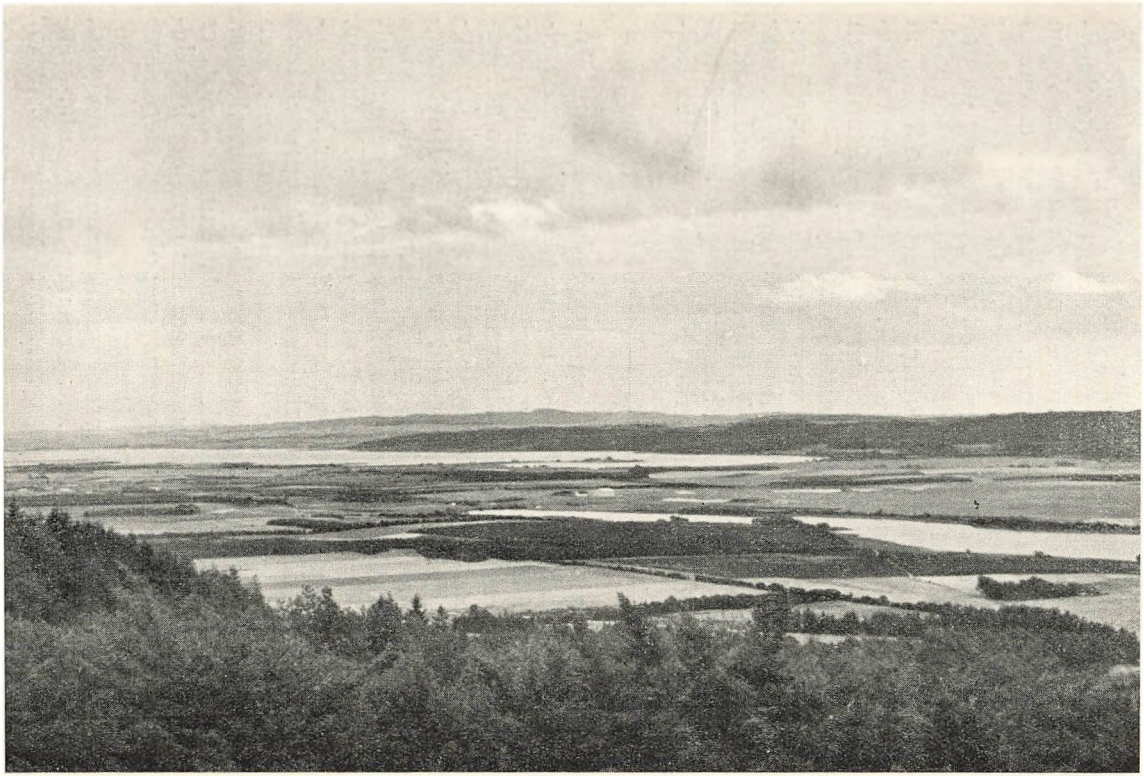

(Fot. Thranum.)

Udsigten fra Tangen over Salten Langsø, Ry Hede med Flyvepladsen, Mossø, Nørreaas og Yding Skov i Baggrunden.

af dem boede paa Landet, og Personer med Familienavne er ikke optagne, fordi nogle af dem boede i Byer.

Efter at Generalforsamlingen var hævet, konstituerede Bestyrelsen sig: Bibliotekar Ejler Haugsted, Formand og Kasserer, fhv. Forstander I. Henningsen, Næstformand, Bibliotekar, Dr. phil. V. J. v. Holstein-Rathlou, Sekretær, Overretssagfører Chr. Holtet, Skanderborg, Valgmenighedspræst Jakob Lykke, Odder, Direktør N. A. Pedersen, Kornkompagniet, Aarhus, Gaardejer Povl Povlsen, Tinning, Direktør S. Randa, Ørnereden, Redaktør N. P. Østergaard, Brabrand.

Redaktionsudvalget: Haugsted, Formand, Henningsen og v. Holstein-Rathlou.

Udvalget for Øm Kloster: Haugsted, Formand, Holtet og N. A. Pedersen.

Samfundet har haft den Glæde, at Landbosparekassen har forhøjet sit Tilskud fra 1940. Desuden har vi faaet de sædvanlige aarlige Tilskud (se Regnskabet) fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amtsraad, fra Aarhus, Skanderborg, Silkeborg og Horsens Byraad samt fra Arbejdersparekassen og Spare- og Laanekassen. Bestyrelsen bringer herved sin bedste Tak for disse Gaver.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Uddrag af Regnskab 1939.

Indtægt.		Kr.	Øre
Kassebeholdning 1/1 1939		150	27
Medlemsbidrag		3205	00
Salg af Aarbøger m. m.		451	00
Tilskud:			
Fra Staten	155,00		
- Aarhus Amt	50,00		
- Skanderborg Amt	50,00		
- Aarhus Kommune	50,00		
- Horsens Kommune	25,00		
- Silkeborg Kommune	40,00		
- Skanderborg Kommune	25,00		
- Arbejdersparekassen	100,00		
- Spare- og Laanekassen	200,00		
- Landbosparekassen	50,00		
		745	00
Renter		42	15
		4593	42

Udgift.			Kr.	Øre
A. *Aarbogen:*				
Honorarer	591,00			
Trykning og Clichéer	1430,25			
			2021	25
B. *Sommermøde*			272	50
C. *Dansk historisk Fællesforening:*				
Medlemsbidrag	61,50			
Møde	80,00			
			141	50
D. *Administration:*				
Sekretærens Honorar	250,00			
Kontorudgifter	70,00			
Annoncer	52,65			
Afskrivning	12,50			
Tabt Porto	51,95			
Urefunderet Porto	25,00			
Girogebyr	42,60			
Forskellige Tryksager	90,75			
			595	45
E. *Forskellige Udgifter:*			213	00
			3243	70
Kassebeholdning			1349	72
			4593	42

Undertegnede har revideret foranstaaende Regnskab; jeg har konstateret, at der findes Bilag for samtlige afholdte Udgifter, jeg har endvidere konstateret, at Kassebeholdningen pr. 1/1 var 1349 Kr. 72 Øre; iøvrigt har jeg intet fundet at bemærke.

Aarhus, den 29. Februar 1940.

C. J. T. Thomsen.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Anth. Fuglsang: Sandflugtens Dæmpning i Vrads Herred.. 1
Aug. F. Schmidt: Claus Andersen Trondhjem 46
Hans Ellekilde: Folkesagnene om Niels Ebbesens Hjemsted 56
C. J. T. Thomsen: Aarhus Bys Skøde- og Panteprotokoller 1683—93 (Slutning) 78
A. Sørensen: Da Bønderne i Jeksen vilde være Selvejere .. 106
Chr. Hollet: En gammel Hellig-Kilde 117
Chr. Hollet: Fra en gammel Kirkebog..... 124
William Bay: Forslag til Restaurering af Venge Kirke 129
Regnar Knudsen: Niels Ebbesen 140
Historisk Samfund 1939 169
Regnskab 179

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER, AARHUS.

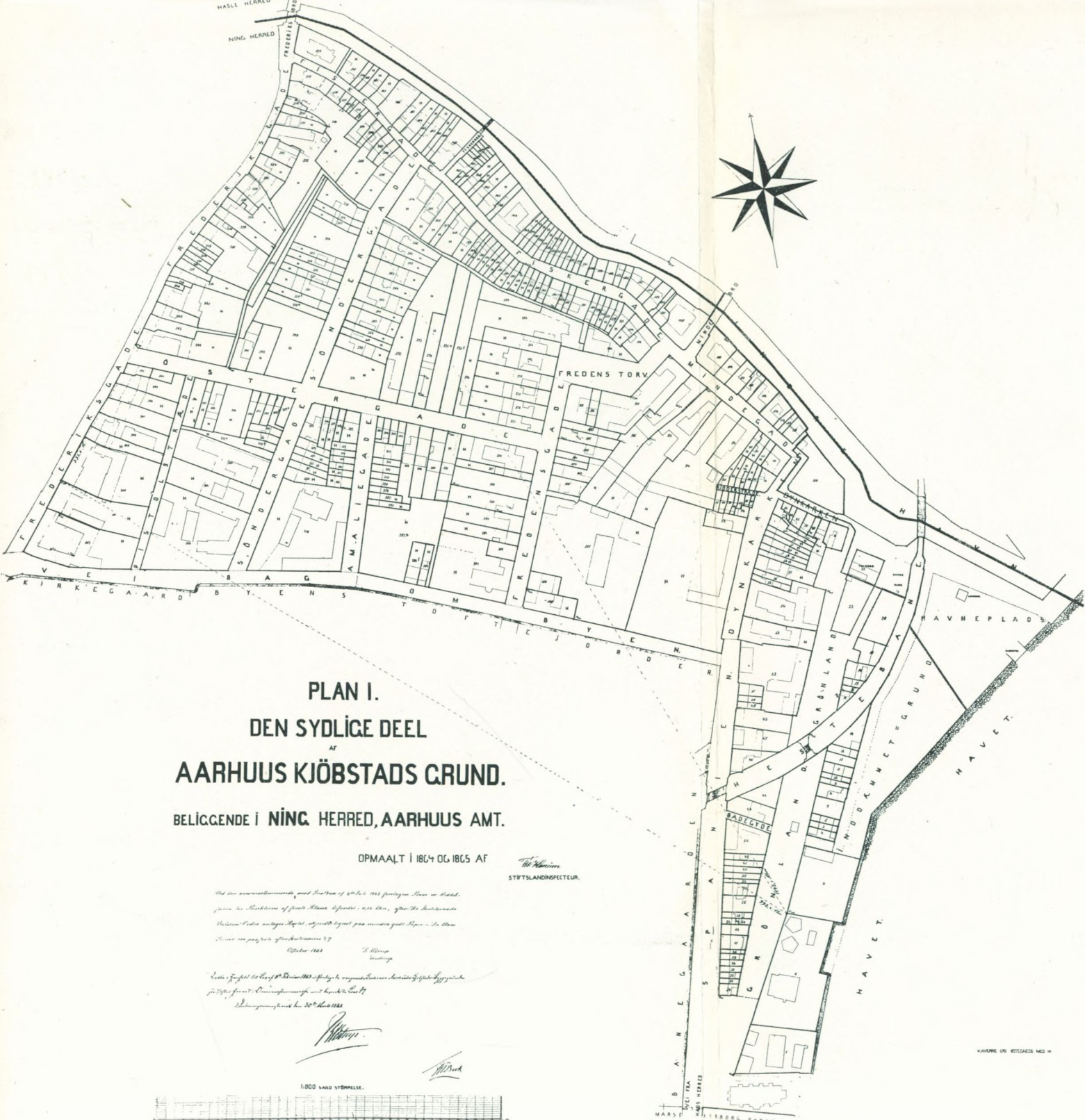

PLAN I.

DEN SYDLIGE DEEL

AF

AARHUUS KJÖBSTADS GRUND.

BELIGGENDE I **NING** HERRED, **AARHUUS** AMT.

OPMAALT I 1864 OG 1865 AF

STIFTSLANDINSPECTEUR.

1:800 SAND STØRRELSE.

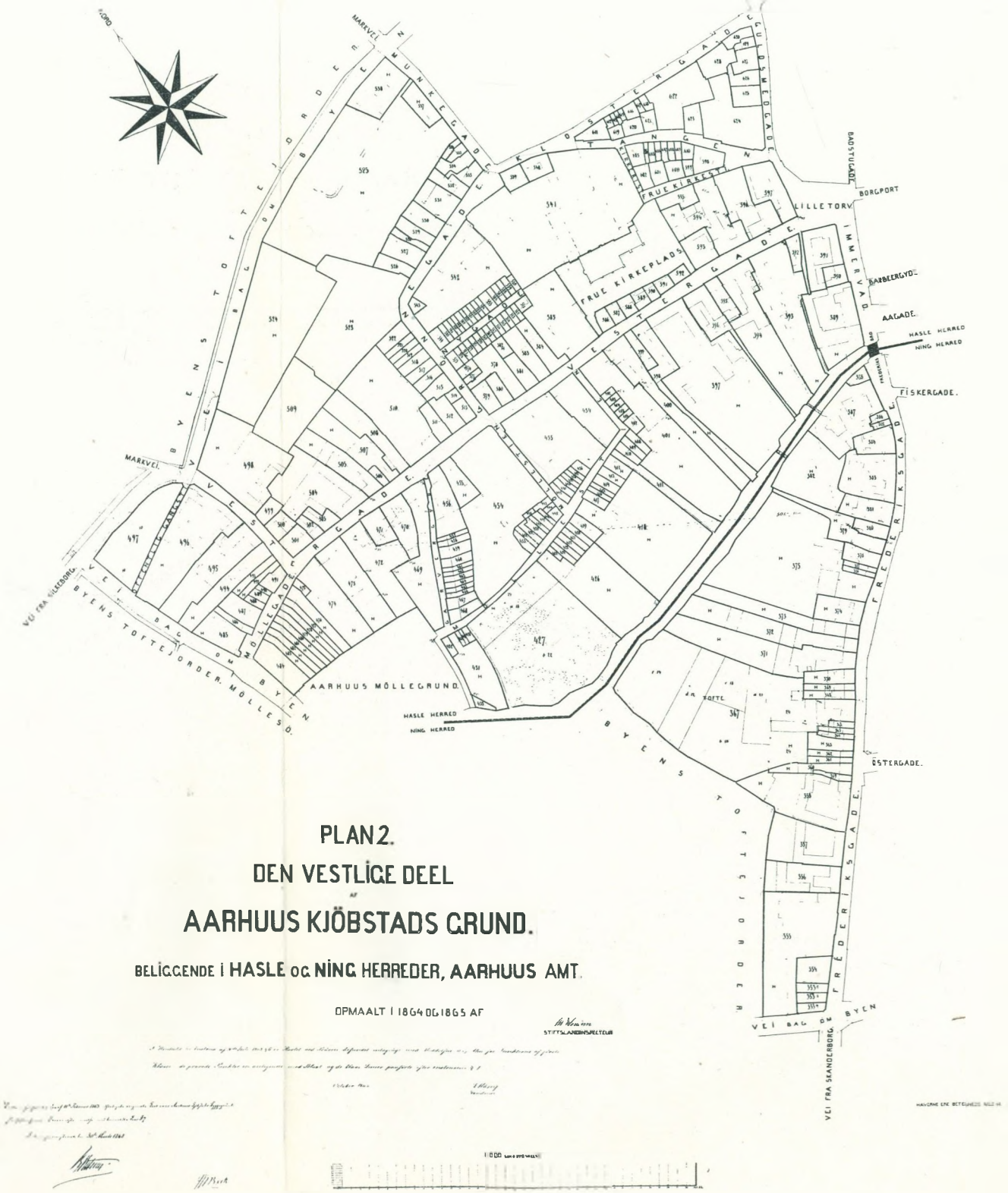

PLAN 2.

DEN VESTLIGE DEEL

AF

AARHUUS KJÖBSTADS GRUND.

BELIGGENDE I HASLE OG NING HERREDER, AARHUUS AMT.

OPMAALT I 1864 OG 1865 AF

STIFTSLANDINSPECTEUR

1000

PLAN 3.

DEN ÖSTLIGE DEEL

AF

AARHUUS KJÖBSTADS GRUND.

BELIGGENDE I HASLE OG NING HERREDER, AARHUUS AMT.

OPMAALT I 1864 OG 1865 AF

STIFTSLANDMÅLER

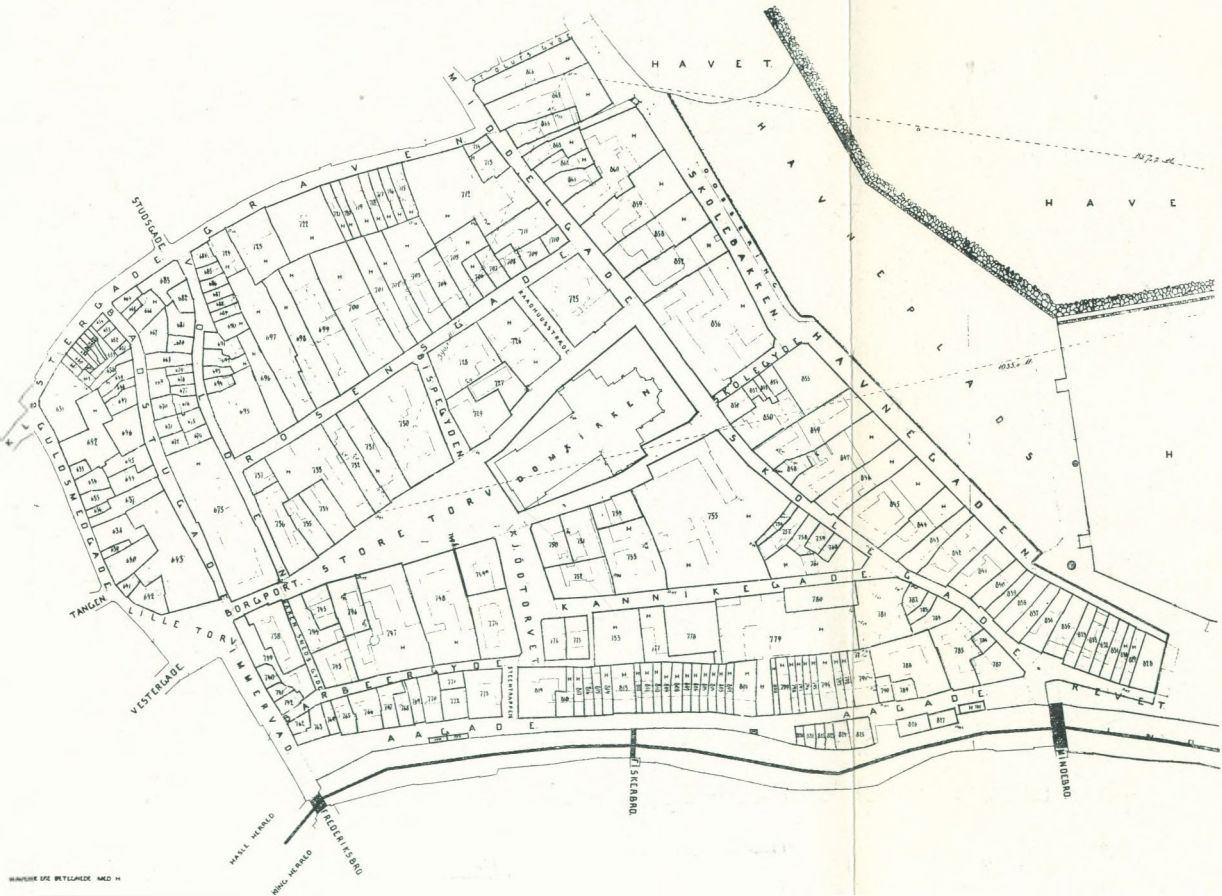

HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

har i 1908—40 udgivet 33 Aarbøger og Register og Indholdsfortegnelse til Aarbøgerne 1908—38.

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Samfundets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, Odensegade 2, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1922—40 for 35 Kr. tilsammen (enkelte Aarbøger 3 Kr.) samt C. M. Smidt og Kr. Isager: Øm Kloster (Vejledning ved Besøg. — Redegørelse for Skeletfund) 1934 for 1 Kr.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan subskribere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 2 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan subskribere paa de andre Aarbøger for samme Pris og kan erhverve »Fortid og Nutid«, Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift for halv Pris, 2 Kr. 50 Øre om Aaret.

Ved Henvendelse til Odensegade 2, Aarhus,
kan vore Medlemmer købe

Ejler Haugsted:

Udgravningerne paa Bispetorvet i Aarhus.
1923. 1 Kr.

Udgravningerne Nord for Domkirken i Aarhus.
1927. 1 Kr.

Karmeliterklostret i Aarhus.
1929. 1 Kr.

Oldsagssamlingens Tilvækst 1932—34.
(Aarhus Museum). 1935. 1 Kr.

I Boghandelen kan købes

Ejler Haugsted:

Aarhusegnens historiske Minder.
1925. (Haase og Søn). 1 Kr.

Benediktinernes Kirke i Venge.
1937 (Ejnar Munksgaard). 1 Kr. 50 Øre.

Kr. Isager:

Skeletfundene ved Øm Kloster.
1936. Nedsat Pris 3 Kr.